

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

О. І. Гаврило

**ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У
ДОШКІЛЬНИКІВ**

Навчально-методичний посібник
для студентів закладів вищої освіти

Суми

УДК 373.2(075.3)

*Рекомендовано Редакційно-методичною радою Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(протокол № 11 від 21 квітня 2021 р.).*

Рецензенти:

Т.О. Довженко, доктор педагогічних наук, професор Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди;

Н.В. Рогальська, кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти Миколаївського університету імені В.О. Сухомлинського

Гаврило О. І.

Технологія формування дослідницької діяльності у дошкільників : навчально-методичний посібник для студентів закладів вищої освіти. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. 134 с.

Навчально-методичний посібник «Технологія формування дослідницької діяльності у дошкільників» створено для методичного забезпечення вибіркового навчального курсу. У стислій формі висвітлено психолого-педагогічні і методичні основи формування у дітей дошкільного віку умінь і навичок досліджувати довкілля, розвитку пізнавального інтересу і розумових здібностей у пошуково-дослідній діяльності. Посібник містить теоретичні відомості, питання та завдання для самопідготовки.

Даний навчально-методичний посібник призначено для здобувачів вищої освіти за освітньо-професійною програмою підготовки магістрів спеціальності 012 «Дошкільна освіта», а також вихователів, керівників та методистів закладів дошкільної освіти.

УДК 373.2(075.3)

© Гаврило О.І., 2021

© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Лекція 1. ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	6
Лекція 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ	17
Лекція 3. РОЛЬ ВИХОВАТЕЛЯ У ФОРМУВАННІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ	28
Лекція 4. ПРИНЦИПИ, УМОВИ ТА ЗАВДАННЯ ПОБУДОВИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ З ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ	34
Лекція 5. ФОРМИ, МЕТОДИ І ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ У ЗДО	50
Лекція 6. СЕРЕДОВИЩЕ ЗДО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ	60
Лекція 7. РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРАКТИЦІ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	71
Лекція 8. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ПОШУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ У ЗДО	86
Лекція 9. ПРОЕКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ	93
Лекція 10. ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОШКІЛЬНИКІВ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕНЬ У ДОВКІЛЛІ	107
Лекція 11. НАРОДНІ ТРАДИЦІЇ У ФОРМУВАННІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	118
Лекція 12. ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ПІД ЧАС РОБОТИ НА МЕТЕОМАЙДАНЧИКУ... ..	128
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	134

ВСТУП

Навчально-методичний посібник «Технологія формування дослідницької діяльності у дошкільників» складено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістрів спеціальності 012 «Дошкільна освіта».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є методика і технологія формування життєвої компетентності у вихованців закладів дошкільної освіти.

Метою курсу є теоретична та практична підготовка майбутніх вихователів до використання педагогічно доцільних засобів, методів і форм організації природопізнавальної діяльності та формування дослідницької діяльності дітей дошкільного віку з урахуванням розвитку їхніх когнітивних і творчих здібностей, створення цілісної картини світу в свідомості дитини та завдань екологічного виховання.

Завдання навчального курсу:

- засвоїти освітнє та виховне значення дослідницької діяльності дітей в ознайомленні з довкіллям;
- вивчити і використовувати на практиці основні форми і методи формування дослідницької діяльності дітей, завдяки якій процес засвоєння знань стає більш ефективним і оптимальним;
- ознайомитися і впроваджувати у роботу форми і методи формування культури поведінки дітей дошкільного віку під час дослідницької діяльності;
- засвоїти спеціальні знання про об'єкти, процеси та явища природи рідного краю як основи самосвідомості майбутнього вихователя та важливого фактора їх предметної і професійної компетентності.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні **знати:**

- розуміти принципи існування живих організмів, їх взаємодію з середовищем та один з одним;

- природні об'єкти, рослини і тварин, які можна використовувати в дослідницькій діяльності дошкільників;
- принципи відбору навчального матеріалу;
- методи та прийоми освітньої роботи з дітьми дошкільного віку;
- основні форми організації освітнього процесу;
- засоби ознайомлення формування дослідницької діяльності дітей дошкільного віку;

вміти:

- створювати найпростіші моделі та аналізувати їх;
- вести спостереження за процесами і явищами в природі, аналізувати їх;
- проводити екскурсії та експериментальні роботи;
- проводити дослідження природи і культурних традицій рідного краю;
- створювати наочні посібники;
- вживати практичні заходи з екологічного виховання дітей дошкільного віку.

Лекція 1

ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

План

1. Структурна схема діяльності за О. Леонтьєвим.
2. Структура діяльності педагога.
3. Визначення дослідницької діяльності у психологічній і педагогічній літературі.
4. Розрізнення дослідницької і пошукової діяльності.
5. Тракткування дослідницької діяльності дошкільників педагогами.

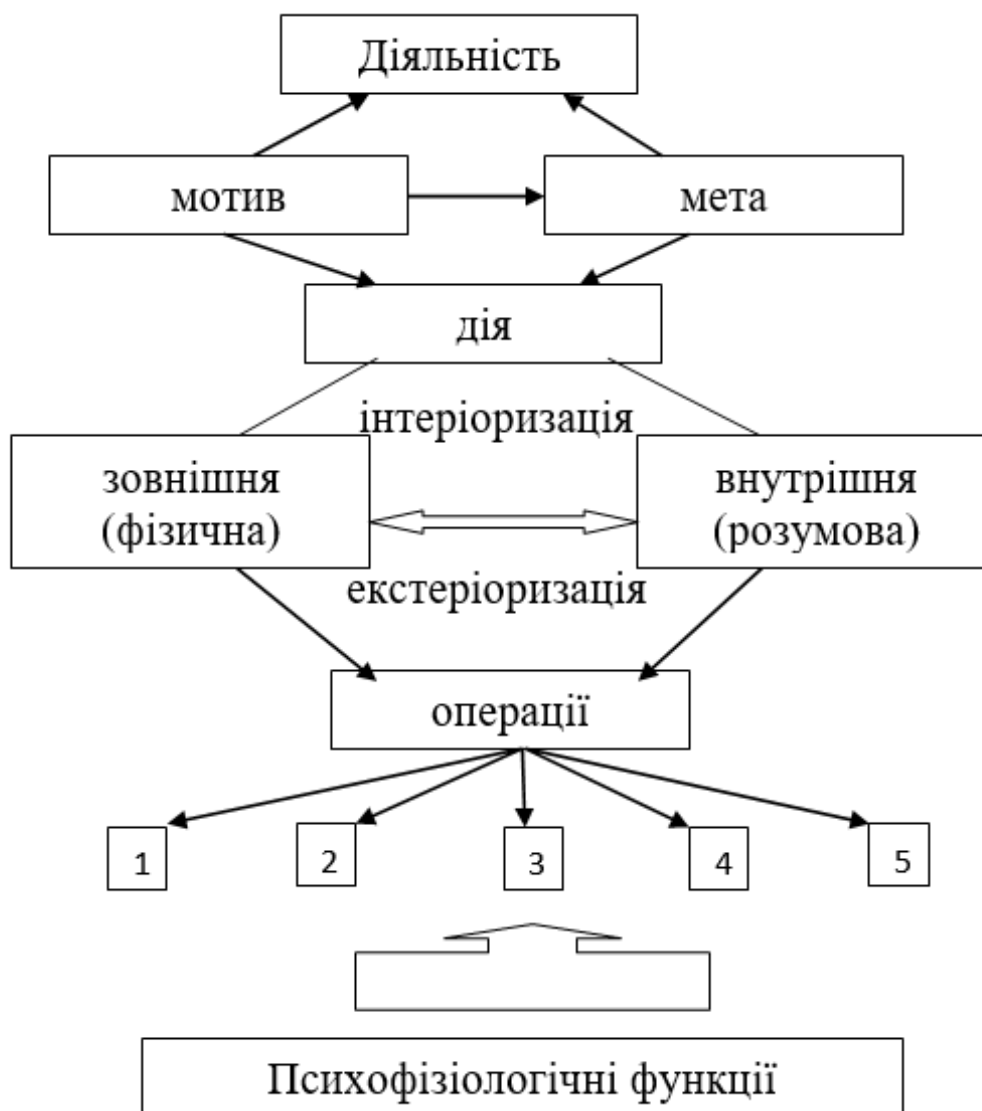
1. Здійснення інтерпретації суті дослідницької діяльності з урахуванням базового поняття «діяльність» спрямуємо на виявлення понятійного апарату цього поняття та використання його компонентів для визначення смислового концепту, тобто основи для розкриття сутнісного змісту дослідницької діяльності дітей дошкільного віку.

Психологічна теорія діяльності, яку започатковано О. Леонтьєвим, суттєво вплинула на смислову інтерпретацію сутності поняття «дослідницька діяльність», оскільки згадана теорія базується на визнанні вирішальної ролі діяльності для становлення свідомості особистості й розвитку її психіки. Основними поняттями даної теорії визначено особистість, свідомість і діяльність. Діяльність розглянуто як складне й різноманітне явище, у здійсненні якого задіяні всі компоненти ієрархічної структури людини: фізіологічний, психічний і соціальний. У трактуванні О. Леонтьєва, діяльність – це динамічна система взаємодії суб'єкта зі світом, у процесі якої виникає психічний образ і втілюється в об'єктах. Будь-який найпростіший акт діяльності є формою прояву активності суб'єкта. Деталізуючи зазначене, Г. Беленька вказує на те, що діяльність слід розглядати і як форму існування суб'єкта, і як активність, що ієрархічно організована (діяльність, акти, макрорух, мікрорух).

Діяльність характеризується: 1) мотивом, метою, плануванням, переробкою поточної інформації, оперативним образом, прийняттям рішення, діями, перевіркою результатів, корекцією дій (за А. Богуш); 2) предметом, засобами, діями, операціями, мотивацію (О. Веретеннікова). Погляди психологів можна в повній мірі використати з метою розкриття суті навчально-дослідницької діяльності, додавши, що дотримуючись характеристики, яку запропонував І. Відющенко, смислова інтерпретація сутнісного змісту поняття «навчально-дослідницька діяльність» набуватиме більшої деталізації з огляду на процес її здійснення, а в трактуванні Ю. Галатюк, увага акцентуватиметься на процесі її організації.

Будь-яка діяльність має кільцеву структуру. За О. Леонтьєвим, це «вихідна аферентація – ефекторні процеси, що реалізують контакти з предметним середовищем, корекція і збагачення за допомогою зворотних зв'язків вихідного образу, що аферентується». Зазначене вище у повній мірі стосується дослідницької діяльності й сприяє представленню її кільцевої структури такою послідовністю стадій: 1) з'ясування умов і мети діяльності; 2) визначення послідовності дій у складі діяльності; 3) виконання запланованого; 4) здійснення контролю й оцінки результатів дій; 5) встановлення розбіжності між метою і одержаним результатом та формулювання висновку про доцільність / недоцільність пошуку нових більш адекватних меті способів дій.

На думку О. Малихіна, під час визначення дослідницької діяльності слід враховувати й той факт, що внутрішня діяльність характеризується двома основними рисами. По-перше, внутрішня діяльність має принципово ту ж будову, що і зовнішня діяльність, яка відрізняється від неї лише формою протікання. Це означає, що внутрішня дослідницька діяльність, як і зовнішня, збуджується мотивами, супроводжується емоційними переживаннями, має свій операційно-технічний склад. Відмінність внутрішньої діяльності від зовнішньої полягає у тому, що дії проводяться не з реальними предметами, а з їх образами, а замість реального продукту виходить уявний результат.

Рис.1. Ієрархічна будова діяльності (за О. Леонтьєвим)

Акцентуємо увагу на структурно-компонентній будові діяльності, яка відповідно до міркувань О. Леонтьєва, складається з рівня окремих (особливих) видів діяльності, рівня дій, рівня операцій і рівня психофізіологічних функцій (див. рис.). Структурними блоками діяльності є окремі (особливі) діяльності (які різняться мотивами, що їх спонукають); дії, які підпорядковуються усвідомленій меті; операції, котрі залежать від умов досягнення конкретної мети. Дотримуючись ієрархічної структурно-компонентної будови діяльності, вдамося до аналізу кожного з рівнів, а саме: рівня окремих (особливих) видів діяльності, рівня дій, рівня операцій і рівня психофізіологічних функцій.

Рівень окремих (особливих) видів діяльності відповідно до базисних видів людської діяльності може бути представлений такими видами діяльності, як «перетворювальна, пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, комунікативна (з урахуванням можливості взаємодії на рівні суб'єктів) й художня (органічний синтез чотирьох базисних видів діяльності)». У психологічному трактуванні рівень окремих (особливих) видів діяльності набуває іншого представлення. Б. Ананьєв до основних видів соціальної діяльності відносить працю, спілкування, пізнання.

2. У контексті зазначеного вище визначення смислового концепту дослідницької діяльності доцільно здійснювати з урахуванням трьох «основних видів соціальної діяльності – праці, спілкування, пізнання» та з огляду на вихователя та вихованців як суб'єктів діяльності (С. Мухіна). З позиції вихователя мова має йти про працю, а точніше педагогічну діяльність, яка містить у собі інші основні соціальні діяльності, а саме: спілкування та пізнання. З позиції вихованців мова має йти про пізнання, спілкування й працю, а точніше учіння.

Відповідно до концепції С. Ніколаєнко, психологічну структуру діяльності вихователя слід розглядати у вигляді системи дій, яку спрямовано на досягнення поставлених цілей, а саме: розв'язання педагогічних задач. Структурними компонентами діяльності вихователя є суб'єкт, об'єкт педагогічного впливу, предмет їх спільної діяльності, цілі навчання і виховання та засоби педагогічної комунікації.

О. Харченко розкриває психологічну структуру діяльності вихователя за допомогою її основних функцій: інформаційної, мобілізуючої, розвивальної, орієнтаційної, дослідницької. Ці функції водночас розкривають і ті вимоги, які пред'являє діяльність педагога до його професійних якостей.

За А. Кузіною, «природа діяльності педагога є ніщо інше як процес розв'язання незліченої множини типових і нестандартних педагогічних задач різних класів і рівнів. Розв'язання педагогічної задачі проходить ряд етапів:

аналіз, проектування і планування педагогічних дій, конструювання, регулювання та корегування педагогічного процесу, оцінка отриманих результатів. Діяльність педагога складається з дій і операцій, об'єднаних метою і змістом. Педагогічною дією може бути урок, його частина чи система уроків».

На переконання Л. Рибалко, діяльність вихователя слід розглядатися як певну систему, котра має кінцеву множину характеристик (цілісність, структурованість, взаємозв'язок із середовищем) та визначені функції, цілі, склад, структуру. Професійна діяльність вихователя включає в себе такі підсистеми: 1) когнітивну, що реалізує функцію пізнання; 2) регулятивну, що регулює діяльність і поведінку; 3) комунікативну, яка проявляється у процесі спілкування педагога із вихованцями.

Також у діяльності вихователя можна виділити такі компоненти: а) особистісний (взаємозв'язок прояву властивостей особистості суб'єктів навчально-виховного процесу); б) професійно-діяльнісний (професійна взаємодія між педагогами і вихованцями, що стимулює розвиток їх творчого потенціалу); в) операційний (взаємозалежність дій педагога і вихованців).

У контексті дослідницької діяльності дошкільників діяльність вихователя виявляється в діях, мета й зміст яких сприяють перебігу процесу відкриття дітям суб'єктивно нових знань і способів дій.

3. Аналіз літератури засвідчив варіативність поглядів на трактування поняття «дослідницька діяльність». Проаналізуємо наукові визначення відповідно до трьох підходів, а саме: процесуального, результативного й комбінованого. За реалізації процесуального підходу, у змісті трактування домінує звернення до певних складових процесу. Дослідницька діяльність — це «особливий вид інтелектуально-творчої діяльності, яка виникає в результаті функціонування механізмів пошукової активності й ґрунтується на основі дослідницької поведінки» (Т. Семенов). Дослідницька діяльність пов'язана з «виконанням творчого, дослідницького завдання із заздалегідь

невідомим рішенням» (Р. Романчук); діяльність дошкільників, у процесі якої «відбувається лише перевідкриття наукових знань або теорій» (Д. Ельконін); «перетворювальна діяльність мислення, яка відповідає пізнавальним мотивам та особистісним потребам дитини, спрямована на виявлення сутності досліджуваних явищ, процесів, відрізняється персоніфікованістю, творчістю, комунікабельністю» (С. Якобсон); «вид інтелектуально-творчої діяльності, яка завдячуючи механізмам пошукової активності, реалізується у формі дослідницької поведінки» (Л. Прохорова); «специфічний вид пізнавальної діяльності, який використовує навчальне дослідження в якості головного способу досягнення освітнього результату під час вивчення будь-якої теми або предмету в різних ланках освіти» (Ю. Буракова); творчий процес спільної діяльності двох (або більше) суб'єктів з пошуку рішення невідомого, у ході якого здійснюється міжсуб'єктний обмін культурними змістами і цінностями, переживаннями, способами діяльності, а результатом є формування наукового світогляду й актуалізація особистісного потенціалу залучених до цього процесу суб'єктів пізнання та «діяльність, яка безпосередньо пов'язана з розв'язанням творчого дослідницького завдання, що немає наперед відомого результату (у різних галузях науки, техніки, мистецтва) та передбачає етапи, характерні для наукового дослідження (визначення проблеми, ознайомлення з літературними джерелами та їх опрацювання, формулювання гіпотези, власне проведення дослідження, аналіз його результатів і остаточне узагальнення, формулювання висновків, конкретна суспільно корисна, масова чи природоохоронна робота дошкільників за результатами здійсненого дослідження)» (П. Гальперин).

За реалізації результативного підходу в тлумаченнях поняття «дослідницька діяльність» домінуючим є акцентування уваги на певних складових ціледосягнення. Дослідницька діяльність – це «інтеграційний компонент особистості, який характеризується єдністю знань цілісної картини світу, вміннями, навичками наукового пізнання, ціннісного ставлення до його результатів і розвиненим інтелектом, що забезпечує її

самовизначення й саморозвиток» (О. Заболотний).

Комбінований підхід характеризується наявністю двох смислових центрів: акцентування уваги на процесі та на результатах його здійснення. Прикладом реалізації цього підходу може слугувати тлумачення, яке запропонувала Н. Яришева. Дослідницька діяльність – це специфічна людська діяльність, яка регулюється свідомістю й активністю особистості, спрямована на задоволення пізнавальних, інтелектуальних потреб; продуктом діяльності є нове знання, отримане відповідно до поставленої мети, об'єктивних законів і наявних обставин, що визначають реальність та досяжність мети; має конкретні способи і засоби дій, пов'язані з постановкою проблеми, виявленням об'єкта дослідження, проведенням експерименту, описом і поясненням фактів, формулюванням гіпотези, перевіркою отриманого знання.

Мета дослідницької діяльності полягає в отриманні нового знання конкретного чи узагальненого характеру про оточуючий світ (Н. Саркісова). Дослідженням завжди починається з пізнавальної потреби, мотивації пошуку, передбачає виявлення певної проблеми чи протиріччя, вивчення й пояснення невідомого (А. Русаков). Продуктом дослідницької діяльності є нове знання, отримане відповідно до поставленої мети, суб'єктивних законів і наявних обставин, що визначають реальність і досяжність мети (О. Шашенкова). Дослідницька діяльність пов'язана з пошуковою активністю (Н. Тализіна), відповідними пізнавальними мотивами та особистісними потребами дошкільників (О. Савченко); виконанням творчого завдання із заздалегідь невідомим рішенням (Л. Прохорова), виявленням сутності досліджуваних об'єктів, явищ, процесів (В. Мухіна); перевідкриттям наукових знань або теорій (Є. Ільїн).

4. Дослідницька діяльність, яка здійснюється з навчально-виховною метою, передбачає дотримання етапів, які є характерними для наукового дослідження (визначення проблеми, ознайомлення з літературними

джерелами та їх опрацювання, формулювання гіпотези дослідження, власне проведення дослідження, аналіз його результатів і остаточне узагальнення, формулювання висновків, конкретна суспільно корисна, масова чи природоохоронна робота дошкільників за результатами здійсненого дослідження).

На нашу думку, організація дослідницької діяльності в ЗДО має враховувати вікові можливості дітей та реалізовуватися з дотриманням таких етапів: етап виявлення проблеми (протиріччя) та усвідомлення її (його) змісту; етап застосування відомих дітям знань і способів діяльності для вирішення проблеми (подолання протиріччя); етап формулювання припущення або висунення гіпотези щодо способу чи результату розв'язання проблеми (подолання протиріччя); етап послідовного виконання дій з виявлення істинності чи хибності висунутого припущення (сформульованої гіпотези); етап формулювання висновків на основі отриманих даних.

Окрім етапів організації дослідницької діяльності також виокремлюються дії, за допомогою яких вона реалізується. Аналіз наукових джерел виявив різні підходи до визначення сукупності дій, які лежать в основі дослідницької діяльності. За О. Савенковим, це постановка проблеми, вивчення теорії, добір методик дослідження і практичне оволодіння ними, збір матеріалу, його аналіз і узагальнення, формулювання висновків.

У тлумаченні Н. Поліхун та Ю.Черняк такими діями є: ознайомлення з проблемами, вибір тематики, напрямку дослідження, вивчення теорії питання (формулювання проблеми, гіпотези, мети та завдань, визначення об'єкта, предмета дослідження, формулювання теми); планування роботи з дослідження (дослідження, інформаційний пошук за ключовими поняттями; вибір методів дослідження; складання проекту дослідницької роботи, планування експерименту тощо); практична робота з проведення експериментального дослідження (збирання даних та аналіз даних, обговорення результатів, визначення невирішених проблем); оформлення результатів дослідження (структурування зібраних матеріалів, складання

змісту наукового звіту, оформлення роботи); презентація дослідницької роботи (підготовка мультимедіа-презентації, доповіді тощо). Відповідно до міркувань А. Карлашука, дії дітей мають бути спрямовані на постановку проблеми, добір й практичне оволодіння методами дослідження, добір відомостей, аналіз, узагальнення, формулювання висновків.

У визначенні дій, за дотримання яких здійснюється дослідницька діяльність, передусім виходимо з п'яти етапів. До переліку дій ми відносимо дії з формулювання мети діяльності, яка ґрунтується на усвідомленні змісту проблеми; передбачення способу (способів) її розв'язання (приміром, опрацювання різних джерел, проведення дослідів (спостереження), здійснення опитування тощо) та (або) висловлення припущень щодо можливих результатів діяльності; планування послідовного виконання діяльності (що спочатку, а що потім), виконання запланованого, аналіз і узагальнення отриманих даних, формулювання висновків.

Результатом дослідницької діяльності може виступати: «1) нова інформація про об'єкти дослідження (прямий продукт); 2) нова інформація про інші об'єкти й про інші властивості досліджуваного об'єкта, які не були предметом дослідження; 3) набуття знань про саму дослідницьку діяльність та практичний досвід її здійснення; 4) пізнавальний та особистісний розвиток дослідника (формування особистісних психічних утворень)» (за В. Мухіною).

Склад дослідницьких умінь також характеризується варіативністю й може містити такі компоненти: операційні, організаційні, практичні, комунікативні (В. Литовченко); інтелектуально-дослідницькі, інформаційно-рецептивні, продуктивні (І. Зимня); аналітико-синтетичні, інформаційні, діагностичні, прогностично-проектувальні, креативно-інноваційні (М. Фалько); аналітико-синтетичні, інформаційні, спеціальні, комунікативні, прогностичні, креативні, рефлексивні (В. Базелюк); операційно-методичні, інформаційно-аналітичні, діагностико-прогностичні, оцінно-рефлексивні (І. Раєвська).

У наукових роботах також розглядається питання розрізнення

дослідницької діяльності та пошукової діяльності. Зокрема, Р. Кондратенко зазначає, що дослідницька діяльність, а точніше елементарні дослідницькі завдання, є однією з можливих форм організації пошукової діяльності дітей. При цьому академік трактує пошукову діяльність як «активну пізнавальну діяльність вихованців у здобутті нових знань, способів пізнання, яка потребує пізнавальної самостійності, визначає такі форми організації пошукової діяльності: розв’язування пізнавальних і проблемних завдань, евристичні бесіди, методи аналогії, дискусії, самостійне ознайомлення з новим матеріалом, елементарні дослідницькі завдання; проектна діяльність».

5. Пошукова діяльність дошкільників – це перш за все прагнення до нового знання, що обумовлене не об’єктивною проблемністю питання як такого, а його особистісним значенням для дитини. Провідна мотивація діяльності концентрується в просторі пізнавальних мотивів, орієнтуючи дітей дошкільного віку на оволодіння новими знаннями». М. Каратаєва розглядає дослідницьку діяльність як певний різновид проекту та визначає як спеціально організовану спільну навчально-пізнавальну діяльність дошкільників і педагога з проектування індивідуального або колективного дослідження в рамках таких етапів: 1) постановка особистісно значущих освітніх завдань (ініціатив); 2) планування ходу й способів дослідження; 3) визначення очікуваних результатів; 4) розгортання діяльності; 5) створення конкретного продукту. Тут проектно-дослідницька діяльність є діяльністю з проектування дослідження. В якості базової обирається модель та методологія дослідження, розроблена й прийнята в певній сфері науки, яка характеризується наявністю декількох стандартних етапів, присутніх у будь-якому науковому дослідженні.

Як видно, дослідницька діяльність здійснюється як вихователем, так і вихованцями. І в першому, і в другому випадках йдеться про суб’єктивно нові результати. А відтак, смислове поле базового поняття «дослідницька діяльність» доцільно представити двома блоками. Перший із них стосується

дослідницької діяльності наукового характеру, яка в незначній кількості випадків поширюється й на діяльність педагога як потенційного науковця в майбутньому. Натомість другий блок смислового поля поняття «дослідницька діяльність» включає в себе дослідницьку діяльність дошкільників та дослідницьку діяльність педагога як професіонала, який досліджуючи ефективність змодельованого ним процесу, постійно удосконалює власні підходи до організації діяльності дошкільників.

Дослідницьку діяльність дошкільників ми трактуємо як вид пізнавальної діяльності із розв'язання протиріччя пізнавально-пошукового характеру, яке набуває форми навчального дослідження й являє собою незначну частину процесу наукового пізнання, доступного для сприймання, розуміння й виконання вихованцями. Виконання педагогом дослідницької діяльності базується на діях розумових (бачити суперечність і формулювати проблему; конкретизувати об'єкт і предмет дослідження; визначати мету й завдання роботи; формулювати гіпотезу; планувати й організовувати власну діяльність, порівнювати, аналізувати, синтезувати, абстрагувати, узагальнювати, спостерігати, співставляти тощо; співвідносити результат власної діяльності з метою й оцінювати його; взаємодіяти з вихованцями в процесі дослідницької діяльності; здійснювати самоконтроль, саморегулювання; формулювати висновки) та практичних (опрацьовувати різні джерела інформації; здійснювати моделювання, проводити спостереження, ставити експеримент, аналізувати й узагальнювати дані, які було отримано). Ефективність їх виконання суттєво впливає на процес організації вихователем дослідницької діяльності дошкільників.

Таким чином, проаналізувавши психолого-педагогічну літературу можемо охарактеризувати дослідницьку діяльність як діяльність, яка регулюється свідомістю й активністю особистості, спрямована на задоволення пізнавальних, інтелектуальних потреб; продуктом діяльності є нове знання, отримане відповідно до поставленої мети, об'єктивних законів і наявних обставин, що визначають реальність та досяжність мети; має

конкретні способи і засоби дій, пов'язані з постановкою проблеми, виявленням об'єкта дослідження, проведенням експерименту, описом і поясненням фактів, формулюванням гіпотези, перевіркою отриманого знання. Мета дослідницької діяльності полягає в отриманні нового знання конкретного чи узагальненого характеру про оточуючий світ. Дослідженням завжди починається з пізнавальної потреби, мотивації пошуку, передбачає виявлення певної проблеми чи протиріччя, вивчення й пояснення невідомого. Продуктом дослідницької діяльності є нове знання, отримане відповідно до поставленої мети, суб'єктивних законів і наявних обставин, що визначають реальність і досяжність мети. Дослідницьку діяльність дошкільників ми трактуємо як вид пізнавальної діяльності із розв'язання протиріччя пізнавально-пошукового характеру, яке набуває форми навчального дослідження й являє собою незначну частину процесу наукового пізнання, доступного для сприймання, розуміння й виконання вихованцями.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ

Завдання 1. Складіть бібліографічний список з теми вивчення дослідницької діяльності в цілому та дітей дошкільного віку зокрема. Вимоги: не менше 10 джерел педагогічної і психологічної літератури за останні 10 років. Зверніть увагу на правильність оформлення списку.

Завдання 2. Складіть анотацію до одного з джерел, розкриваючи його зміст (не менше 10 речень).

Лекція 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ

План

1. Психологічна і фізіологічна готовність до дослідницької діяльності. Структура психологічної готовності дитини.
2. Дослідницькі здібності та умови їх розвитку.
3. Пізнавальна мотивація. Способи прояву пізнавальної активності.

1. Психологічні особливості розвитку дослідницьких здібностей дошкільника визначаються специфікою розвитку мотиваційних, інтелектуально-творчих і поведінкових характеристик. У дошкільному віці поведінка дитини характеризується ситуативністю, нестійкістю, мимовільністю. Це визначає характер процесу й розвитку дослідницького пошуку: його стрімкість, ситуативність, короткочасність і зв'язок із інтересом до діяльності.

У дошкільному віці наочно-дієве і наочно-образне мислення домінують над відносно слабо представленим словесно-логічним мисленням, що визначає характер дослідницької діяльності дитини: дошкільник може логічно правильно міркувати, робити висновки й умовиводи, коли вирішує зрозумілі, цікаві для нього дослідницькі завдання й при цьому спостерігає доступні його розумінню факти: особливості прояву поведінкових характеристик: самостійності, що полягає в здатності дитини без сторонньої допомоги бачити проблему й, виходячи з неї, ставити мету, не чекаючи підказок і вказівок від інших людей, активно відстоювати свою точку зору; критичність, що дозволяє діяти без шаблонних способів дії, допомагає виявляти й коригувати помилки, вивчати питання ґрунтовно; наполегливість, що полягає в здатності постійно й тривало досягати мети, не знижуючи енергію при виникненні труднощів; концентрація уваги, під якою розуміється зосередженість свідомості на об'єктах, що припускає підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної, рухової активності; схильності до спостережень, що полягає в умінні дитини помічати суттєві, характерні, навіть малопомітні властивості предметів і явищ.

За узагальненими даними, під фізіологічною готовністю розуміється біологічний вік, загальний фізичний розвиток (здатність до довготривалих фізичних зусиль), розвиток моторики тіла (Л. Роговик), фізіологічний розвиток центральної системи (В. Гарбузов, Д. Ісаєв).

Відповідно до міркувань В. Калошина, психологічна готовність до сприймання навчального матеріалу містить такі складові: суб'єктивну

(бажання бути дослідником, готовність до нових форм взаємовідносин) та об'єктивну (розвиток загальних здібностей, цікавість, яскравість уяви, сприймання, увага та досвід керування нею, пам'ять, мова, здатність до елементарних розумових операцій).

У структурі психологічної готовності виділяють: перцептивну зрілість, вміння концентрувати увагу, вербальний і невербальний компоненти в розумовому розвитку (В. Арсланьян), аналітичне мислення, загальні учбові та пізнавальні здібності (В. Крутецький), раціональне відношення до дійсності, сформованість ігрової діяльності на попередніх етапах розвитку (Д. Ельконін); розумові задатки та здібності, які визначають індивідуально-психологічні особливості дитини та забезпечують швидкість засвоєння знань (Є. Ільїн); мотиваційно-вольову готовність, яка визначається вмінням дитини контролювати себе, керувати внутрішніми й зовнішніми діями; рівень сформованості відповідальності, самосвідомості, самооцінки, емоцій, які супроводжують процес дослідницької діяльності. «Появу вольового акту в цьому віці науковці пов'язують з супідрядністю мотивів, становленням самосвідомості, зміною мотивів поведінки».

Психологічна готовність включає в себе такі компоненти: *мотиваційно-емоційний* (цікавість до пізнання нового, інтерес до дослідницької діяльності, стійка мотивація до занять, емоційна стійкість (Н. Бадмаєва)); *психомоторний* (готовність до засвоєння наукових знань через зорово-рухову координацію і моторну активність на макро- та мікрорівнях (В. Клименко, Л. Роговик, О. Кочерга)).

За Н. Тализіною, «дитина поступово вчиться робити те, що необхідно, а не те, що йому б хотілося, тобто, навчається керувати своєю поведінкою. Також вихователь вимагає від дитини не тільки розв'язати задачу, але й обґрунтувати її правильність. Це поступово формує здатність усвідомлювати те, що вихованець робить та що зробив. Таким чином, дошкільник поступово вчиться дивитись на себе ніби збоку й наче очима іншої людини та оцінювати свою діяльність».

2. Дослідницькі здібності проявляються в глибині, міцності оволодіння прийомами дослідницької діяльності. Причому мова йде не тільки про саме прагнення до пошуку, але й про вміння оцінювати (обробляти) його результати, будувати свою подальшу поведінку в умовах розвитку ситуації, спираючись на них. Під дослідницьким умінням розуміється вміння застосовувати прийом відповідного наукового методу пізнання в умовах вирішення проблеми, у процесі виконання дослідницького завдання. Так, Ю. Галатюк зазначає, що воно характеризується свідомим володінням сукупністю операцій, які є способами здійснення розумових і практичних дослідницьких дій, що становлять дослідницьку діяльність. До основних дослідницьких умінь і навичок відносять: вміння бачити проблеми; задавати питання; висувати гіпотези; давати визначення поняттям; класифікувати; спостерігати; проводити експерименти; аналізувати отриманий у ході дослідження матеріал; робити висновки й умовиводи; доводити й захищати свої ідеї. Вони складають основу успішного здійснення дослідницької діяльності.

Головним інструментом розвитку дослідницьких здібностей виступає дослідницьке навчання, тобто включення дітей в спеціально організовані дослідження, які дозволяють оволодіти прийомами й методами, запозиченими з науки й наукового мислення, у процесі пізнання навколишньої дійсності. О. Гладченко розглядає дослідницьке навчання як особливий підхід до навчання, побудований на основі природного прагнення дитини до самостійного вивчення навколишнього.

М. Головань визначає дослідницький розвиток як розвиток, у процесі якого старший дошкільник ставиться в ситуацію, коли він сам опановує поняттями та підходами до вирішення проблем у процесі пізнання, у більшій чи меншій мірі організованого вихователем.

Основними параметрами дослідницьких здібностей старших дошкільників є: допитливість, схильність до експериментування, мотиваційний компонент дослідницьких здібностей; конвергентний і

дивергентний види мислення, які є основними механізмами здійснення дослідницької діяльності; розвиток ряду поведінкових характеристик, перш за все самостійності, критичності, наполегливості; концентрація уваги, схильності до спостережень.

3. Н. Голуб зазначає, що при здійсненні будь-якої інтелектуальної діяльності, при потребі в отриманні нових знань людиною, перш за все, рухає мотив. Мотив – усвідомлена потреба, суб'єктивне відображення потреби. Джерелом спонукальної сили мотиву виступають потреби (А. Леонтьєв). Згідно О. Брежневаої «мотив – те, заради чого здійснюється діяльність, на відміну від мети, на яку ця діяльність спрямована, тобто мотивом називається все те, що спонукає активність дитини – і відмітка, і іграшка, і інтерес, і прагнення до схвалення, і прийняте дитиною рішення, і почуття обов'язку». Можна підсумувати, що мотив – це активний процес психологічного і (або) фізіологічного плану, який визначає активність людини, її спрямованість.

Для успішного дослідницького розвитку у дітей дошкільного віку важливо використовувати мотивацію. Мотивація може бути як внутрішньою, так і зовнішньою. Зовнішня мотивація виражається у відношенні до суб'єкта при будь-якій ситуації, при певних обставинах, а внутрішня мотивація пов'язана безпосередньо зі вмістом діяльності.

Поняття пізнавальної мотивації пов'язано з іншими, схожими поняттями:

- пізнавальний інтерес, тобто емоційна включеність у вирішення пізнавальної задачі (Г. Беленька та ін.);
- пізнавальна діяльність, тобто практична активність, спрямована не на досягнення практичного результату, а на пізнання нового (Н. Веракса та ін.);
- пізнавальна активність, тобто готовність до пізнавальної діяльності та ініціативність у ній (М. Бурнишева та ін.);
- допитливість – любов до знань, прагнення дізнатися щось нове (О. Вознюк та ін.).

Таким чином, ми бачимо, що мотивація безпосередньо пов'язана з розвитком дослідницьких умінь дитини.

На думку багатьох вчених, (Н. Ветрова та ін.) найбільш ефективно пізнавальні мотиви розвиваються в дошкільному віці. У цей період складаються певні особистісні механізми поведінки, які виражаються в супідрядності мотивів, одні з яких виходять на перший план, а інші можуть займати підлегле становище. Згідно віковим нормам, до старшого дошкільного віку виникає досить стійка ієрархія мотивів. Тобто дитина вже може відмовитися від будь-якої привабливої для неї мети, діяльності, і виконувати більш значиму діяльність для оточуючих, навіть якщо вихованець сам того не бажає.

На думку П. Гальперіна, мотиви можуть спрямовуватися безпосередньо як від самої дитини, так і від оточуючих. Дорослий може вплинути на формування тих чи інших мотивів у дітей. «Продуктивність дослідницької діяльності залежить від того, в якій мірі сприймає й виявляє себе дитина в якості суб'єкта власної активності». У той час як ефективність дослідницької діяльності дошкільника визначається його соціальною, психологічною та фізіологічною готовністю до процесу засвоєння знань, формування умінь і навичок, оволодіння способами діяльності. Під соціальною готовністю розуміють знання правил суспільної поведінки та їхнє дотримання, знання про оточуюче середовище, готовність сприймання нової соціальної ролі, готовність до спілкування і взаємодії з іншими (вихователем та однолітками), вміння давати оцінку своїй діяльності, здатність до виконання ролі дитини. За Н. Горобченко, соціальна готовність дитини до дослідницької діяльності пов'язана зі зміною характеру взаємовідносин з дорослим і новим колективом однолітків. На думку О. Леонтьєва, соціальна готовність підкріплюється не тільки набуттям нових знань і умінь, а й появою нових потреб та інтересів, підпорядкованістю мотивів, які визначають поведінку й розвиток дитини; здатністю до саморегуляції та прийняттям нового соціального статусу – статусу дослідника. О. Кононко вказує на те, що в

соціальному розвитку досягнення дитиною готовності до дослідницької діяльності визначаються мотивами, які спонукають до його здійснення.

Необхідними умовами позитивного ставлення до дослідницької діяльності є *включення дошкільників в оцінну діяльність*, яка є важливим компонентом їхньої активності (М. Дригус); *створення емоційно-позитивного клімату* в діяльності, застосуванням позитивного оцінного судження педагога про діяльність дитини (Н. Зубалій); *організація діяльності дошкільників*, за якої кожна дитина може задовольнити свої соціальні потреби, реалізувати суспільно значущі мотиви (Н. Пророк); *переживання успіху в дослідженні*, що спонукає дитину до подальшої активної пізнавальної діяльності (негативне ставлення до окремих предметів вивчення часто мотивується відсутністю успіху в даній галузі знань (що по суті виражає ставлення до себе) та надто високою складністю предмета вивчення); *стан задоволеності даною діяльністю* (почуття пізнавального зростання, компетентності в результаті засвоєння знань, здатність оцінити власні досягнення в дослідницькій діяльності); загальне позитивне ставлення до дослідницької діяльності; *зміст і структура навчального матеріалу* (чинники збереження та підтримання пізнавальних мотивів, що виникають в процесі дослідницької діяльності (М. Морозов)).

За О. Карпичева, дослідницька діяльність характеризується ознаками ситуації досягнення, які мають такий вияв: у ситуації досягнення суб'єкт має отримати певний результат, який можна зафіксувати, оцінити; результат оцінюється відповідно до стандарту оцінки поведінки індивіда в даній ситуації; вимоги, які пред'являються індивіду в ситуації досягнення, у міру складні дозволяють отримати результат, доклавши певних зусиль. «На підставі власної суб'єктивної оцінки дитина відносить або не відносить ситуацію дослідницької діяльності до класу ситуацій досягнення і, як наслідок, обирає чи не обирає поведінку, що характеризується такими ознаками: переживання спрямованості (бажання або примушення) на отримання результату; необхідність докладання зусиль для вирішення

завдання; виникнення специфічних афективних реакцій під час здійснення процесу та по досягненню результату; відчуття здатності виконати поставлене завдання».

У молодшому шкільному віці в процесі дослідницької діяльності з'являються специфічні новоутворення. З поняттям «новоутворення» Є. Баранова пов'язує новий тип діяльності дитини, який характеризує її вік, новий тип її особистості та ті психічні зміни, які вперше виникають у даному віці.

Новоутвореннями дитини молодшого шкільного віку стає «формування довільності й усвідомленості всіх психічних процесів та їх інтелектуалізація, внутрішнє опосередкування, яке відбувається завдяки первинному засвоєнню системи понять (розвивається довільна пам'ять, увага, мислення, довільною стає організація діяльності) та формування рефлексії. Довільність виявляється в умінні свідомо ставити цілі, відшукувати і знаходити засоби їх досягнення, долати труднощі й перешкоди».

Важливою складовою дослідницької діяльності дошкільника є організація не лише суб'єкт-суб'єктної взаємодії, а й суб'єкт-об'єктної взаємодії. «Початок цієї взаємодії пов'язаний із «зверненням» дитини як суб'єкта діяльності до об'єкта вивчення. Зокрема, суб'єкт, визначаючи мету діяльності у формі образу передбачуваного результату, з'ясовує тим самим загальну спрямованість дій, адже мета – це осмислений майбутній результат. Визначаючи мету діяльності, суб'єкт формує в уяві разом з тим і очікувану відповідь, майбутній конкретний результат. Матеріалом, а також джерелом створення образу результату майбутньої діяльності є знання й досвід суб'єкта, які ним використовуються для створення (побудови) образу. Вихідним і початковим моментом у створенні образу є конкретне завдання (запитання тощо). Образ майбутнього результату не має конкретних рис, він окреслює тільки його контури, але цього достатньо, щоб образ визначив напрям і поле діяльності з його отримання. У системі, якою є суб'єкт-об'єктна взаємодія, системотвірним чинником є саме образ. Суб'єкт-

об'єктною взаємодією передбачено розроблення та реалізацію способів діяльності з перетворення об'єкта взаємодії, щоб отримати відповідь на сформульовані запитання чи вирішити поставлену проблему. Ініціювання суб'єктом взаємодії виявляється у формі його активності, яка, у свою чергу, виявляється в тому, що суб'єкт діє на об'єкт, виділяючи в об'єкті те, що його цікавить. Суб'єкт ніби повертає до себе об'єкт таким боком, який на даний час його цікавить. Інструменти впливу суб'єкта на об'єкт – це запитання, проблема, завдання, способи діяльності. Отримання відповіді, проміжні результати застосування інструментів впливу – це зворотна дія, вплив об'єкта на суб'єкт. Під час діяльності здійснюється уточнення образу результату».

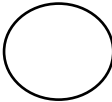
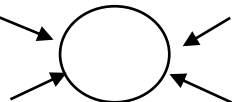
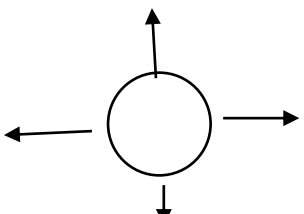
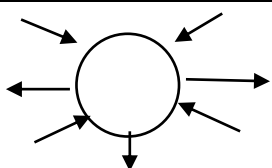
Є. Баранова акцентує увагу на тому, що кінцевий результат діяльності на початку взаємодії відсутній, його ще немає, отже він не може бути системотвірним чинником. Але в дитини, як у суб'єкта взаємодії сформований образ кінцевого результату. Це схоже на те, як будівельник зводить дім: спочатку він створює образ майбутнього будинку, потім цей образ втілюється в конкретні малюнки, схеми, розрахунки, визначаються всі його характеристики, планується весь процес будівництва, весь зміст діяльності будівельників. У системі «процес» системотвірним чинником, у всякому разі, одним із них, є образ кінцевого результату. Сам процес взаємодії – це реалізація внутрішнього плану дій. Це процес, у ході якого дитина-суб'єкт виконує певні дії та отримує відповідь, включає цю відповідь у свій образ світу, знаходить її місце. Створюється образ як системна властивість взаємодії, тобто здійснюється перенесення структури відображуваного об'єкта до суб'єкта, внаслідок чого вплив на суб'єкта учіння, який сам ініціює взаємодію, залишає слід у його свідомості й зумовлює характер взаємодії (тривала, короткочасна) повертає об'єкт вивчення тим боком, який його цікавить у першу чергу. Коли виникає взаємодія, тобто система, то її елементами є не просто суб'єкт і об'єкт, а взаємодіючі суб'єкт, об'єкт та образ кінцевого результату як системотвірний

чинник, який дає змогу суб'єктові хоча б у загальних рисах окреслити очікуваний результат. Цей результат проглядається суб'єкту як у «тумані», однак цього досить, щоб визначити площину спільних властивостей суб'єкта і об'єкта.

Процес дослідницької діяльності дошкільника характеризується пізнавальною активністю, яка, за В. Гузеєвим та А. Остапенко, має вияв у чотирьох способах його здійснення (див. табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнена характеристика способів здійснення дослідницької діяльності дітей старшого дошкільного віку (за В. Гузеєвим, А. Остапенко)

Способи здійснення дослідницької діяльності	Схематичне зображення способів дослідницької діяльності	Зміст способів здійснення дослідницької діяльності
Внутрішній спосіб (внутрішня дослідницька діяльність)		досліджую сам
Із - зовнішній спосіб (екстраактивна дослідницька діяльність)		Мені допомагають досліджувати
У - зовнішній спосіб (інтраактивна дослідницька діяльність)		Я допомагаю досліджувати
Чергування способів із-зовнішнього у-зовнішній (інтерактивна дослідницька діяльність)		Взаємна допомога в дослідженні

Самостійність в дослідницькій діяльності виявляється, з одного боку, у спрямованості дитини на внутрішню мобілізацію власних сил для вирішення без сторонньої допомоги посильних віку завдань, а, з іншого —, в адекватному мотивуванні дій, упевненості, незалежності та відносній стійкості до сторонніх впливів. Дії дитини в дослідницькій діяльності характеризуються як самостійні, якщо виконуються без сторонньої допомоги або керівництва, супроводжуються критичним ставленням до сторонніх впливів, прагненням

відійти від шаблонних рішень і знайти нові способи розв'язання поставленої проблеми, аналізом і оцінюванням їх відповідності власним поглядам, які дитина може відстояти. Ми трактуємо дослідницьку діяльність як усвідомлену, цілеспрямовану й самостійну діяльність дитини, яка супроводжується безпосередньою або опосередкованою взаємодією з іншими, спрямовується на оволодіння знаннями, способами дій і формування досвіду організації власної діяльності. Сформовані дослідницькі здібності, серед яких найбільш значущими є здатність швидко орієнтуватися в ситуації, творчо підходити до вирішення проблем, вміння знаходити й аналізувати інформацію, дозволяють дитині активно діяти, перетворювати й творити. Основи їх розвитку закладаються вже в старшому дошкільному віці, який характеризується особливою чутливістю до засвоєння навколишньої дійсності і активністю дошкільника. З великим інтересом діти беруть участь у дослідницькій роботі, проявляючи допитливість і бажання експериментувати.

Дослідницька діяльність дозволяє організувати освітню діяльність так, щоб дитина змогла задавати питання й самостійно знаходити відповіді на них. Набуваючи досвіду використання процесів дослідницької діяльності, діти тренуються в побудові концептуальних ідей про навколишній світ і взаємодію з ним. Узагальнюючи позиції ряду авторів, Т. Гризик визначила, що дослідницькі здібності доцільно розглядати як інтегровані базові здібності дитини, що містять такі складові: рівень інтелектуального розвитку; рівень загального розвитку дитини; пізнавальну активність як системний поведінковий прояв пізнавальних здібностей, що проявляється у допитливості, зацікавленості дитини; рівень креативної здатності дитини до пошуку й схильність до успішного вирішення творчих завдань.

Таким чином, аналізуючи наукові дослідження, можна зробити загальний висновок, що психологічні особливості розвитку дослідницьких здібностей дошкільника визначаються специфікою розвитку мотиваційних, інтелектуально-творчих і поведінкових характеристик. У процесі розвитку

дітей дошкільного віку дослідницька діяльність виступає в багатозначною ролі: і як засіб захопливого навчання, і як сильний мотив, до інтелектуального й тривалого розвитку пізнавальної діяльності, і як передумова формування готовності особистості до безперервного навчання. У період дошкільного дитинства взаємодія з педагогом зберігає провідну роль у розвитку дитини. Педагогу важливо в процесі навчання, підтримувати пізнавальну активність, створювати дітям умови для самостійного пошуку інформації. Адже знання формуються як результат взаємодії суб'єкта (дитини) з тією чи іншою інформацією, а надання такої інформації здійснюється дорослим. Саме привласнення інформації через її зміну, доповнення, самостійне застосування в різних ситуаціях і породжує знання.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Завдання 1. Напишіть, у чому полягає фізіологічна і психологічна готовність дитини до дослідницької діяльності, вибравши одну із відомих вам точок зору на цю проблему.

Завдання 2. Складіть власний список загальних дослідницьких здібностей дошкільника, враховуючи вікові особливості його психічного розвитку.

Завдання 3. Запропонуйте приклади створення внутрішньої і зовнішньої мотивації під час досліду (візьміть конкретний дослід, наведіть приклади запитань або пропозицій до дитини-дослідника).

Лекція 3

РОЛЬ ВИХОВАТЕЛЯ У ФОРМУВАННІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ

План

1. Вплив вихователя на вихованців у закладі дошкільної освіти.
2. Вимоги до вихователя ЗДО з точки зору здійснення ним освітньої діяльності.

1. Під керівництвом батьків і педагогів розвиваються притаманні дітям любов, потяг до природи, виховуються почуття співпереживання, що є необхідною основою формування особистості. У процесі формування усвідомленого дійсного уявлення дітей про природу провідна роль належить дорослим – батькам, вихователям, які виступають не лише як носії знань, а й як зразок для наслідування способів, дій, прийомів, функцій. Тому першочергове завдання дорослого – організувати діяльність дітей так, щоб шляхом самостійних відкриттів, вирішенням проблемних завдань вони одночасно оволодівали не лише новими знаннями, а й уміннями, навичками їх застосування.

Освіта і розумовий розвиток дошкільника – процес педагогічно спрямований. В педагогічному процесі закладу вищої освіти треба створювати такі мікроумови, які відчутно впливали б не лише на формування її змісту, а й позиції спеціаліста як основного регулятора культури педагогічної діяльності загалом, і варто враховувати *значущість для майбутнього вихователя змісту різноманітної екологічної інформації, її відповідності мотивам його високої еколого-педагогічної культури; усвідомлення ним підтримки такої позиції з боку суспільної думки; утвердження необхідності в самовдосконаленні педагога.*

Зміст розвивального навчання і можливості його реалізації в освітньому процесі зумовлені певними особливостями періоду дошкільного дитинства, що виявляється в обмеженості теоретичних знань, практичних умінь і навичок, життєвого досвіду й діапазону пізнання; превалюванні мимовільного характеру всіх психічних процесів над довільними; домінуванні емоційного над реальним у пізнавальній пошуково-дослідницькій діяльності; відсутності об'єктивної самооцінки й самоаналізу; провідній ролі особистих мотивів над суспільними тощо. Завдання вихователя – допомогти маленькому досліднику розібратись у розмаїтті об'єктів і явищ природного середовища, викликати інтерес до нього, навчитись бачити духовне благородство, милосердя і на основі цього

виховувати прекрасне в собі, почуття любові до всього живого, бажання охороняти й примножувати все, чим багата рідна земля.

2. Виходячи з вищевказаного, до вихователя ЗДО суспільством ставляться такі вимоги.

1) Відповідно до специфіки педагогічного процесу дошкільного закладу і функцій вихователя, як носія знань та еталона для наслідування в поведінці, варто пам'ятати, що майбутній фахівець повинен мати змогу усвідомити **технологію екологізації** тих специфічних видів діяльності дітей, де закладаються першооснови їхньої екологічної свідомості.

2) Рівень розкриття вихователем змісту екологічних знань та їх засвоєння малюками значною мірою залежить від методів навчання, оскільки зміст навчального матеріалу, який використовується із застосування різних методів, дає неоднакову наповнюваність діяльності і різні за якістю знання дітей, тобто різний реальний педагогічний результат. Пізнавальна діяльність дітей визначається не лише змістом навчального матеріалу, а й їхньою активністю. Її стимулюють також методами і прийомами навчання. Однак їхній вибір не є мимовільним актом. Метод вирішальної мірою залежить від дидактичного завдання діяльності та характеру змісту екологічного матеріалу. Зміст матеріалу суттєво впливає на добір вихователем способів організації діяльності дітей. Залежно від дидактичного завдання і характеру матеріалу вихователь використовує різні способи організації. Групові форми слід використовувати в тих випадках, коли матеріал доступний для самостійного оволодіння, індивідуальні форми застосовують тоді, коли навчальний матеріал треба диференціювати за складністю змісту. Слід також враховувати, що засвоєння матеріалу безпосередньо залежить від оптимальності вибору вихователем способу організації діяльності дітей, їхнього поєднання, відповідності навчального матеріалу змісту тощо.

Методи навчання взаємодіють із способами організації діяльності дітей і вимагають собі відповідних (наприклад, інформаційно-рецептивний і

репродуктивний метод, використовується як діяльність дітей і здійснюється відповідно до традиційної побудови занять, вимагає фронтального способу; розвивальні методи навчання спираються здебільшого на колективних формах роботи; пошуково-дослідницькі методи зумовлені урахуванням індивідуальних особливостей дітей і часто вимагають індивідуального навчання. Щоб забезпечити в майбутньому умови для чуттєвого сприймання, самостійного аналізу та умовиводів варто надавати перевагу саме цьому методу. Натомість способи організації діяльності дітей, обрані відповідно до методів навчання, створюють умови для їх успішного застосування. У зв'язку з цим необхідно детально розглянути вихователю різноманітність дослідів, що дозволить йому активно використовувати їх у своїй роботі з дітьми.

Отже, вихователь повинен уміти добирати методи навчання відповідно до особливостей матеріалу і пізнавальної діяльності дітей, спрямованої на його засвоєння.

3) Екологічна культура фахівця дошкільного виховання вимагає усвідомлення значущості систематизованої, планомірно здійснюваної діяльності з дітьми. Саме застосування еколого-педагогічних технологій дозволяє отримати бажаний ефект екологічного виховання. Завдання, які обираються педагогом для перетворювальної діяльності дітей різні: репродуктивні, пошукові, творчі. Вони по-різному передбачають активність дитини як суб'єкта, однак найвищий рівень розвитку самостійності й найпереконливішу інформацію дошкільники здобувають за умов виконання пошукових і творчих завдань. Для цього майбутньому вихователю варто переорієнтувати сучасний освітній процес з репродуктивних на продуктивні методи, що цілком відповідає ухваленому в Україні Базовому компоненті дошкільної освіти.

В екологічному вихованні перевагу треба надавати навчальному досліді. В його умовах діє кожна дитина, самостійно знаходить відповіді на запитання, домагається очевидних результатів, перевіряє свої знання, можливості. Ураховуючи специфіку пошуково-дослідницької діяльності,

практично не обмежений зміст матеріалів для пізнання в різних варіантах, вихователь повинен орієнтуватися на структуру такої діяльності, функції її кожного компонента, зміст його вихідних і підсумкових складників. Роль вихователя тут полягає в тому, щоб подати дітям чіткі вказівки, здійснювати індивідуальний підхід, приділяти максимум увагу кожному хто зайнятим цікавими завданнями, зуміти своєчасно надати допомогу, і підштовхнути дитячу думку до варіативної діяльності, чим стимулювати допитливість та інтерес, своєчасно спрямовувати їхню увагу до визначення внутрішніх властивостей об'єктів та їхню залежність від зовнішніх умов. У такий спосіб організована діяльність сприяє тому, що знання дітей проходять тривалий шлях розвитку від розрізнених, виокремлених конкретних уявлень, понять до системи законів і закономірностей узагальненого характеру.

4) Одним з напрямків спільної роботи дитячого садка і сім'ї є організація праці дітей в природі і через неї вирішення завдань екологічного виховання. Діти дошкільного віку допитливі, їх цікавить те, що відбувається у природі, але, на жаль, батьки часто заклопотані і не мають часу на тривалі прогулянки і бесіду з малюками, також їм бракує елементарних знань з екологічного виховання. Оскільки багато з дошкільнят у вихідні дні та влітку проводять своїх бабусь і дідусів у сільській місцевості, то вони мають можливість спостерігати за домашніми тваринами і допомагати старшим доглядати за ними. Це ж стосується і роботи на городі та в саду.

5) Необхідними шляхами в досягненні ефективності екологічного виховання дошкільників можуть бути педагогічне керівництво діяльністю сім'ї, використання ефективних форм взаємодії дитячого садка і сім'ї. Ці педагогічні умови є основою організації і проведення роботи дитячого садка і сім'ї з екологічного виховання дітей.

Необхідність підключення сім'ї до екологічного виховання обумовлена тим, що в сім'ї здійснюється універсальне сімейне спілкування, де на першому місці стоїть безкорислива любов батьків до своїх дітей; сімейне виховання більш емоційне, а це важливо для екологічного виховання.

Другою причиною необхідності підключення сім'ї до екологічного виховання є те, що в сім'ї ще недостатньо ведеться робота з екологічного виховання дітей, а тому в дитячому садку необхідно коригувати все те негативне, що впливає на дитину в сім'ї і використовувати позитивне. Але для цього потрібна єдність в роботі дитячого садка і сім'ї, що передбачає повне розуміння завдань екологічного виховання вихователями і батьками, єдність мети, вимог, скоординованість дій.

Отже, з вищесказаного можна виділити *основні вимоги до вихователів*:

- мати достатній обсяг знань про світ природи;
- демонструвати позитивний приклад поведінки в природному довкіллі;
- у процесі діяльності врахувати вікові можливості дошкільників;
- під час роботи головну увагу приділяти моральній та інтелектуальній спрямованості дітей;
- використовувати новітні дослідження науковців;
- врахувати наявний досвід дошкільників;
- будувати роботу на основі системного підходу, використовуючи календарно-перспективне планування;
- чітко формулювати і визначати програмові завдання (який вибирається об'єкт, з чим знайомиться, чого навчається, що закріплюється, розвивається, виховується тощо);
- особливу увагу звертати на першорядну значимість оточуючого світу та роль людини в його збереження;
- навчальний процес будувати на основі живого сприймання природного довкілля;
- добираючи інформацію, враховувати психологічні стимули, які сприяють кращому засвоєнню дітьми природничих знань (розпочинати ознайомлення з чогось цікавого, вагомого, що привертає увагу дитини - поведінка, спосіб пересування, зовнішня ознака);

- інформацію про живі істоти прагнути подавати, проводячи паралелі з людиною: влаштування гнізда, догляд за дитинчатами тощо;
- урізноманітнювати роботу активними формами та методами ознайомлення з природою;
- в практику роботи впроваджувати такі ефективні форми організації праці з дитиною, як: тематичні дні, екологічні проекти, екологічні стежини;
- творчо використовувати передови педагогічний досвід з екологічного виховання;
- налагодити систематичне екологічне і педагогічне просвітництво батьків вихованців;
- своєю діяльністю сприяти популяризації екологічного виховання серед широкого кола громадськості.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Завдання 1. Розкрийте вплив вихователя на вихованців у закладі дошкільної освіти.

Завдання 2. Назвіть вимоги до вихователя ЗДО з точки зору здійснення ним освітньої діяльності. Поясніть значення дотримання кожної вимоги в освітньому процесі ЗДО.

Лекція 4

ПРИНЦИПИ, УМОВИ ТА ЗАВДАННЯ ПОБУДОВИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ З ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ

План

1. Принципи організації освітнього процесу.
2. Завдання та умови організації дослідної діяльності дошкільників.
Формування пізнавального інтересу у дітей.
3. Положення, яких потрібно дотримуватися або уникати в ході керівництва дослідною діяльністю дітей.

4. Особливості засвоєння дошкільниками мінливості природних об'єктів.

1. Формування дослідницької діяльності у дошкільників, як відомо, ґрунтується на процесі засвоєння дітьми системи знань про природу, про існуючі в ній зв'язки і залежності, на усвідомленні впливу діяльності людини на природу. Зміст навчально-освітнього процесу, метою якого є засвоєння вихованцями елементарних екологічних норм і понять будується навколо центрального поняття екології – «організм та середовище» і проходить через усі рівні системи дошкільного екологічного виховання. Зміст роботи вихователя з формування в дітей дошкільного віку знань про природу і людину передбачає організацію цього процесу з позиції **комплексності, системності й наступності**. За цих умов можна виділити суттєві конструктивні напрями, характерні саме для такого навчання дітей.

Перший – чітке окреслення системи знань і методики їх формування в дітей різних вікових груп.

Другий – формування розуміння залежності між складниками єдиної системи «природа – людина – природа» та відповідного оволодіння практичними вміннями і навичками оперувати ними в процесі взаємодії з довкіллям.

Третій – віддзеркалює різноманітність організації видів діяльності дітей, добір засобів конкретизації й закріплення екологічних знань, їхнє перенесення в елементи суджень вихованців.

Специфічні особливості даного процесу:

- знання про довкілля засвоюватимуться та сприятимуть розвитку особистості лише за умов врахування психічних та фізичних можливостей дитини, способів її орієнтації в довкіллі, характеру педагогічного впливу. Добираючи зміст та обсяг інформації, слід ураховувати особливості інтелектуального розвитку та мислення дітей, в яких переважає дієвість та

образність; система знань може бути сформована у формі уявлень, а не понять;

- ядром систематизації знань має бути виокремлена центральна ланка, навколо якої необхідно групувати конкретні знання. Зміст має удосконалюватись не за рахунок розширення засвоєних фактів, а через установлення зв'язків та залежностей між об'єктами та явищами дійсності; дітей потрібно вчити розглядати об'єкти лише в тій системі предметів, в якій він існує та функціонує;

- освіта і виховання мають інтегрований характер, здатні впливати на становлення особистості в цілому, оскільки сприяють розвитку мислення, мовлення, емоційної сфери;

- знання – не самоціль освіти в дошкільному віці, вони лише допомагають сформувати у дітей адекватне, ціннісне ставлення до природи, певну життєву позицію;

- дошкільники – початкова ланка системи безперервної екологічної освіти, отже, зміст освіти повинен бути щільно пов'язаний зі змістом подальшої екологічної освіти;

- діти дошкільного віку мають розвинений та закладений їхньою природою пізнавальний інтерес, зокрема до довкілля. Саме в цьому віці вони сприймають світ у цілому. Що, у свою чергу, сприяє формуванню системних знань, які становлять основу екологічного світогляду;

- зміст знань про довкілля відрізняються науковістю. Незважаючи на вік, діти повинні отримувати наукові уявлення про навколишній світ, зокрема про природу, у доступній формі. Формування наукового світогляду особливо важливе в наш час, коли дитині притаманне антропоморфне тлумачення природних явищ. Все це передбачає адаптацію складних для розуміння дошкільнят наукових термінів, пояснення їхнього змісту доступною для дітей цього віку мовою із залученням ігрових та казкових персонажів, образних порівнянь тощо, можливість проілюструвати наукові факти за

допомогою об'єктів найближчого природного довкілля, з'ясування доцільного обсягу подачі фактичного матеріалу (назв, цифр тощо).

Важлива умова високої ефективності дослідницького навчання – дотримання певних принципів відбору знань для засвоєння дітьми. Найважливіші з них – принципи науковості, доступності, системності, енциклопедичності, інтеграції, наступності, концентричності, орієнтації на екологічну доцільну поведінку, конструктивізму.

Принцип енциклопедичності полягає в засвоєнні дітьми певного обсягу та змісту знань про природу, завдяки яким вони орієнтуються у світі тварин, рослин, об'єктах неорганічної природи, найпоширеніших явищ природи. Принцип інтеграції забезпечується власне характером природничих знань, що поєднують у своєму змісті різні наукові галузі. На уявленні про близькі серцю дитини і розумінню явища базуються основи розуміння фундаментальних закономірностей природи: збереження (осмислення пристосування людини, тварини, рослини до умов існування у своєму довкіллі), періодичності, системності, повторюваності явищ і процесів у довкіллі, спрямованості змін у довкіллі до рівноважного стану. Елементарні знання про природу, отримані дітьми у дошкільному віці, допомагають їм засвоювати нові знання в контексті шкільного курсу природознавства.

Зміст природничих знань доцільно розглядати з позиції системного підходу, що дозволяє глибше розкрити основні компоненти, визначити поетапність роботи вихователя, її початкові й прикінцеві ланки. В аналізі чітко вимальовуються два основні структурні компоненти або дві підсистеми в аналізі цілісної системи «Природа»: «Жива природа» і «Нежива природа». Сучасне наукове бачення світобудови, що розглядає живі організми як складові біосфери, визначило основні змістові лінії Базового компонента дошкільної освіти: «Природа планети Земля» і «Природа Космосу». Компетентність дошкільника у субсфері «Природа планети Земля» становлять відомості про природне довкілля як цілісний живий організм, в якому взаємодіють повітря, вода, ґрунт, рослини, тварини, люди, у

багатоманітності, єдності, русі, мінливості. Компетентність у галузі «Природа Космосу» становлять елементарні уявлення про зорі (Сонце), планети (Венера, Земля, Місяць, Марс, Сатурн). Оскільки підходи до системи знань, умінь, навичок дошкільників у цій сфері життєдіяльності змінилися, основними стають не вони самі по собі, а ставлення до природи як до цінності, екологічна свідомість та екологічно доцільна поведінка, базис особистісної культури дитини.

2. Ми припустили, що якщо дотримуватися деяких психолого-педагогічних умов, то процес розвитку дослідницької діяльності у дитини дошкільного віку буде більш ефективним. Вважаємо за доцільне розкрити виділені нами умови, виходячи з аналізу психолого-педагогічної літератури. Синтезуючи визначення Н. Лисенко та ін., під педагогічними умовами ми розуміємо сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, психолого-педагогічних прийомів, спрямованих на вирішення поставлених дослідницьких завдань. Відповідно, ефективність дослідницької діяльності у дітей дошкільного віку забезпечується реалізацією наступних педагогічних умов:

- а) формування пізнавального інтересу дітей дошкільного віку в дослідницькій діяльності, спрямованої на розвиток мотиваційної сфери особистості;
- б) спеціально створене розвивальне предметно-просторове середовище;
- в) реалізація партнерських взаємовідносин всіх учасників освітнього процесу (педагогів, батьків, вихованців).

Першою педагогічною умовою ми виділили формування пізнавального інтересу дітей в дослідницькій діяльності, спрямованої на розвиток мотиваційної сфери особистості. На думку С. Мухіної, пізнавальний інтерес – це особлива виборча спрямованість особистості на процес пізнання в тій чи іншій предметній галузі знань. Прагнення до пізнання, до нових, більш повних і глибоких знань. Систематичний розвиток пізнавального інтересу

формує позитивне ставлення до навчання. Пізнавальний інтерес має пошукової характер. Під його впливом у дитини виникають питання, відповіді на які дитина активно шукає. При цьому дослідницька діяльність здійснюється з захопленням, емоційним підйомом. Пізнавальний інтерес позитивно впливає не тільки на процес і результат діяльності, а й на перебіг психічних процесів – мислення, уяву, пам'ять, увагу.

На думку С. Ніколаєвої, пізнавальний інтерес – це один з найважливіших мотивів навчання дошкільнят. Серед різноманітних мотивів дошкільнят особливе місце займає пізнавальний мотив, який є одним із найбільш специфічних для старшого дошкільного віку. У той же час, очевидно, що пізнавальна активність не є прямим наслідком віку, і далеко не всі сучасні дошкільнята володіють цією якістю. Педагоги і батьки, як правило, піклуються про розвиток знань і умінь дитини, а над формуванням у вихованця інтересу до пізнання навколишньої дійсності.

Як показують дослідження Т. Носачової пізнавальний інтерес спрямований не тільки на процес пізнання, але й на його результат, а це пов'язано з прагненням до мети, із реалізацією її, подоланням труднощів. Дитина народжується дослідником, цікавість, постійне прагнення спостерігати і експериментувати, самостійно шукати нові відомості про світ, традиційно розглядаються як найважливіші риси дитячої поведінки. Задовольняючи свою допитливість в процесі активної дослідницької діяльності, яка в природній формі проявляється у вигляді дитячого експериментування, дитина з одного боку розширює уявлення про світ, з іншого – починає оволодівати основними культурними формами упорядкування досвіду: причинно-наслідковими, просторовими й тимчасовими відносинами, що дозволяють зв'язати окремі уявлення в цілісну картину світу.

Друга з умов – організація розвивального предметно-просторового середовища. Основними вимогами до розвивального середовища є забезпечення розвитку активної самостійної дитячої діяльності. Для

дослідницької діяльності необхідно продуктивно обладнати та організувати розвивальний простір для експериментування та дослідження. Питанням створення і використання цього середовища буде присвячена окрема лекція. У процесі дослідницької діяльності і дітей формуються не тільки інтелектуальні враження, а й розвиваються вміння працювати в колективі та самотійно, відстоювати власну точку зору, доводити її правоту, визначати причини невдачі дослідно-експериментальної діяльності, робити елементарні висновки. Грамотне поєднання матеріалів і обладнання в куточку для дослідницької діяльності сприяють оволодінню дітьми засобами пізнавальної діяльності, способів дій, обстеження об'єктів, розширенню пізнавального досвіду. При обладнанні куточка, а також при організації і проведенні дослідницької діяльності необхідно враховувати наступні вимоги: вікові особливості; безпеку для життя й здоров'я дітей; достатність; доступність розташування; здатність до трансформації.

Третьою педагогічною умовою розвитку дослідницької діяльності є партнерські взаємини всіх учасників освітнього процесу. Партнерство – певна форма взаємодії, співпраці, взаємин у процесі досягнення спільно поставлених цілей, в основі яких лежать такі принципи: рівноправність партнерів при прийнятті рішень; вибір шляхів вирішення завдань на основі довіри й компромісу; поваги й взаємного врахування інтересів, толерантність до позиції партнера; взаємовигідність і зацікавленість сторін у співпраці; добровільність прийняття взаємних зобов'язань; відповідальність сторін за виконання прийнятих зобов'язань.

Сучасний етап розвитку дошкільної освіти передбачає тісну взаємодію двох виховних інститутів – сім'ї та дошкільного закладу – з метою різнобічного розвитку особистості дитини з урахуванням її можливостей і здібностей. Дитина вчиться тільки у тих, кому довіряє, хто для нього авторитетний. А це означає, що саме батьки є його найкращими вихователями. Виникає необхідність спрямування роботи на співпрацю ЗДО

та сім'ї, на противагу заміни дитячим садком батьків, що дає можливості для їх взаємодії.

При плануванні роботи з батьками вирішуються наступні завдання:

- 1)допомога батькам відповідно до проблем, що виникають при вихованні дітей, краще орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях;
- 2)просвіта сім'ї (надання методичних матеріалів: ігор, вправ, дослідів, які розвивають пізнавальні процеси у дітей і їх емоційну сферу);
- 3)навчити батьків прислухатися до своїх дітей, їх почуттів, допомогти встановити довірчі відносини з дитиною.

Принципи взаємодії ЗДО з сім'єю: доброзичливий стиль спілкування; індивідуальний підхід; співробітництво, а не наставництво; ретельна підготовка до кожного заходу; динамічність.

Переваги нової системи взаємодії ЗДО з сім'єю:

- позитивний емоційний настрій педагогів і батьків на спільну роботу з розвитку й виховання дітей;
- врахування індивідуальності кожного дитини;
- самостійний вибір батьками напрямків розвитку й виховання дитини;
- зміцнення внутрішньосімейних зв'язків, емоційного спілкування, знаходження спільних інтересів і занять;
- можливість реалізації єдиної програми розвитку і виховання дитини в ЗДО і сім'ї;
- можливість врахування типу родини й стилю сімейних відносин;
- відкритість дитячого садка для сім'ї;
- співпраця педагогів і батьків у розвитку та вихованні дітей;
- створення активного розвивального середовища, активних форм спілкування дітей і дорослих, що забезпечують єдині підходи до розвитку дитини в сім'ї та ЗД;
- діагностика загальних і приватних проблем у розвитку, навчанні та вихованні дитини.

Залучаючи сім'ї вихованця до дослідницької діяльності дітей в ЗДО, педагог повинен пояснити, що дитяча дослідницька діяльність, на відміну від експериментування, має свої особливості. Дану діяльність не можна жорстко регламентувати, потрібно враховувати індивідуальні відмінності, які є між дітьми, не слід надмірно захоплюватися фіксуванням результатів дослідницької діяльності, необхідно враховувати право дитини на помилку й застосовувати адекватні способи залучення дітей до занять особливо тих, у яких ще не сформувалися навички (робота руками, поділ однієї дії на кілька дрібних дій, доручених різним дітям, спільна робота дорослих і дітей, допомога дорослого дітям, робота дорослого за вказівкою дітей (наприклад, при демонстраційних експериментах), свідоме допущення педагогом неточностей у роботі тощо). У будь-якому віці дошкільника роль педагога залишається провідною. Без нього дослідницька діяльність перетворюється у маніпулювання предметами, не завершене висновками і не носить пізнавальну цінність.

Педагог повинен вести себе так, щоб дітям здавалося, що вони працюють самостійно. У роботі з дітьми треба намагатися не проводити чіткої межі між повсякденністю й навчанням, тому що дослідження – це не самоціль, а спосіб ознайомлення зі світом, в якому вони будуть жити. Дані дії слугують позитивному розвитку мотивації дитини до експериментальної діяльності.

3. Положення екоцентричної концепції виховання, яких треба дотримуватися під час дослідницької діяльності з дітьми.

Людина – частина природи;

Міра речей – унікальність життя;

Узгодження потреб з екологічними вимогами;

Повага до всіх форм життя.

Чого необхідно уникати в екологічному вихованні дітей?

«Людина – господар природи». Виходячи з цієї точки зору всі об'єкти природи розглядаються з позиції корисності для людини; вважається, що людина може змінювати природу для створення комфортності життя, але без врахування природних закономірностей.

«Шкідливі і корисні рослини і тварини». В результаті такого поділу спостерігається споживчий підхід до природи, а у дошкільників уже на підсвідомому рівні формується негативне ставлення до хижаків, отруйних рослин і грибів (змії, вовки, мухомори). А справедливо було б відмітити, що в природі немає шкідливих і корисних тварин, такими вони можуть бути лише по відношенню до людини. Так і жаби, і жуки, і слимаки, і метелики, і їх гусінь – всі вони є ланками одного харчового ланцюга, і кожен з них виконує свою роль в природі.

Є ще один стереотип, який вживається майже всіма вихователями, які займаються екологічним вихованням дітей: *«Необхідність бережливого ставлення до об'єктів природи і їх охорона»*, але пояснюється це лише з точки зору використання, корисності природи для людини. Вираз «ліс – наше багатство, бо дає нам гриби, ягоди, свіже повітря» не базується на екологічних позиціях. Звичайно, ми повинні говорити дітям, як використовуються природні багатства, для чого вони потрібні людині, але, перш за все, необхідно говорити про самоцінність природи. Недоречним буде такий підсумок спостереження в природі, який зробив вихователь: «Природа потрібна нам, бо вона нас годує, взуває, одягає, дає нам все необхідне для життя». В даному випадку у дітей буде формуватися лише споживацьке ставлення до природи, шанобливе ставлення буде лише до тих об'єктів, які мають практичне значення, і байдуже ставлення до «некорисних» для них об'єктів природи, що заперечує ідею самоцінності всіх видів без винятку.

Досить розповсюдженим є стереотип, коли ділять природні об'єкти на *красиві і негарні, небезпечні і безпечні*. При цьому велике значення має ставлення самого вихователя до об'єктів природи, яке зразу ж передається дітям («мурашок не можна чіпати, бо вони кусаються») про це, звичайно,

потрібно сказати дітям, але з екологічної точки зору діти повинні знати, що мурахи виконують свою функцію в біоценозі лісу. Емоційно забарвлене негативне ставлення вихователя до об'єктів природи часто можна прослідкувати при ознайомленні дітей з природою: «жаба – не красуня, але вона корисна, бджоли – кусючі, але вони лікують, зозуля – погана матір». Говорячи так, наприклад, про зозулю, необхідно пам'ятати, що цей птах займає в природі своє місце, і інтенсивно робить те, що сприяє її збереженню як виду.

У дітей старшого дошкільного віку чітко сформовані уявлення про їстівні і неїстівні гриби, але, на жаль, у цих дітей виробилося позитивне ставлення до їстівних грибів і негативне – до отруйних. Результатом такого ставлення є незнання дітей, що гриби сприяють перетворенню мертвих залишків і утворенню ґрунту. Часто педагоги, батьки дозволяють собі в присутності дітей висловлювання: «Не бери в руки, воно бридке, слизьке, негарне». У дітей в цьому віці емоційне несприйняття тварин переходить до практичної дії: вигнати, роздавити, зламати. А тому з екологічної точки зору необхідно сформувані у дитини бережне ставлення до всіх живих істот без виключення, незалежно від того, подобаються вони чи ні. Сприйняття краси природи, звичайно, підсилює емоційне ставлення до неї дитини і тому є дуже важливим виховним моментом. Але з позиції екологічного виховання необхідно дати зрозуміти дитині, що зовнішній вигляд будь-якого організму – це результат його пристосування до життя в певних умовах, навчити розуміти красу, як прояв доцільності, усвідомлювати необхідність існування будь-якого організму не залежно від наших симпатій і антипатій. Не обов'язково любити всі рослини, тварин, але поважати всі прояви життя на Землі – це необхідно. Оціночні судження по відношенню до об'єктів природи повинні бути виключені із екологічного виховання дошкільників. З позиції екології живі організми не можуть бути хорошими чи поганими, корисними чи шкідливими. Вони мають рівне з людиною право на існування, кожен з них відіграє свою, виключну роль в природі.

Оцінні судження можуть використовуватися лише для характеристики вчинків людини по відношенню до світу природи, тварини не можуть вчиняти добре чи погано, їх поведінка визначається біологічними законами. Звичайно, елементарні знання про лікарські, отруйні, їстівні рослини, гриби необхідні, але не це повинно бути головним в екологічному вихованні дошкільників. Діти мають усвідомлювати уявлення про те, що бережного ставлення потребують всі організми без виключення, не залежно від ступеня небезпечності чи корисності для людини. Наша мета – показати дитині, що будь-який живий організм входить в складний ланцюг природних взаємозв'язків і його втрата може викликати непередбачені наслідки.

Утвердилися й інші поняття в методиці екологічного виховання: *«допомагати природі», «множити її багатства»*. Дійсно, ці поняття можуть мати право при умові, що дитині паралельно подається інформація про необхідність дотримання законів природи, про те, що дика природа прекрасно живе за своїми власними законами і може обійтися без людини. Отже, посадити дерево, квітку – це добре чи погано? Звичайно добре, якщо ми прикрашаємо своє місто, подвір'я, але при цьому треба знати, де і що необхідно садити, щоб рослини не загинули.

Намагаючись «покращити природу», людина завозила з інших континентів рослини, тварини, але не завжди це йшло на користь і людині і природі. Всі пам'ятають про кролів, які були завезені з Америки в Австралію. Але для природи Австралії ця любов обернулася трагедією: в австралійських саванах не було хижаків, які б регулювали кількість кролів, а тому їх розплодилось дуже багато, і місцеві жителі почали вести з кролями боротьбу, бо вони знищували посіви фермерів.

То як же бути? Хіба не потрібно вчити дітей допомагати природі? Потрібно, і треба пам'ятати про те, що ми відповідаємо за тих, кого приручили. Необхідно допомагати тваринам, які живуть поруч нас, бо їх благополуччя залежить від нас, наших дій. Догляд за живими організмами, турбота про них мають великий емоційний вплив на дитину. Але при цьому

вона повинна розуміти: в дикій природі допомога людини, якщо вона дійсно необхідна, повинна бути добре продуманою.

На жаль, практика показує, що для вирішення завдань екологічного виховання самі вихователі часто завдають шкоди природі: так, наприклад, для проведення порівняльних спостережень за розвитком дерев і кущів на вулиці і в теплому приміщенні, вихователі зрізують гілки, ставлять їх у вазу і при цьому виховують спостережливість і бережне ставлення до природи (для такого заняття в групу можна занести такі гілки, які були обрізані садівниками для покращення крони дерева). Ні в якому разі не можна збирати букети дикорослих квітів для свята чи для спостережень за ними в групі (підсніжник, пролісок, дзвоник, конвалію). Якщо немає можливості поспостерігати за ними в природі, то ці рослини необхідно посадити на ділянці дитячого садка в куточку лісу.

Недопустимою є демонстрація колекції висушених комах або ж земноводних, які плавають в банці з формаліном. З цими об'єктами необхідно знайомити дітей під час спостережень в природі, а якщо це неможливо – то ознайомлення відбувається через розгляд картин, перегляд діафільмів, слайдів. Звичайно, з точки зору пізнавальної діяльності, колекції метеликів, жуків, опудал звірів, птахів дають дітям більш реальні уявлення про тварин, ніж знайомство за картинами. Але з позиції екологічного виховання такий підхід повинен бути повністю виключений з практики роботи дошкільних навчальних закладів. Крім того, екологічне виховання передбачає, перш за все, формування у дитини емоційного, бережного ставлення до об'єктів природи, здібності бачити їх красу, а не детальні біологічні знання особливостей кожного виду рослин і тварин.

4. Протягом дошкільного віку у дітей з'являється здатність розуміти, що ріст і розвиток живих істот проходять плавно і поступово. Однак повнота цих подань на кожному віковому етапі різна. Старші дошкільники здатні розуміти, як з'явилася жива істота (для дітей завжди близьким і наочним

прикладом є народження, ріст і розвиток домашніх тварин: кошенят, хом'яків, пташок та ін.) досягає дорослого стану, вловлюють повторюваність процесу і циклічність життєвих актів. Таким чином, у дошкільному віці складається тенденція до утворення динамічних уявлень, що відображають послідовність перетворення живого організму в міру його росту і розвитку.

При відсутності цілеспрямованого навчання у дитини формуються уявлення про зростання і розвиток за аналогією з собою. Свої власні враження про те, коли вона була маленькою, як підростала, як про неї піклувалися дорослі, все це переносить на процес розвитку тварин, на поведінку самки і самця по відношенню до дитинчати. У міркуваннях дітей багато антропоморфізму, на тварин переносяться чисто людські поведінкові прояви.

Результати досліджень показують, що в стихійному досвіді у дошкільнят не формуються повні, чіткі уявлення про розвиток. У більшості дітей переважають статичність образів, прагнення до опису не всього процесу, а окремих, що найбільше запам'ятовуються, стадій розвитку, коли діти фіксують контрастні ознаки зовнішнього вигляду чи поведінки.

Для утворення у дошкільників повноцінних динамічних уявлень про зростання і розвиток тварин і рослин, необхідне цілеспрямоване навчання з використанням різних методів і засобів, які активізують пізнавальну активність дитини і надають можливість усвідомлення складних біологічних закономірностей процесу зростання і розвитку (зміни морфо-функціональних характеристик у часі).

Щоб розкрити педагогічні умови, необхідні для формування в дітей уявлень про зростання і розвитку живих організмів, про фактори, що впливають на ці процеси, в подальших лекціях ми зупинимось на організації природного середовища в дошкільних установах. Перш за все – це можливості куточка природи й ділянки як лабораторії для вивчення живих організмів (у тому числі їх росту та розвитку).

Особливо слід сказати про виховний вплив знань про зміни в природі. Діти, розуміючи стан організмів, що розвиваються, бачать необхідність забезпечення їх відповідними умовами життя. Це спонукає дітей дбайливо ставитися до рослин і тварин, доглядати за мешканцями куточка природи. Необхідність постійно виявляти увагу до зростаючого організму розвиває у дітей стійкий інтерес і симпатію, сприяє формуванню етичних оцінок об'єктів природи.

Важливою стороною даної проблеми є психологічна готовність дошкільнят до засвоєння знань, що відображають особливості розвитку живих організмів. Сприйняття дітьми дошкільного віку змін і перетворень предметів сприяє становленню різних форм мислення. Для цього необхідно, щоб ознайомлення дітей з мінливими об'єктами живої природи проходило в процесі послідовного і систематичного спостереження. Уривчасте спостереження за зростаючими об'єктами призводить до утворення розрізнених уявлень і не сприяє пізнанню самого процесу розвитку.

Раніше було доведено, що дошкільнята здатні освоювати такі категорії, як простір і час. Але іноді орієнтування в навколишньому можливе тільки за допомогою єдиних просторово-часових уявлень. Це безпосередньо відноситься до росту і розвитку живих істот. Ознайомлення з мінливими об'єктами живої природи має істотне значення не тільки для інтелектуального, а й перцептивного розвитку дошкільника. Для розвитку динамічних уявлень необхідний досить високий рівень сприйняття, спрямованого на виявлення і відображення різноманітних властивостей і якостей об'єктів, що розвиваються. Сприйняття розглядається як пізнавальний процес, який орієнтує дитину у пошуках ознак, що впливають на її аналізатори, сприяє присвоєнню суспільно вироблених еталонів.

У процесі формування динамічних уявлень головним є вміння дітей розглядати змінюваний предмет або явище, виділяти різноманітність його властивостей і особливостей: розмір, форму, забарвлення, пропорції окремих предметів, новоутворень.

За певний часовий проміжок у інтенсивно зростаючого організму помітно змінюється вигляд: збільшується розмір, з'являються новоутворення (додаткові гілки, листя, квіти у рослин; пір'я, шерсть, роги – у молодняка ряду птахів і ссавців), змінюються форма, забарвлення деяких органів, Кожній живій істоті характерні свої морфологічні зміни; вони є показниками її функціонального розвитку та стану, дозволяють визначити дію навколишнього середовища на організм.

Використовуючи природний світ для вдосконалення сприйняття у дітей, необхідно враховувати величезне різноманіття форм, фарб, звуків, ознак, розмірів та інших якостей, притаманних об'єктам і явищам природи. Для виділення цих ознак необхідно мати досить розвинене аналізаторне сприйняття. Необхідний також високий рівень сформованості наочно-образного мислення, оскільки виявлення ступеню та характеру змін в об'єкті і формування узагальненого уявлення про нього вимагають зіставлення образів цього об'єкта, отриманих у різний час. Все це можна побачити, якщо поєднати спостереження з теоретичним мисленням, що дозволяє відобразити весь процес розвитку в цілому. Спостереження дає уявлення про характер перетворення і про часовій послідовності явищ, які потім осмислюються, доповнюються компонентами змін, що не піддаються спостереженню.

Розвиток наочно-образного мислення дошкільника забезпечується комплексом засобів:

а) використання узагальненої схеми аналізу, що дозволяє послідовно визначати властивості об'єкта в цілому та його основних частин (така схема аналізу корисна при ознайомленні дітей зі зростаючим організмом);

б) використання операторних еталонів – уявлення про траєкторії руху об'єкту або про схему майбутніх дій. Формування різноманітних операторних еталонів дозволяє дітям подумки робити різні маніпуляції з об'єктом, передбачати послідовний хід його змін. Ознайомлення зі змінами, що відбуваються в процесі росту і розвитку рослин і тварин, формування операторних еталонів мають вирішальне значення для образного

відображення цієї області дійсності. Специфіка таких операторних еталонів впливає з закономірності змін;

в) використання моделей та схем, що дозволяють виявити приховані зв'язки та властивості об'єкта. З їх допомогою дитина може відкрити послідовний хід істотних змін розвивається об'єкта, підійти до узагальнення деяких явищ розвитку живих істот.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Завдання 1. Назвіть 3 педагогічні умови на свій розсуд, яких потрібно дотримуватися з метою успішного формування дослідницької діяльності дітей.

Завдання 2. Розкрийте важливість дотримання однієї з названих педагогічних умов.

Лекція 5

ФОРМИ, МЕТОДИ І ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ У ЗДО

План

1. Екскурсія – ефективна форма дослідної роботи, її планування, підготовка та проведення.
2. Дослідницькі завдання, правила їх постановки.
3. Практична робота як засіб дослідницької діяльності.
4. Дидактичні ігри: структура, етапи, реалізація.
5. Проблемні ситуації у дослідницькій діяльності.

1. У контексті організації дослідницької діяльності дітей дошкільного віку неабиякої значущості набуває екскурсія. Г. Смольникова вказує на те, що під час підготовки до екскурсії необхідно передбачити можливість її проведення самими вихованцями, а саме: однією дитиною або малою групою дітей. Досвід дослідниці свідчить на користь цього підходу. Як правило, більшість вихованців не лише виявляє цікавість до цього процесу, а й має

вже необхідні знання й практичні вміння для ефективної самореалізації під час проведення екскурсії. Для чіткої організації роботи дітей на етапі підготовки до проведення екскурсії дітям надаються роз'яснення, які зорієнтують їх у необхідному напрямі та скоординують роботу. Залучення дітей дошкільного віку до процесу підготовки майбутньої екскурсії з найбільшою ймовірністю сприятиме відкриттю дітьми суб'єктивно нових знань і способів дій, оскільки діти матимуть змогу до початку екскурсії ознайомитися з екскурсійним об'єктом.

Використання екскурсії як форми організації дослідницької діяльності передбачає врахування загальних закономірностей проведення вступних, поточних і підсумкових екскурсій. Ефективність організації дослідницької діяльності дошкільників під час екскурсії залежить від підготовки педагога й дошкільників, бажання педагога організовувати цей вид діяльності та від інтересу дошкільників до екскурсійної справи.

2. Аналіз наукових напрацювань 3. Плохій, Ю. Буракової та інших дають підстави зробити висновок про те, що кожне навчальне завдання гіпотетично може використовуватися для організації дослідницької діяльності в тому разі, якщо вихователь спрямує активність дошкільників або дитини під час виконання завдання на відкриття суб'єктивно нових знань і способів дій, розширивши в такий спосіб мету їхньої діяльності. Наприклад, завдання на порівняння визначених об'єктів доповнить встановленням ефективного способу здійснення порівняння; до завдання на визначення головного в тексті додасть визначення оптимального способу запам'ятовування виокремленої інформації; завдання на узагальнення знань розширить за рахунок виявлення ефективного способу упорядкування інформації (самостійне складання таблиці, схеми чи відтворення в малюнку).

У разі використання навчально-дослідницького завдання як засобу організації дослідницької діяльності в ЗДО процес відкриття дошкільником суб'єктивно нових знань і способів дій характеризується достовірністю

здійснення. У нашому трактуванні, дослідницьке завдання є спеціально створеною навчальною ситуацією, яка являє собою низку взаємопов'язаних навчальних проблем, які, набувши вигляду оптимальних структурних одиниць навчального матеріалу (вправ, задач, дидактичних ігор, дослідів, спостережень, екскурсій, практичних робіт), містять необхідну супровідну навчальну інформацію (запитання, приписи, інструкції, алгоритми способу виконання дій тощо), сприяють пізнавальній самостійності дошкільників і взаємодії з іншими та спрямовують їхні дії в напрямі формулювання проміжних і кінцевих висновків з метою відкриття суб'єктивно нових знань і способів дій.

Навчально-дослідницькі завдання, які доцільно запроваджувати в ЗДО, можуть різнитися між собою за формою організації їх виконання (індивідуальні, парні, групові, міжгрупові); часом, що відводиться на вирішення низки взаємопов'язаних навчальних проблем, які визначають зміст завдання (неперервний часовий проміжок, наявні часові інтервали між вирішенням низки взаємопов'язаних навчальних проблем); типом структурних одиниць навчального матеріалу (однотипні (наприклад, система вправ чи система задач (дослідів, дидактичних ігор тощо); змішані); характером змісту навчального матеріалу (емпіричні (базуються на спостереженнях); теоретичні (передбачають пояснення, доведення, встановлення закономірних зв'язків і відношень на основі опрацьованої інформації); практичні (практичне застосування знань, способів дій у змінених умовах); змішані).

Результати аналізу праць О. Савенкова та інших, засвідчили, що під час дослідницької діяльності дошкільники вправляються у виконанні таких розумових дій: аналіз, синтез, порівняння, доведення, узагальнення, абстрагування, встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Указані дії доцільно реалізовувати з метою виділення різноманітних властивостей предметів і явищ; продукування ідей, обирання способів дій; пошуку інформації й накопичення матеріалу; знаходження кількох варіантів

вирішення проблеми; постановки запитань; передбачення результатів діяльності; налагодження в процесі спільної діяльності контактів з іншими; втілення задуму в творчому результаті (інтелектуальному чи матеріальному продукті); коригування власної діяльності; оцінювання отриманих результатів; формулювання висновків. Процес дослідницької діяльності слугує відкриттям вихованцями суб'єктивно нових знань і способів дій необхідно спрямувати на здійснення дій, які виконуються вихованцями спочатку під безпосереднім керівництвом педагога, потім за його опосередкованого керівництва, а згодом самостійно.

До переліку дій, які забезпечують відкриття вихованцями суб'єктивно нових знань і способів дослідження, відносимо:

прийняття (самостійне визначення) мети виконання дослідницької діяльності;

розуміння (самостійне визначення) завдань, спрямованих на поетапне досягнення мети проекту;

вибір (самостійне визначення) раціонального способу дії;

вибір раціонального способу визначення проміжних результатів виконання завдань;

вибір (самостійне визначення) раціонального способу здійснення самоконтролю ходу виконання завдань;

виконання визначених завдань із самоконтролем;

перевірка результатів;

формулювання висновків.

Під час організації дослідницької діяльності з використанням *вправ* слід передбачити: 1) поетапність у виконанні різних видів вправ (на першому етапі виконуються вправи на відтворення дій за зразком з метою їх закріплення; на другому – застосування засвоєних дій у нових умовах; на третьому етапі виконуються вправи творчого характеру); 2) поступове нарощування складності як змісту вправ, так і способу їх виконання (спочатку пропонувати вправи репродуктивного характеру, потім – вправи з

ускладненим змістом, збільшеною часткою самостійності та творчим підходом до їх виконання); 3) урахування можливостей кожного типу вправ; 4) виконання певної системи дій.

За умови орієнтованості педагога на організацію дослідницької діяльності дітей та запровадження під час виконання вправ індивідуального підходу, можемо говорити про високий рівень ймовірності відкриття дошкільником суб'єктивно нового знання чи способу діяльності.

Аналіз праць Т. Шумей, Н. Яришевої та інших, сприяв формулюванню висновку про те, що процес організації дослідницької діяльності з використанням задачі ґрунтується на її розумінні як упорядкованої інформації, складовими якої є умова і вимога, що оформлена у вигляді запитання, формулюванню відповіді на яке передують вибудовування системи розумових дій та їх виконання у визначеній послідовності. У психологічному сенсі задача, яку ставить вихователь перед вихованцями, не є задачею. Від дитини залежить чи буде задача, що її поставив вихователь, навчальною, чи не вважатиметься такою. Задача стає навчальною задачею лише в контексті ситуації, створення системи «дитина – задача», у якій задача сприймається дошкільником та співвідносить ним з цілями дослідження. Цей феномен визначає розбіжності між поставленою вихователем задачею і задачею фактично розв'язуваною дошкільником. Перехід від задачі, поставленої вихователем, до задачі, яку розв'язує дитина, Н. Яришева описує як психологічний механізм визначення задачі, який характеризується тим, що дитина ставить перед собою певну мету та намічає свої способи процесу її розв'язування та отримання бажаного продукту.

Однією з умов прийняття навчальної задачі та переведення її в учбову задачу є активна участь дитини в постановці мети та в процесі аналізу умов її досягнення. Вслід, за О. Шашенковою, вважаємо, що мета набуває самостійної спонукальної сили тоді, коли чітко сформульовано мету діяльності (Чого прагну дізнатися? Чого навчитися?); з'ясовано значення діяльності (Для чого це потрібно робити?); виділено способи досягнення

мети (Як це буду робити?); визначено можливі труднощі досягнення мети; проконтрольовано успішність просування до мети.

Усвідомленню дошкільником способу досягнення мети сприяє відокремлення дій «Що робити?» від дій «Як робити?», певний рівень розвитку психіки дитини, зокрема рівень розвитку його мислення визначає його готовність виділяти й оволодівати загальними способами дій. Зародження інтересу до способу дій під час розв'язання задачі розглядається як стимул активності дошкільників та слугує засобом підтримання їхньої мотивації та результативного здійснення навчально-дослідницької діяльності.

Отже, будь-яку задачу можна розглядати як навчальну в тому разі, якщо вона довизначена дошкільником, тобто ним поставлено перед собою певну ціль та намічено способи дій з її розв'язування. Якщо довизначена задача стала задачею для дитини, набувши при цьому властивостей внутрішнього психологічного регулятора діяльності, розв'язується нею самостійно і завершується відкриттям суб'єктивно нового знання та способу дій, то задача виконала роль засобу організації навчально-дослідницької діяльності дошкільників.

3. Розгляду практичної роботи як засобу організації навчально-дослідницької діяльності дошкільників, передував аналіз наукових робіт Н. Саркісова, Г. Селевка та інших. Автори засвідчили, що проведення практичних робіт визначається специфікою предмета, що вивчається. Наприклад, на заняттях з природознавства практична робота спрямовується на оволодіння уміннями й навичками роботи з рулеткою, термометром, терезами, флюгером, різними матеріалами; уміння і навичками виготовлення макетів, моделей тощо. Практичною художньою діяльністю передбачається ознайомлення з різноманітними художніми матеріалами й техніками та здійснення роботи за зразком, з пам'яті, натури, за уявою на площині та в об'ємі. Проведення практичної роботи на тих чи інших етапах заняття має різні дидактичні цілі. На етапі засвоєння практична робота слугуватиме

актуалізації опорних знань та умінь, постановці проблеми, вияву джерела нових знань; на етапі застосування засвоєних знань і умінь – їхньому закріпленню; на наступних етапах заняття – систематизації, узагальненню та перевірці засвоєних знань і вмінь. На кожному з цих етапів ймовірність відкриття вихованцями суб'єктивно нових знань та способів дій не є постійно наявною, оскільки залежить від багатьох факторів, у тому числі й від мети діяльності та від підготовленості дітей.

Використання практичної роботи як засобу організації дослідницької діяльності передбачає чітке формулювання мети роботи; створення умов для прийняття її вихованцями; здійснення оптимального відбору необхідних матеріальних об'єктів або матеріалізованих форм, приладів чи моделей; визначення переліку дій, необхідних для виконання практичної роботи. Педагогічні впливи потрібно спрямувати на дотримання дітьми поетапності у виконанні практичних робіт, зокрема на першому етапі виконання практичних робіт доцільно запропонувати завдання, які вони виконуватимуть за зразком. На другому – залучити до здійснення аналогізування (іншими словами перенесення способу практичних дій в подібну ситуацію), тобто дошкільники виконують ті самі дії, однак при цьому оперують новими об'єктами. На третьому етапі дітям пропонується перелік назв дій, які потрібно скомбінувати відповідно до мети практичної роботи. Зазначимо, що комбінувати – це розташовувати дії в певному порядку (акцентуємо увагу на тому, що назви дій задано вихователем). На четвертому етапі доцільним є запровадження практичних робіт, у процесі виконання яких дошкільники переносять способи практичних дій і власне предметні знання у нові умови. Під час виконання таких завдань діти визначають раніше засвоєнні дії та з них конструюють нові способи діяльності. Додамо, що конструювати – це визначати певний склад дій та установлювати порядок їх виконання. Практичні роботи можуть виконуватися фронтально, індивідуально та в групах. За будь-якої форми взаємодії активність кожного дитини суттєво впливає на засвоєння зразка способу діяльності та на відпрацювання

поелементного коментування ходу виконання практичної роботи.

4. У контексті організації навчально-дослідницької діяльності дітей дошкільного віку дидактична гра розглядається як різновид активної діяльності дітей, зміст якої визначається дидактичною метою та ігровою ситуацією й реалізується в ігрових діях, що виконуються з дотриманням певних правил. Структура дидактичних ігор містить основні складові (мета, зміст, процес і результат) та допоміжні (педагогічна мета проведення дидактичної гри, ігрове завдання (ігрова ситуація), ігрові дії та правила гри (ігрове втілення)).

За Т. Мантулою, процес проведення дидактичної гри доцільно здійснювати з урахуванням етапів та ролей, які виконують не лише дошкільники, а й вихователь:

- етап орієнтації (вихователь ознайомлює дітей із темою, яка вивчатиметься на занятті, характеризує ігрові правила та здійснює загальне представлення ходу гри);
- етап підготовки до проведення гри (розгляд ігрового завдання, ігрових дій (за необхідності визначення ролей, розподіл їх між учасниками гри та проведення пробної гри в скороченому вигляді));
- етап проведення гри;
- етап підбиття підсумків гри, встановлення зв'язку змісту гри зі змістом досліджуваного предмета, пропозиції дошкільників щодо внесення змін до правил її проведення).

До таких ролей слід віднести роль інструктора (дії педагога спрямовуються на розуміння дітьми правил, результату ігрових дій, але характеризуються оптимальним впливом, оскільки зайвим є надмірне інструктування; досвід свідчить про те, що правила по-справжньому розуміються учасниками гри лише в процесі її проведення); роль судді-рефера (вихователь здійснює управління ходом гри та здійснює доцільний контроль за дотриманням ігрових дій); роль тренера (поради максимально

використовувати потенціал ігрових дій); роль головуючого (обговорення результатів гри). В узагальнених рисах проведення дидактичних ігор доцільно здійснювати у відповідності до моделі навчання на основі гри, розробленої М. Кларінім (рис. 2).

Створення ігрової ситуації введення моделюючої / ігрової ситуації

Хід гри: «проживання» проблемної ситуації в ігровому втіленні

Дії дітей у відповідності до ігрових правил, розгортання ігрового сюжету

Підбиття підсумків гри (підрахунок балів, оголошення результатів проведення гри)

Самооцінка дій учасниками гри (в умовному, моделюючому плані)

Обговорення ходу і результатів гри, ігрових дій і переживань учасників

Аналіз ігрової (моделюючої) ситуації, її співвідношення з реальністю

Навчально-пізнавальні результати проведення гри

Рис. 2. Структура дослідницької діяльності на основі дидактичної гри

Модель навчального процесу на основі гри вибудовується з урахуванням включення дошкільників в ігрове моделювання. В ігровій моделі створення проблемної ситуації реалізується введенням ігрової ситуації, тобто, ситуація переживається її учасниками в ігровому втіленні.

Потенційно будь-яка дидактична гра може використовуватися як засіб

організації навчально-дослідницької діяльності дошкільників та спричинювати перебіг процесу відкриття вихованцями суб'єктивно нових знань і способів дій, якщо зміст ігрової ситуації стимулюватиме пізнавальну активність дітей, а зміст правил гри стосуватиметься визначення почерговості вияву вихованцями активності, розподілу між ними ролей, а не регламентуватиме їхні мисленнєві дії чи обмежуватиме вияв творчості.

5. Аналіз праць А. Богуш, Н. Гавриш засвідчив, що розгляд проблемної ситуації як засобу організації дослідницької діяльності дітей дошкільного віку ґрунтується на тому, що поняття «проблемна ситуація» розглядається в двох контекстах:

- 1) як явище об'єктивне, тобто існуюче безвідносно до того, чи займаються дошкільники в даний момент розв'язанням проблемної ситуації;
- 2) як явище суб'єктивне, в основі її виникнення лежить усвідомлений кожним дошкільником стан інтелектуального утруднення, подолання якого вимагає здійснення пошуку нових знань і способів дій.

Проблемна ситуація як суб'єктивне явище може використовуватися вихователем під час виконання завдання, вправи, розв'язання задачі тощо. Проблемна ситуація породжується:

- 1) інформаційно-пізнавальною суперечністю, усвідомлення якої викликає проблемну ситуацію;
- 2) протиріччям між знаннями (уміннями), якими володіють діти та вимогами чи можливим способом розв'язання завдання (вправи, задачі), між попередніми знаннями дошкільників і новими фактами, явищами, для пояснення яких попередніх знань (умінь) недостатньо, тому виникає потреба в нових знаннях (уміннях). Сприйняття вихованцями суперечності (протиріччя) породжує проблемну ситуацію.

Проблемна ситуація як явище суб'єктивне виникає лише в процесі включення дошкільників у діяльність, сприйняття й усвідомлення ними проблеми.

Отже, зовнішні засоби організації дослідницької діяльності дітей дошкільного віку нами класифіковано в такий спосіб:

- 1) достовірний основний засіб (навчально-дослідницьке завдання);
- 2) ймовірні процесуальні засоби (практична робота, екскурсія);
- 4) ймовірні контекстуальні засоби (вправа, задача, дидактична гра, дослідницьке, пізнавальне, творче завдання);
- 5) ймовірні процесуально-допоміжні засоби (спостереження, дослід, проблемна ситуація).

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Завдання 1. Запропонуйте 3 дослід на екскурсії в природу або на ділянці ЗДО для дітей дошкільного віку за такою схемою: тема екскурсії, мета і завдання, зміст досліду №1 (№ 2, № 3).

Завдання 2. Запропонуйте дидактичну гру, спрямовану на закріплення знань, отриманих під час дослідів за обраною вами темою (зміст гри).

Завдання 3. Складіть проблемну ситуацію, яка б мотивувала дошкільників провести дослідження з обраної теми.

Лекція 6

СЕРЕДОВИЩЕ ЗДО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ

План

1. Важливість розвивального середовища у формуванні діяльності дошкільників.
2. Принципи побудови розвивального середовища ЗДО.
3. Куточок природи в груповому приміщенні.
4. Лабораторія-кімната в ЗДО.
5. Осередок дослідницької діяльності у груповому приміщенні.
6. Лабораторія на території ЗДО.
7. Обладнання метеомайданчика.
8. Дослідна ділянка (город, сад).

1. Серед необхідних умов формування та розвитку дослідницької діяльності дітей називають створення розвивального середовища, яке стимулює пізнавальний інтерес, бажання займатися дослідом, але при цьому є основою цілеспрямованого виховного процесу, що відповідає педагогічним принципам системності, інтеграції, енциклопедичності отриманих знань, спрямованості на екологізації різних видів діяльності. Основними вимогами до розвивального середовища є забезпечення розвитку активної самостійної дитячої діяльності.

Дослідники з проблеми ознайомлення дошкільників із природою сходяться на тому, що необхідним засобом є створення належної матеріальної бази, зокрема, наявність куточка природи та ділянки із городом, квітником і садом, тобто стаціонарного предметного розвивального середовища, яке дозволяє безпосередньо знайомити та досліджувати об'єкти та явища природи, а також лабораторії, метеомайданчик.

Розвивальне предметне середовище – це система матеріальних об'єктів, із якими взаємодіє дитина, котра функціонально моделює зміст розвитку її духовного і фізичного образу. Тому для реалізації окреслених завдань педагогом необхідно створити відповідне середовище, сприятливе для прояву дитячої дослідницької активності.

2. Щоб ефективно здійснювати ознайомлення дітей дошкільного віку з природою, необхідно дотримуватися принципів створення предметно-розвивального середовища, які полегшують особистісну взаємодію вихователя із дітьми, спонукають їх до творчого пошуку і самостійності. За доцільне вважаємо охарактеризувати принципи розвивального середовища.

Принцип дистанції, позиції при взаємодії регулює відносини між дорослим і дитиною в освітньому процесі. Комфортне спілкування можливо за наявності в групових приміщеннях різновеликих меблів. «Їх висота має бути такою, щоб не тільки вихователь без утруднень міг «спуститися», наблизитися до позиції дитини, але і дитина могла «піднятися» до позиції вихователя, а іноді і подивитися на нього зверху». Під час здійснення

контакту з дитиною дорослому так само необхідно знайти правильну дистанцію, загальний простір спілкування як із кожною дитиною окремо, так і зі всією групою в цілому.

Принцип активності передбачає реалізацію потреби кожної дитини у побудові свого власного предметного оточення, формування умов, що провокують виникнення і розвиток пізнавальних інтересів дитини, її вольових якостей, емоцій і почуттів. Для цього необхідно по-новому поглянути на планування приміщень, підійти більш розумно до використання їхнього розвивального потенціалу, наприклад, створення міні-лабораторії з різноманітним обладнанням, куточка природи, ділянки саду та городу, тобто такого місця де дитина буде відчувати себе першовідкривачем.

Принцип стабільності – динамічності. Принцип розкриває необхідність надання дитині можливості самій змінювати і створювати навколишнє середовище, відповідно до своїх смаків і настрою. Життєвий світ дитини не може бути створений іншим. Головна функція вихователя дошкільного закладу – допомогти дитині навчитися зберігати свій життєвий світ тому, що дитина і світ мають бути разом. На практиці реалізація цього принципу не завжди продуктивна.

Принцип комплексції і гнучкого зонування передбачає надання можливості дітям займатися відповідно до своїх бажань і потреб одночасно різними видами діяльності, не заважаючи один одному: дослідями, спостереженнями, малюванням, конструюванням тощо. Під час реалізації цього принципу можливі деякі суперечності: з одного боку – необхідність простору для прояву вільної активності дітей, а з іншого – обмеженість приміщень групової кімнати.

Принцип емоціогенності середовища, індивідуальної комфортності й емоційного благополуччя кожної дитини. Реалізація цього принципу передбачає організацію середовища так, щоб вона спонукала дітей до взаємодії з її різними елементами, підвищуючи тим самим функціональну

активність дитини. Оточення має давати дітям різноманітні і змінні враження.

Принцип поєднання звичних і неординарних елементів в естетичній організації середовища передбачає такий підхід до оформлення інтер'єру приміщень, при якому використовувалися предмети, які спонукали б дитину до роздумів. Наприклад, створення міні-музею «Невідомий ґрунт» чи «Цікаві камінчики». У сучасних дошкільних закладах широку практику використання має оформлення інтер'єру приміщень за допомогою природних матеріалів. Це вносить значне пожвавлення до стандартного планування приміщень, створює особливий, неповторний імідж дитячого садочка.

Принцип відкритості – закритості передбачає функціонування середовища як відкритої системи, здатної до зміни, корегування і, найголовніше, до розвитку. Інакше кажучи, така система має бути не тільки розвивальною, але й розвиватися. Принцип відкритості – закритості представлено в декількох аспектах. По-перше, відкритість природі. Це передбачає включення у внутрішнє середовище зимового саду, відкритої веранди, формування «зелених кімнат» тощо. Другий аспект принципу відкритості-закритості – це відкритість культурі в її прогресивних проявах. Елементи культури – живопис, література, музика – мають носити не оформлювальний характер, а бути частиною інтер'єру. Крім цього, організація середовища має ґрунтуватися і на регіональних особливостях культури.

3. *Куточок природи, або живий куточок* – досить традиційний елемент предметного середовища дошкільних закладів, проте його оформлення і наповнення набувають нової специфіки, пов'язаної із завданнями екологічного виховання. Належно облаштований у груповій кімнаті куточок природи є базою для спілкування з природними об'єктами у спеціально створеному середовищі. Відповідно до вимог програми розвитку дитини «Я у

Світі» штучно створений екологічний осередок повинен містити такі складові:

- календар погоди;
- щоденник тривалих спостережень за об'єктами та явищами природи;
- кімнатні рослини: тривало квітучі – бегонія, фуксія, герань, узамбарська фіалка; з дрібним листям – дзвіночки, аспарагус, колеус, бегонія, герань з різьбленим листям, хлорофітум; з виразно визначеною будовою стебла, листя, квітки – драцена, кімнатний виноград, плющ, троянда, гібіскус; з широким щільним листям – фікус, аралія; рослини, які потребують різного догляду – алое, лимон, цикламен;
- живі об'єкти природи – різноманітні рибки, папуга, канарки, хом'як, мишки, черепаха;
- живі тимчасові об'єкти – мурахи у формікарії, ящірка або жаба у тераріуму, різноманітні комахи в інсектаріях;
- акваріум з декоративними рибками – гуппі, мечоносці, скалярії;
- модель сонячної планетної системи, глобус, схематичні зображення та фотографії космічних об'єктів, тощо;
- знаряддя та засоби для догляду за рослинами та тваринами.

Доцільно оформити у куточку природи картотеку, з якої діти дізнаватимуться про необхідні умови для життєдіяльності рослин та тварин. Захоплюючим для дошкільників є створення такої картотеки разом з вихователем: фотографування, схематичне зображення особливостей, ознак, потреб і засобів пристосування природних об'єктів; розроблення та малювання схем алгоритму догляду за різними рослинами та тваринами; систематизація готових карток з інформацією про мешканців куточка.

4. Основним та найголовнішим чинником розвитку пошуково-дослідної діяльності є створення *дитячої лабораторії*. Лабораторія

створюється для розвитку у дітей пізнавальних здібностей, інтересу до дослідницької діяльності і сприяє формуванню основ наукового світогляду. У той же час лабораторія – це база специфічної ігрової діяльності дитини. Робота в лабораторіях припускає перетворення дітей в «учених», які проводять досліді, експерименти, різнопланові спостереження. Організуючи роботу необхідно урахувувати вікові можливості дітей, забезпечувати повним комплектом необхідного обладнання, навчати ними користуватися, навчати дошкільників репрезентувати результати проведення дослідів, забезпечити вільний доступ до матеріалів для самостійної діяльності. При обладнанні куточка, а також при організації і проведенні дослідницької діяльності необхідно враховувати наступні вимоги: врахування вікових особливостей; безпеку для життя й здоров'я дітей; достатність; доступність розташування; трансформовання.

Виділяємо такі видів лабораторій: лабораторія в окремому приміщенні або екологічна кімната, в групі (міні-лабораторії), лабораторія на території дошкільного закладу. Охарактеризуємо кожен з видів.

Лабораторії в окремому приміщенні. Це найбільш зручна лабораторія для проведення як організованих, так і самостійних досліджень. Для неї необхідно виділяти невелику кімнату. Бажано, щоб у ній були крани з водою та раковини. Якщо немає змоги виділити окреме приміщення, можна облаштувати лабораторію у частині екологічної кімнати. Обов'язково треба дати назву кімнаті чи куточку, наприклад «Центр науки», «Юні дослідники» тощо.

У лабораторії мають бути виокремлені місця для: проведення дослідів, приладів та облаштування, зберігання матеріалів (природного, покидькового), неструктурований матеріал (пісок, вода, тирса, пінопласт тощо), рідкісних предметів (мушлі, камені, кристали, пір'я тощо), постійні виставки, де облаштовують музей, різні колекції експонатів. Оформлення лабораторії грає важливу роль у сприйнятті дитиною даного виду діяльності, оскільки атмосфера дослідження заохочує дитину і вводить її у світ дитячої

науки. Тож рекомендуємо, щоб на дверях лабораторії знаходилась табличка з назвою та емблемою. Емблему і назву лабораторії діти можуть придумати разом з вихователями і батьками. Обов'язково повинні бути стільці та столи, що відповідають гігієнічним нормам, стелажі (полиці) для устаткування та матеріалів. На підвіконнях можна поставити ящики з рослинами для спостереження. Штучних рослин при оформленні слід уникати. На стінах можна повісити портрети відомих учених.

Устаткування для досліджень обирають наступне: непридатні, дріб'язкові, зокрема пакувальні матеріали різного розміру і форми для проведення дослідів: стаканчики різного ступеня прозорості з-під йогуртів, сметани та інших молочних продуктів, коробки з-під тортів, пластмасові ложки для сипучих матеріалів, палички, трубочки (нові), папір для фільтрування (типу промокального або серветки), плоскі ємності з-під кондитерських виробів, різноманітні баночки, коробки з-під цукерок, прозорі ємності для піску, глини, невеликі підноси або клейонкові серветки, на яких розміщуються устаткування і матеріали для дослідів, пісочні годинники, ваги, лопатки, совочки, люстерка, компаси. Обов'язково потрібні лупи, як додаткове устаткування можна придбати мікроскопи, барометри, термометри, біноклі, комплекти для ігор з водою. Важливо пам'ятати, що мікроскоп не повинен бути складним у використанні. Краще всього підходять спеціальні дитячі мікроскопи, до яких зазвичай додаються різні препарати для досліджень. Вихователь заздалегідь готує комплект устаткування і матеріалів на кожну дитину і розміщує його на індивідуальному невеликому підносі або клейонці.

5. У куточку дослідницької діяльності (міні-лабораторії) в груповому приміщенні повинні бути виділені:

1) Місце для постійної виставки, де розміщують міні-музей, в якому можуть знаходитися різні природні колекції.

2) Місце для приладів. Основним обладнанням куточка є прилади-помічники, такі як: мікроскопи, лупи, компас, ваги, пісочний годинник, магніти. Технічні матеріали: гайки, скріпки, болти, гвіздочки; барвники харчові й нехарчові (гуаш, акварельні фарби). Медичні матеріали: піпетки, колби, дерев'яні палички, шприци (без голок), мірні ложки, гумові груші та інші матеріали.

3) Місце для зберігання природних і «неприродних» матеріалів (камінчики, черепашки, шишки, пір'я, мох, листя, дріт, шматочки шкіри, хутра, тканини, пластмаси, пробки).

4) Місце для проведення дослідів, яке повинно бути просторим, щоб за ним могло поміститися декілька дітей як мінімум. Краще, щоб це місце могло бути мобільним, для забезпечення огляду з усіх сторін при демонстрації проведення експерименту.

5) Місце для неструктурованих матеріалів. Матеріали даної зони розподіляються за наступними напрямками: «пісок» і «вода», «звук», «магніти», «папір», «світло», «скло й пластмаса», «гума».

Матеріал для проведення дослідів у куточку експериментування змінюється відповідно до плану роботи.

Якщо у групі мало місця, то для самостійних дитячих досліджень достатньо буде облаштувати невеликий столик, придумати з дітьми емблему і приготувати найпростіше устаткування та матеріали. Для самостійних досліджень можна розробити різні схеми проведення дослідів. Допомагають дітям в дослідницькій діяльності малюнки-символи (долонька, око, ніс, рот, вухо), що підказують, за допомогою яких органів чуття можна вивчити предмет. Осередок дитячого експериментування у групі, наприклад, може бути наповнений такими матеріалами, як: картотека дослідів, ваги, годинники, зразки ґрунту, набори предметів з різних матеріалів – дерева, металу, скла однакові та різні за формою та розміром, різноманітні камінці, шишки, плоди та насіння рослин, мушлі, різноманітні ємкості, термометри, спеціальний одяг – фартухи, рукавички, маски, окуляри тощо.

6. *Лабораторія на території дошкільного закладу.* Лабораторія може бути оформлена по-різному. Головне, щоб в ній був різноманітний природний матеріал, з яким діти могли б експериментувати. У різноманітних ємкостях знаходяться матеріали для досліджень: пісок різного кольору, глина, природні, штучні камені різної форми і величини, шишки. Зручно, якщо поряд розташований стіл, на якому можна розмістити устаткування (лупу, дощомір, термометр та інше). Для різних досліджень використовують покидьковий матеріал: совочки, стаканчики з-під йогурту, ящики відчуттів та інше.

Дітям дуже подобається починати дослідження з ящика відчуттів. Зробити його нескладно. Треба взяти коробку з-під взуття або будь-який інший картонний (дерев'яний) ящик, кришка якого легко відкривається, таким чином ми помістимо предмети всередину. З боків ящика треба зробити два отвори. Їх діаметр повинен дозволяти дитині засовувати в ящик руку. До кожного отвору із зовнішнього боку треба прикріпити рукав від сорочки. Час від часу вихователь кладе різні предмети. Завдання дітей визначити їх на дотик і пояснити, за якими ознаками вони це зробили. Таку вправу на сенсорику можна проводити, наприклад, на початку заняття, помістивши в ящик предмет, що має безпосереднє відношення до обговореної теми.

Не менш цікавий «Будиночок для черв'яка» – акваріум або інша прозора ємкість з шарами ґрунту. У ґрунті обов'язково повинно бути сухе листя. В акваріум поміщують декілька дощових черв'яків. Через скляні стінки діти зможуть спостерігати за їх пересуванням і за тим, як вони переробляють залишки рослин і роблять ходи у землі. Ґрунт потрібно підтримувати у вологому стані, дощових черв'яків через деякий час діти відпускають на волю. Цю ж споруду можна використати для спостереження за зростанням рослин. Особливо цікаво стежити за тим, як росте коріння цибулі. Довге коріння утворюють і гілочки тополі, які неважко знайти навесні, після обрізання дерев. Спочатку гілочку потрібно ставити у воду, а через деякий час, коли з'явиться коріння, висадити у ємкість. Щоб

спостерігати було зручніше, садити рослини потрібно ближче до стінок ємкості, щоб частину коріння можна було побачити.

7. *Метеомайданчик.* Облаштування у дошкільному закладі метеомайданчика не лише сприятиме розширенню знань про такі професії, як метеоролог, синоптик, а й спонукатиме дітей до самостійних спостережень та визначень стану погоди, аналізу природних явищ та виявленню взаємозв'язків між станом погоди та об'єктами природи. На ньому розташовують прилади для вимірювання сили вітру. На такому майданчику доцільно встановити вітрячок-флюгер з позначеними сторонами для виявлення напрямку вітру, який можна зробити разом з дітьми, зокрема з побутових та непотрібних речей, стовпчик з прикріпленою стрічкою для з'ясування сили вітру. Визначити силу вітру допоможе ще один прилад, його можна сконструювати таким чином: прикріпити до досить товстого мотузка паперові прямокутники різної щільності – від товстого картону до тонкої серветки. Якщо вітер розгойдує серветки, значить від легкий, якщо від його поривів гойдається навіть картонний прапорець, значить, на вулиці сильний вітер. Термометри для вимірювання температури повітря на сонці та у затінку, розмічена стійка для вимірювання величини опадів (снігу, дощу).

Дощомір – це пластмасова пляшка, яка розрізана навпіл, верхня частина якої перевернута і вставлена в нижню. Для безпеки краї дощоміра покривають ізоляційною стрічкою або іншим клейким матеріалом. На стінки пляшки можна нанести кольорові поділки, для старших дітей – з цифрами, для малюків – у вигляді смужок різного кольору.

Своєрідний гігrometer, тобто прилад для визначення вологості повітря, можна зробити з шишок хвойних порід. У суху погоду луски шишок відкриті, у вологу – закриваються. Таким чином рослини зберігають своє насіння, захищаючи їх від намокання.

Детально облаштування метеомайданчика буде розглянуто далі, у відповідній темі.

8. Діти дошкільного віку цінують те, що виростили самостійно, тому у дошкільному закладі необхідно виділити окреме місце для саду та городу. На території саду можуть рости фруктові дерева такі, як груші, яблуні, вишні тощо, ягідні рослини – смородина, порічка, ірга, їстівна жимолость. Яблуні та груші садять рядами на відстані 4-6 м, чергуючи з вишнями. Ягідні рослини висаджують на відстані 60-80 см одне від одного між рядами дерев. Площу для городу слід планувати з розрахунком 1м^2 на кожну дитину 5-6 років. Діти старшого дошкільного віку можуть висаджувати капусту, помідори, огірки, гарбузи, цибулю, часник, але з допомогою вихователя.

Говорячи про зміст організації дослідницької діяльності дітей, доцільно наголосити на необхідності створення картотеки експериментів і дослідів. Даний матеріал є методичним посібником для педагога в підготовці й організації дитячої діяльності, адже в кожній з карток відображена інформація про мету й завдання досліду (експерименту), його зміст, обладнання, яке необхідно для досвіду й фіксування очікуваного результату. Крім того, картотечний принцип дозволяє систематизувати наявні матеріали в залежності від віку дітей, тематики й програмового змісту. Причому, система розроблених форм експериментальної діяльності не суперечить, а, навпаки, є складовою частиною комплексно-тематичного планування всього виховного освітнього процесу.

Таким чином, розвивальне предметно-просторового середовище є одним із важливих компонентів розвитку пізнавальних інтересів дитини дошкільного віку в експериментальній діяльності. Одними з найважливіших принципів побудови середовища є такі, як: взаємодія дитини з навколишнім світом, спілкування з дорослим, забезпечення спільної діяльності дітей, реалізація різних освітніх програм.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Завдання 1. У груповому приміщенні необхідно обладнати осередок дослідницької діяльності. Складіть список: меблів, обладнання, матеріалів, дидактичних посібників. Враховуйте обмеженість площі приміщення.

Завдання 2. Складіть список елементів розвивального середовища на ділянці ЗДО, які будуть використовуватися з метою організації пошуково-дослідної діяльності.

Лекція 7

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРАКТИЦІ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

План

1. Підсистема знань «Жива природа» – рослини і тварини.
2. Підсистема знань «Нежива природа» – вода, світло, ґрунт.

1. Розглянемо, як можна на практиці реалізувати засвоєння необхідних знань про взаємозв'язки і залежності у природі. Для того, щоб вирішити це завдання, діти повинні чітко уявити, що таке жива і нежива природа; для живої природи потрібна їжа, повітря; все живе росте і розвивається. Все це дуже легко показати дітям під час спостережень чи праці в куточку природи, чи на городі. Так, наприклад, на городі можна посадити в землю насінину і камінець і поспостерігати за розвитком насінини і відсутністю життя у камінця. Подальшу роботу з дітьми доцільно провести у вигляді спостережень, під час яких дітей легко переконати в тому, що рослини без води, повітря і світла можуть загинути. Підвести дітей до формування узагальнюючих уявлень про наявність таких потреб у всього живого допоможуть розповіді вихователя про життя різних тварин і рослин. Всі ці знання повинні нести також інформацію про необхідність догляду за живими об'єктами природи і бережливе до них ставлення. Засвоєння дітьми знань про залежності між життям об'єктів природи і задоволенням їхніх життєво важливих потреб дозволяє перейти вихователю до ознайомлення із залежностями, які існують в середовищі мешкання тварин і рослин. Сюди відноситься залежність життя об'єктів природи від температури повітря, води, землі. Ці компоненти, впливаючи на рослинний світ, ведуть за собою

зміни в тваринному світі, які мають свої яскраві особливості в кожній порі року і доступні для розуміння дітьми.

Ознайомлювати дітей з такими залежностями можна під час спостережень та праці в природі в різні пори року. Восени, підгодовуючи птахів, увагу дітей слід спрямувати не лише на зміни зовнішнього вигляду рослин, на зміну поведінки птахів, але і на розуміння причин таких змін. Тут доцільно використовувати і такі прийоми, як подача варіативності ознак тих самих об'єктів, явищ, порівняння і зіставлення нових характеристик з уже відомими: поєднання художнього опису об'єктів та явищ природи, огляд їх реальних рис через безпосереднє сприйняття тощо. Використання проблемних ситуацій буде сприяти розвитку у дітей навичок узагальнення. Повторюваність певної сукупності властивостей у факторах неживої природи, в її явищах вказуватиме на наявність істотних зв'язків між ними. Узагальнення й синтез доцільно здійснювати в процесі порівняння, коли діти засвідчують загальне уміння орієнтуватися в екологічних факторах.

Водночас, щоб порівнювати, дитина повинна мати конкретні уявлення про екологічні фактори, знати їх ознаки, властивості. Під час роботи вихователю слід дотримуватися принципу систематичності, враховувати вікові та індивідуальні особливості, рівень розвитку дітей.

Розглядаючи першу підсистему – **«Жива природа»** варто виділити два основні блоки знань: «Рослини» і «Тварини». Блок «Рослини» як досить складний щодо змісту й композиції інформації для дітей доцільно подавати в обсязі двох основних компонентів – «Нижчі рослини» та «Вищі рослини».

Блок «Рослини». В основу поділу закладено особливості анатомічної й морфологічної будови рослин та складність їх функціонування, варто у кожному компоненті виділити й упорядкувати такі його елементи, як «Дихання», «Ріст», «Рух», «Живлення», «Розмноження», «Екологія рослин». В аналізі елементів за такого підходу чітко вимальовуються їх змістоутворювальні уявлення й поняття, що виступають за одиницю знань із ботаніки, біології, анатомії, хімії, фізики, екології, охорони навколишнього

середовища. Ознайомлення з ростом і розвитком рослин можна здійснювати в зимово-весняний період, вирощуючи в приміщенні дитячого садка різні культури з насіння та цибулин, використовуючи для цього город на вікні. Спостереження за розвитком рослин включають: пророщування насіння або підготовку рослини до вегетативного розмноження, спостереження за ростом і появою нових органів (листя, квіток, плодів), створення спеціальних умов, необхідних для розвитку (забезпечення диференційованих потреб у волозі, світлі, теплі, ґрунті).

Розглядаючи структуру елемента «Ріст» та особливості роботи за його змістом, варто визначити уявлення про:

а) зовнішній вигляд рослини, його залежність від умов існування, її просторового положення (висока, низька – у прямостоячого стебла; довга, коротка – у повзучого тощо);

б) будову рослини, поєднання її основних органів;

в) функції органів;

г) сезонну періодичність руху;

д) одиниці виміру руху – вагові, лінійні, об'ємні (одиниці виміру ідентичності в кожному елементі, що уможливорює доступність для самостійного обстеження рослини за допомогою умовної мірки дітьми старшого дошкільного віку).

У структурі «Рух» обов'язково ознайомити дітей з такими характерними проявами, як рух – ріст, в'янення, зміна положення рослин, реагування на фізичні явища, розмноження, способи пересування. Вивчення таких специфічних проявів руху, як зміни положення рослин, дозволяє формувати у вихованців глибоко усвідомлене уявлення про геліотропізм рослин і рослини-барометри, котрі здатні міняти своє положення і набувати таких характеристик, що пов'язані з впливом на них сонячного світла. Особливо виразно геліотропізм виявляється в соняшника, череди, квасолі та інших, що рекомендовані чинними програмами для ДНЗ.

Рух як спосіб реакції на фізичні явища слід розглядати у зв'язку з властивостями повітря, зміни погоди, що супроводжується вітром. Особливо варто зазначити пояснення руху як способу пересування окремих рослин. Стебло – осьовий орган вищих рослин за розміщенням у просторі доцільно використовувати для пояснення прямостоячих, лежачих, повзучих, витких, чіпких стебел. Воно росте в довжину, і водночас рослина пересувається на площі квітника, городу. Ріст і рух неподільно співіснують у сприйманні дитиною прикладів про життя рослин із родини гарбузових: стебло гарбуза, огірка, дині «повзе» за допомогою вусиків, обвиває паркан тощо.

До складу кожного з елементів входять знання у формі уявлень і понять. Розглядаючи ріст і його сезонну періодичність у рослин, вихователь передбачає наявність уже сформованих у дітей уявлень про сезонні явища: спокій (майже повне припинення життєдіяльності), пристосування до несприятливості середовища (зимових холодів, літніх посух); листопад, відмирання наземних частин у трав'янистих рослин, збереження поживних речовин у бульбах, кореневищах (ранньовесняні квіти). За умови сформованості таких уявлень ріст пояснюється як збільшення маси (вагової, лінійної, об'ємної), а результати вимірів швидкості й зростання від початку розвитку рослини до досягнення нею певної величини наголошуються як наслідок впливу живлення, вологості, температури, тривалості світлового дня. Ростові процеси варто демонструвати на рослинах з родини гарбузових, тобто тих, які швидко ростуть.

Елемент «Живлення» має охоплювати кореневе та листкове засвоєння поживи як такої, що наочно демонструє залежність живої природи від неживої, способи привласнення рослинами тих життєвірних факторів, які необхідні їм для виживання.

Корінь як один із основних вегетативних органів у вищих рослин виконує одну із найважливіших і доступну для сприймання дітьми функцію – прикріплення рослини до субстрату, поглинання з нього води й розчинених у ній поживних речовин. Це можна довести вихованцям, якщо посадити

рослину у прозору посудину. Субстратом будуть пісок, ґрунтова суміш, вода і повітря. У кожному із чотирьох випадків переслідується одна спільна мета – показати функції кореня як органа, який розвивається із зародка (зародкового корінця), проникає у субстрат у різну глибину і часом займає велику площу. Кожна означена функція розглядається як система уявлень між якими існують логічна послідовність і неподільний зв'язок, така функція як прикріплення до субстрату. Ознайомлення дітей з видозмінами, особливостями кореня (кореневища, бульби, коренеплода, цибулі) здійснюється шляхом аналізу їх анатомічної будови.

Поглинання коренем води і розчинених поживних речовин з ґрунту найефективніше подати дошкільникам за таким алгоритмом:

- Значення для росту й розвитку рослин;
- Будова рослин;
- Функція окремих частин;
- Що утворюється з живця насінини, коли вони проростають;
- Завдяки чому вода потрапляє в кожен частину рослини;
- Серія дослідів підтверджує правильність припущення: чим

міцніший корінь, тим краще розвивається рослина.

Блок «Тварини». У сучасній методичній літературі, як і в наукових дослідженнях за темою «Зміст і завдання ознайомлення дошкільників з тваринним світом», чітко вимальовується кілька тенденцій:

- ознайомлення з будовою тіла, назвами його частин та їх функціями;
- ознайомлення з біоценологічними залежностями, в які вступає та чи інша тварина за умов свого існування;
- сезонні зміни в житті тварин, ознайомлення з поведінкою тварин;
- ознайомлення з самоцінністю тваринного світу на Землі, охорона й примноження рідкісних видів тварин.

Наведемо приклад екологізації змісту при вивченні птахів. Екологічна спрямованість умови їх існування – живлення – планується педагогом одразу на початку роботи і супроводжує добір інформації на кожному наступному

етапі. Розкриваючи засоби живлення птахів, доцільно дати пояснення такого уявлення, як виводкові та нагніздні птахи. Потім, обравши для роботи, скажімо, гусеподібних представників родини качиних – гусей (сіру, білолобу), детально аналізувати їх зовнішній вигляд, забарвлення й будову (ріст), пристосування окремих органів до умов середовища (водоплавні), а далі переходити до пояснення міграцій птахів, що пов'язані з умовами їхнього існування: сезонні міграції у цієї групи птахів пов'язані з живленням. На завершальному етапі такої роботи — формувати уявлення про поведінку і працю людини, яка причетна до охорони та захисту птахів, вивчення міграції птахів. І, нарешті, проблемні запитання такого типу: «Як птахи впізнають дорогу назад додому?», «Чому дикі гуси летять у вирій, а домашні залишаються з людиною?» та інші. Вони допомагають на основі зворотного зв'язку провести синтез – виявити рівень оволодіння дітьми вміннями виділяти й аналізувати елементарні, але суттєві зв'язки і відношення в умовах їх прихованості від візуального сприймання. За правильного, методично вмілого керівництва подальшою роботою дітей, вони вже надалі самостійно обирають для себе об'єкти дослідження в повторних спостереженнях і дослідах. Повз їхню увагу не проходять акти вияву живого в зв'язку з неживою природою та з діяльністю їх однолітків і дорослих.

У відборі екологічних знань до кожної підтеми теми «Тварини» доцільно виходити з двох компонентів: «дикі тварини» і «домашні тварини», і розглядати кожен з шести життєво важливих для них елементів: дихання, ріст, рух, живлення, розмноження, екологія тварин. В ознайомленні з екологією тварин необхідне попереднє ґрунтовне ознайомлення дітей з їх видовою різноманітністю і багатством, способами поширення в різних середовищах та їх значенням для природи і використанням в житті людини.

Для оволодіння дітьми знаннями з екології тварин ми вважаємо за необхідне розкриття найбільш доступних узагальнених ознак того місця, яке посідають тварини у відносинах «природа – людина – суспільство – природа». Ознайомлення дітей з результатами взаємовпливу цих ланок

одного цілого дозволило нам максимально наблизити їх до науково-достовірного аналізу очевидних і прихованих залежностей, які існують між ними в процесі життєдіяльності. Це позитивно впливало на формування негативного ставлення вихованців до актів жорстокості й байдужості в поведінці з тваринами – руйнування гнізд, мурашників, знищення дощових червів після негоди, земноводних біля водойм і заболоченої місцевості, молодняка в котів, собак, хом'яків тощо, та неспричинення їм шкоди в довкіллі. Кожна людина повинна прагнути на основі знань про них будувати свою поведінку спілкування з тваринами та практичну діяльність.

Тобто, *основою свідомого поводження людини з тваринами є пізнання законів їх існування, охорони, примноження й використання*. Процес такої діяльності дитини водночас має включати зміни існуючих або створення належних умов існування для тварин і, як наслідок, якісну зміну особистості самої дитини. За умови вивчення елементарних уявлень екології тварин ми простежили факти їх застосування дітьми практично в пошуково-дослідній діяльності у спілкуванні з тваринами. У дослідях з дощовими черв'яками можна показати, як тварина співіснує з неживою природою, з рослинами, з тваринами, і яке місце вона при цьому посідає у житті людини. Інформацію про таке співіснування і його об'єктивний характер діти дізнаються за умови перенесення набутих у дослідях знань, вмінь і навичок у подальшу самостійну поведінку і діяльність.

Розвиток тварин і рослин, незважаючи на наявність загальних проявів, багато в чому різний. Так, спостерігаючи розвиток у блоці «Тварини», треба звертати увагу дитини на зовнішній вигляд дорослої особини перед народженням потомства (якщо такі зміни очевидні), на зовнішній вигляд новонародженої тварини і її зміни у міру дорослішання. Особливий інтерес для дошкільнят представляє поведінка дорослої тварини і дитинчати (особливості гри). Треба виділити роль людини у створенні умов для розвитку. Використовуючи прийом порівняння, діти вчаться виділяти в об'єкті ті властивості і якості, що зазнали змін (іноді навіть малопомітні). Це

в свою чергу вимагає достатньо тонкого аналізу, сталої довільної уваги, пізнавального інтересу.

Спостереження передбачає обстеження предмета за допомогою органів чуття (зір, слух, дотик, нюх, смак). Необхідно також звертатися до особистого досвіду дитини, домагатися від неї естетичних переживань, прояви глибоких, щирих почуттів (здивування, захоплення, стурбованість та інше).

2. Розглядаючи підсистему **«Нежива природа»**, уявлення у дітей варто формувати таким чином, аби вони розуміли, що нежива природа однаково потрібна для рослин, тварин, людей. Тому слід кожному навчитися визначати і називати її основні ознаки і властивості, вміти встановлювати найпростіші зв'язки і взаємозалежності в її стані.

Так, скажімо, діти, попередньо вже оволоділи деякими уявленнями про використання води в побуті, засвоїли окремі її ознаки і властивості. У своїх розповідях вони можуть виходити з принципу наступності в розвитку уявлень про її різні агрегатні стани, причини її перетворення; про воду як середовище для життя рослин і тварин; про її сприятливий і несприятливий вплив на живе тощо.

Інформацію про **воду**, основу життя на Землі, варто детально пояснити, спираючись на її характерні ознаки, які доступні для сприйняття дітьми:

- вода — текуча і завдяки цьому виконує функції переносу поживних речовин у довкіллі;
- вода – розчинник. У ній за певних умов розчиняються як корисні, так і шкідливі речовини, які разносяться по всіх частинах організму рослини, тварини, людини;
- вода має велику теплоємність і використовується в побуті і в народному господарстві для зігрівання приміщень, є середовищем існування інших організмів;

- вода – продукт харчування, завдяки чому є основою внутрішнього середовища всіх живих організмів;
- надходження води в організм тварини і людини регулюється механізмами спраги, а в організм рослини — водним режимом;
- за умови суттєвого порушення постачання води виникає водний дефіцит, нестача вологості в клітинах організму. Водяний дефіцит може бути спровокований нестачею вологості у повітрі та в ґрунті;
- деякі організми в стані спокою, сплячки, заціпеніння добре переносять зневоднення; наприклад насіння;
- тварини і рослини виробили деякі адаптаційні механізми до життя у водному середовищі і до характерних властивостей води: солоність, тиск, температура тощо;
- між рослинами, тваринами і людьми відбувається постійний водообмін, завдяки якому об'єкти і живої природи забезпечуються водою в кількості, необхідній для їхньої нормальної життєдіяльності;]
- у районах з недостатньою кількістю опадів застосовуються заходи щодо постачання води і штучного зрошення, а в занадто зволжених місцях – осушення.

Синтез: чому необхідно зберігати чистоту джерел та інших носіїв води?

Неминучість і об'єктивність збереження основних джерел життєвої води, яка має вирішальне значення в житті всіх представників живої природи, дітям варто довести у процесі розв'язання завдань проблемного характеру і нескладних дослідів.

За аналогічною схемою можна пропонувати дітям охарактеризувати наступний екологічний фактор – **світло**. Зазначимо, що до його аналізу доцільно підійти з позицій важливості світла як одного з факторів, що зумовлює явище світлового режиму, особливості розподілу та зміни інтенсивності сонячної радіації, яка доходить до екосистеми і залежить від

чистоти і прозорості атмосфери та гідросфери, пори року і частини доби та щільності структури біоценозу.

Виходячи з даного визначення, варто виділити такі ознаки світла:

- постійне джерело світла і тепла на Землі – Сонце;
- інші джерела світла на Землі;
- адаптації рослин до світлового режиму;
- адаптації тварин до світлового режиму;
- світло як умова життя і діяльності людини;
- зв'язок світла і тепла;
- температурні адаптації рослин і тварин;

Синтез: чому людині слід бути особливо обережною у спекотні сонячні дні?

Зупинимось дещо детальніше на характеристиці тих адаптацій, які виробились в організмів під впливом світла і сонячного тепла, і тих відхилень, які можна спостерігати за умови їх дефіциту. Для детального огляду і візуальної представленості адаптацій можна використати серію дослідів. Світло, як один з визначальних екологічних факторів, спричинило цілу низку адаптацій у живих організмів і уможливило на цій основі поділ рослин на дві екологічні групи:

- світлолюбні рослини (геліофіти) – рослини з особливою потребою і витривалістю до впливу сонця (пшениця, сосна, модрина, мати-й-мачуха);
- тіньовитривалі рослини (сціофіти) – рослини, які витримують часткове затемнення без відчутних на це реакцій, але можуть розвиватися за добре освітлених умов (трав'янисті і парникові рослини).

У процесі формування уявлень про світло і адаптації рослин варто спершу аналізувати таке явище, як «сон» рослин. Воно існує в поясненні їх рухових реакцій у зв'язку зі змінами частин доби. Звернення до спеціального пояснення зумовлене поясненням терміну і визначенням «рослини-барометри» як синонімів. При всій схожості реакції, які діти можуть сприймати візуально — закриття і розкриття квіток та суцвіть, складання і

опускання листків, притискування плодів до гілок тощо. В основі цих явищ лежать дещо відмінні механізми. Пояснювати цю властивість живих організмів слід, спираючись на орієнтування у часі – зміни дня і ночі, та їх залежність від добових змін температури і світла, в основі якого лежить біологічний механізм ніктинастії (рух органів вищих рослин, зумовлений зміною дня і ночі, наприклад, розкривання квіток зранку і закривання їх на ніч). Водночас пояснювати барометричні властивості рослин або циклічні коливання інтенсивності і характеру їх біологічних процесів і явищ, що відбуваються в усіх тварин і рослин, в основі яких лежать біологічні ритми. Вони відповідають циклічним змінам напруженості факторів навколишнього середовища. Фаза біологічного ритму порушується зі зміною геомагнітного поля, температурних коливань, освітленості і є важливою пристосувальною ознакою організмів. І «сон» рослин, і «рослини-барометри» мають велике біологічне значення. Схема пояснення його дітям може бути такою:

- орієнтація на періоди доби і зміни пори року;
- охорона внутрішньої частини квітки від несприятливих факторів: охолодження, перегрівання, зайва волога (роса, дощ);
- запилення квітки приманкою для комах;
- застереження листків від надмірного теплового випромінювання.

У житті тварин сонце не має такого суттєвого впливу, а реакції організму дещо приховані від безпосереднього візуального сприйняття їхньої переважної більшості. Світло для тварин виступає визначальною умовою їх орієнтації у просторі. Однак, як ми вже зазначили, тривалість світлого дня виступає також вирішальним регулятором біоритму і у тварин (зимовий сон, сплячка, заціпеніння).

В ознайомленні дітей зі світлом доцільно планувати для розв'язання такі завдання, які пов'язані з ним як з джерелом тепла: сконцентроване світло випромінює тепло, його промінь можна побачити тощо. Серія дослідів на видимість сонячного (світлового) променя, на тепло сонячного зайчика тощо дозволяє вихователеві спільно з дітьми підійти до узагальнення того, який

колір швидше нагрівається: темний чи світлий? Чому? Якими дослідями можна перевірити ці висновки? А потім пояснити температуру як один з важливих абіотичних факторів навколишнього середовища, який прямо чи опосередковано впливає на живі організми. В залежності від характеру теплообміну з довкіллям рослини поділяються на такі екологічні групи:

- теплолюбні (потреба кожного організму в температурі середовища у різних видів різна);
- холодовитривалі (зміни температурних коливань навколишнього середовища, які регулюються фізико-хімічними механізмами організмів).

Ці дві групи однаково підходять для характеристики рослинних і тваринних організмів. А от морозостійкість, як здатність організмів переносити температуру нижче 0°C, без ушкоджень, тобто утворення льоду в їхніх клітинах і тканинах, характеризує лише рослини.

Вихователю слід звернути увагу дітей на те, що для багатьох організмів температура є вирішальним фактором прояву їхньої життєдіяльності, поширення того чи іншого виду рослин або тварин, розмноження чи його загибелі. Температура, як і світло, зумовлює певну поведінку тварин і рослин, наприклад, зимову сплячку, заціпеніння, «сон» рослин, тощо.

Існування живої природи зумовлюється дією не одного якогось фактору, навіть якщо він є лімітуючим. Вирішальним для життєдіяльності організмів є комплексний вплив факторів за умови їхньої одночасної дії. Цю аксіологічну думку слід доводити дітям за допомогою організації систем цілеспрямованих спостережень і дослідів у природі.

У процесі ознайомлення зі світлом діти оволодівають низкою практичних вмінь і навичок оберігання рослин від нестачі світлових променів, профілактичних засобів, навчаються різноманітних процедур, які спрямовані на задоволення потреб рослин в цьому екологічному факторі. До часткового аналізу впливу сонця на рослини ми вдалися вище в характеристиці їх геліотропізму. Проведення серії дослідів, практичних дій, розкриття за допомогою конкретних прикладів впливу сонця (світла і тепла)

на рослини, тварин і на людину спричинюють суттєву логіку в їхніх судженнях, здійснюють розкриття основної ідеї, яка закладена у зміст спостережуваного: Сонце – джерело життя на Землі.

Порівняння. Суттєво сприяє розв'язанню практичних завдань використання порівняння. Так, скажімо, діти повинні назвати риси схожості і відмінності у реакціях рослин і тварин на зміну погоди (рослини-барометри і тварини-барометри), зробити їх аналіз на основі порівняння результатів спостережень за очевидними ознаками тощо. Використання завдань порівняльного характеру сприяє формуванню у дітей навичок наукового аналізу явищ і закріпленню конкретно позначених понять. Для цього їм слід запропонувати і завдання такого типу: «Визначіть за кольором листків, пагонів тощо, яким рослинам бракувало світла? Чим відрізняється «поведінка» різних рослин в сонячний день? Якою є поведінка тварин за непогоди?»

Синтез: відповіді дітей за наступною схемою:

- визначають потребу рослин у світлі і до якої екологічної групи вони належать у зв'язку з цим;
- дають характеристику зовнішнього вигляду рослини за нормальних умов їхнього розвитку;
- встановлюють очевидні ознаки нестачі світла;
- розкривають механізми адаптації рослин до світлого режиму;
- розуміють і визначають заходи повного задоволення потреб рослин у світлі.

Після аналізу світла як джерела тепла діти зможуть фактично підійти до пояснення реакції окремих тварин на температуру. У дослідах з пуголовками земноводних вони самостійно відмічають, що підвищення температури середовища (води) прискорює їхній розвиток. Таким чином діти підходять до розуміння значення тепла не лише для розвитку рослин, а й для розвитку і росту тварин. При цьому логіка і глибина аргументації виступає на досить переконливому рівні, а завдання на доказовість, які вихователь може

використати на заключному етапі роботи, дозволить суттєво зміцнити сформовані уявлення і поняття про живу природу, тобто підвести дітей до синтезу. Завдання радимо формулювати за такою схемою:

Чому з'являються такі рослини і тварини, яких ми не бачили взимку?

На яких прикладах можна довести значення тепла у житті рослин і тварин?

Навесні починається розвиток листків у рослин, розквітають перші квіти, а які зміни відбуваються у тварин?

Чому навесні особливо голосно і весело співають птахи? Коли і чому пахнуть квіти?

У відповідях дітей на такі запитання повинні бути докази, аргументи, що відрізняються чіткістю і логічністю, в яких правильно виділяються причини і наслідки. Це значною мірою полегшує підведення дітей до теоретичних узагальнень на основі фактів, явищ, спостережуваних об'єктів і процесів у природі.

У формуванні уявлень дітей про **грунт** доцільно виходити з того, що його властивості, а також властивості рельєфу суттєвим чином визначають життя рослин, тварин і людей. Його слід розглядати, як самостійну гігантську екологічну систему, яка має вирішальний вплив на всю біосферу: активно впливає на кругообіг речовин; підтримує газовий склад атмосфери. У її взаємопов'язаних компонентах рослини і тварини посідають вагоме місце. Ознайомлення дітей з ґрунтом радимо здійснювати за такими основними ознаками:

- субстрат для рослин або середовище існування для тварин;
- об'єкт для народногосподарської діяльності людей, носій корисних копалин, екологія ґрунтів.

Ґрунт як субстрат варто розглядати з дітьми на основі його аналізу: біологічного – це основа, до якої прикріплені «сидячі» тварини або рослинні організми, в т. ч. мікроорганізми.

З метою формування у дітей уявлень про значення ґрунту для народногосподарської діяльності людини, про землю як основу корисних копалин, їх видобуток та екологію доцільно подавати матеріал в єдиному комплексі на основі системного аналізу наступних положень. Поверхня землі має велике значення для народного господарства, а ґрунт – поживний шар землі. Від ґрунту залежить різноманітність рослинного і тваринного світу, ґрунт відрізняється від піску і глини. Стан ґрунту залежить від опадів, сонячного проміння, життя у ньому тварин-розпушувачів. Ґрунт можна удобрювати для вирощування рослин. Захист ґрунтів від надмірного висушування, вивітрювання, освітлення, захворювання. Під ґрунтом знаходяться різноманітні утворення: глина, крейда, пісок, камінь – це корисні копалини.

- В Україні різні ґрунти, вони залежать від рельєфу.
- Під ґрунтами можуть залягати води – тоді утворюються болота, торфовища, люди по-різному їх використовують.
- Підземні багатства, їх використання, способи добування, охорона і примноження (корисні копалини, цілющі води, соляні шахти).

Запропонований зміст роботи для вихователів з дітьми дошкільного віку передбачає чітку мету – формування елементарних екологічних уявлень – першооснови екологічної культури особистості. Під час цільових прогулянок та екскурсій доцільно ознайомити дітей з поширенням біогеоценозів згідно з рекомендаціями програм дошкільного закладу.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Завдання 1. Доведіть доцільність поетапної роботи вихователя із формування знань про основні зв'язки і залежності, які існують у природі.

Завдання 2. Складіть план-схему формування знань з будь-якого блоку однієї із підсистем «Жива природа» або «Нежива природа». У створенні схеми враховуйте показники компетентності дошкільника відповідно до програми обраної вами вікової групи.

Лекція 8

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ПОШУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ У ЗДО

План

- 1.Завдання, які виконуються шляхом організації пошуково-дослідної діяльності.
- 2.Форми організації пошуково-дослідної діяльності.
- 3.Структура пошуково-дослідної діяльності.
- 4.Зміст дослідної діяльності дошкільників.
- 5.Правила, методи і прийоми ефективного керівництва пошуково-дослідницькою діяльністю дошкільників.

1.Пошуково-дослідна діяльність вимагає від вихователя ретельної підготовки, дотримання структури дослідів та експериментування, підбір раціональних форм, методів та прийомів. Проаналізувавши методичну літературу, ми дібрали ряд методичних рекомендацій, які варто застосувати під час проведення пошуково-дослідної діяльності з дітьми.

Узагальнюючи практичний досвід науковців, педагогів-практиків, плануючи роботу з пошуково-дослідної діяльності, окреслимо коло завдань впровадження цієї діяльності:

- поглиблювати й розширювати уявлення дітей про навколишній світ, об'єкти та предмети природи, забезпечити оволодіння певними прийомами дослідження;
- стимулювати до експериментування, прояву творчого підходу та фантазії;
- формувати вміння здійснювати елементарну оцінку майбутніх результатів своїх дій;
- формувати усвідомлення поетапності пошукового процесу, розуміння значення всіх його компонентів.
- навчати дітей формулювати судження, робити висновки;

- розвивати самостійність та ініціативність, прагнення до дослідницької діяльності;
- розвивати емоційно-чуттєву сферу та пізнавальні здібності дітей;
- розвивати й удосконалювати навички пошуково-дослідної діяльності;
- активізувати знання у процесі дослідницької та трудової діяльності;
- виховувати бережливе ставлення до навколишнього світу, розуміти позитивні та негативні наслідки свого втручання у світ природи.

Перед вихователем у процесі безпосередньої реалізації даної діяльності стоять такі завдання, як:

- 1) розвиток первинних природничо-наукових уявлень, розумових (аналіз, порівняння, узагальнення, класифікація) та психологічних (спостережливості, допитливості, активності) процесів.
- 2) засвоєння вихованцями методів пізнання; формування навичок комплексного обстеження предметів і явищ.
- 3) усвідомлення дітьми причинно-наслідкових зв'язків у природі.

2. Правильна організація пошуково-дослідної діяльності, використання форм впровадження, методів та прийомів керівництва даною діяльністю для ознайомлення дошкільників з природою сприяє реалізації вище перерахованих завдань. Отже, визначені ефективні форми керівництва пошуково-дослідною діяльністю:

- заняття;
- екскурсії;
- прогулянки;
- трудова діяльність;
- експерименти (досліди);
- спостереження.

3. Виконуючи дану діяльність із дітьми старшого дошкільного віку, потрібно дотримуватись окремо визначеної структури даної пошукової діяльності, до якої входять такі елементи, як:

- мета;
- завдання;
- зміст;
- мотив;
- засоби;
- форми роботи;
- умови роботи;
- результат.

Н. Яришева виділяє структуру досліду, яка складається з чотирьох етапів:

Перший етап – підготовка дітей до досліду. Для більш результативного залучення дітей до досліду розпочинається заняття з проведення бесіди, яка спрямована на зацікавлення дітей дослідом. Наприклад, такі запитання: «Як ви гадаєте, діти, дерева взимку живі?», «А чому вони не замерзають від сильного морозу?».

Другий етап – початок досліду розпинається з обговорення умов роботи та висування припущень. Приклад: «Діти, я читала, що дерева не замерзають тому, що в їхньому соку багато цукру. Пропоную вам поставити на мороз дві склянки: в одній буде проста вода, а в другій – вода з цукром. Як ви гадаєте, в якій склянці вода швидше замерзне? Чому?».

Третій етап – хід досліду. Даючи дітям установки, вихователь керує дослідом, учасники обмінюються думками, припущеннями.

Четвертий етап – заключний, на даному етапі відбувається обговорення результатів дослідження. Заключним етапом є формулювання висновків на основі аналізу отриманих результатів. У ході досліду не слід поспішати робити висновки. Необхідно уважно усіх вислухати; якщо діти

роблять неправильні або не досить чіткі висновки, допомогти їм усвідомити протиріччя. Важливо, щоб кожне помилкове припущення було відхилене, щоб вихованці були підведені до правильного розуміння сутності явища. Усі висновки дослідів доцільно заносити у щоденник спостережень і експериментувань.

Зміст діяльності полягає у отримання інформації про об'єкти, явища та предмети. За основний мотив поставлено пізнавальні потреби та пізнавальний інтерес, в основі яких лежить орієнтовний рефлекс (запитання «Що це?», «Що таке?»). У старшому дошкільному віці пізнавальний інтерес має спрямованість «дізнатися-навчитися-пізнати». Засобами дослідницької діяльності є мовлення, пошукові та практичні дії.

Форми роботи, задіяні тут: елементарно-пошукова діяльність, дослід (експерименти). Умови, за яких буде відбуватись діяльність – це поступове ускладнення, організація умов для самостійної і навчальної діяльності, використання проблемних ситуацій. Для досягнення мети мотивацією є результат, який повинні досягти діти по закінченню: досвід самостійної діяльності та дослідницької роботи, нові знання і уміння, складові психічних новоутворень.

Організовуючи заняття, вихователь керується визначеною структурою заняття-експериментування, до якого входять такі складові, як:

- постановка дослідницького завдання у вигляді проблемної ситуації;
- уточнення правил безпеки життєдіяльності під час експериментування;
- уточнення плану дослідження;
- вибір обладнання, самостійне його розміщення дітьми в зоні дослідження;
- розподіл дітей на підгрупи, вибір ведучих, які допомагають організувати однолітків й коментують хід і результати спільної діяльності підгрупах;

- аналіз та узагальнення отриманих дітьми результатів експериментування.

Важливою умовою під час експериментування є відповіді дітей на запитання: «Як це я роблю? Чому я це роблю саме так, а не інакше? Навіщо я це роблю, про що хочу дізнатися, що зрештою вийшло?»

Отже, під час організації дослідів методично визначені пошукові дії включають:

- проблемну ситуацію;
- цілепокладання (мету);
- висування гіпотези;
- перевірку припущень, якщо припущення не підтверджувалися – формування нової гіпотези, реалізація у дії, підтвердження нової гіпотези;
- формулювання висновків.

Основним обов'язковим компонентом пошуково-дослідної діяльності є так звана гіпотеза, певне припущення, суть якого зводиться до наукового факту, а довести його можна лише внаслідок взаємодії з об'єктом. Тому важливим етапом є перевірка гіпотези.

4. Для кращого розуміння змісту засвоєння знань дітьми у дослідницькій діяльності пропоную звернутися до програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Формуючи систему знань про природу, варто обирати з програми ту тематику, зміст якої можливо засвоїти за допомогою пошуково-дослідної діяльності. Роботу з дітьми старшого дошкільного віку треба спрямувати на уточнення всього спектра властивостей та ознак об'єктів та предметів навколишнього світу, взаємозв'язку та взаємозалежності об'єктів та явищ.

Основний зміст досліджень передбачає формування уявлень у дітей про:

- матеріали (тканини, папір, скло, порцеляна, пластик, метал, поролон, кераміку та інше);

- природні явища (явища погоди, кругообіг води в природі, рух сонця, снігопад) і час (доба, день-ніч, місяць, сезон, рух);
- агрегатні стани води (вода – це основа життя; як утворюється град, сніг, крига, паморозь, туман, роса, веселка);
- світ рослин (ознаки овочів та фруктів, їх форми, колір, смак, запах; порівняння гілок рослин – колір, форма, розташування бруньок та листя; порівняння квітів та інших рослин);
- світ речей (родові та видові ознаки);
- геометричні еталони (овал, ромб, призма, конус, куля).

Протягом дня організовуються життєві ситуації, які спрямовують дітей на вирішення пізнавальних завдань. У процесі аналізу запропонованих ситуацій у дітей виникає необхідність співвідносити набуті знання з тим, що вони сприймають. Пошукова діяльність починається з визначення: що відомо, а що ні. Усвідомлення проблемної ситуації закінчується постановкою пізнавальної задачі: «Що відбувається і чому так відбувається?».

У результаті аналізу проблемної ситуації та усвідомлення пізнавальної задачі під керівництвом дорослого, висувуються припущення про можливі причини явищ, за якими діти спостерігали та досліджували. Наприклад: разом з дітьми взимку винесли підфарбовану воду на мороз, щоб вийшов кольоровий лід. Дітям було поставлене питання: «Чому на вулиці взимку вода перетворюється на лід? Чи можна виготовити кольоровий лід у приміщенні?» – діти роблять різні припущення, одні більш точні та конкретні: «Вода взимку на вулиці замерзне – буде лід», другі помилкові: «Вода може замерзнути і на вулиці, і в кімнаті»; інші недостатньо точні: «На вулиці буде лід». Припущення, висловлені дітьми, можуть бути суперечливими. Тому потрібно запропонувати перевірити, яке з них правильне. У випадку, коли діти не висловлюють припущень, вихователь спонукає до цього, або починає сам висловлювати необхідні припущення.

Для успішної підготовки до проведення пошукової роботи потрібно організовувати короткочасні спостереження, які використовуються для

встановлення якостей різних об'єктів природи і їх розпізнавання, наприклад: під час визначення необхідності поливу рослин і доказів своїх суджень, діти відшукують ознаки, стан рослин, роблять висновок про сухість та вологість ґрунту, про зміну кольору листя рослин.

Наприклад, під час прогулянки, вихователь звертає увагу на те, що гілля кущів прикрашене гірляндами з краплинок води. Разом з дітьми вирішує, куди подівся сніг, який діти вранці бачили на гілках. Приклади відповідей дітей: «Я думаю, що сніг розтав – каже одна дитина, – бачите, ліхтарі світять, від них йде тепло, тому він і розтав». «А я думаю, що розтанув тому, що сонце світить сьогодні, – каже інша дитина». Вихователь вислуховує усі відповіді дітей, і пропонує згадати: «Вчора ввечері ліхтарі теж світили, а хіба сніг танув?». «Ні не танув» – згадали діти. Діти здогадалися, що причиною розставання снігу виявилось загальне потепління. Дітям пропонується подивитися на термометр, і вони переконуються, що на вулиці стало значно тепліше.

У ході заключного етапу пошуково-дослідної діяльності формуються висновки на основі аналізу вже виявлених результатів дослідів і спостережень. До самостійного формулювання висновків вихователь стимулює дітей. Необхідно вислухати усі висловлювання дітей, задавати додаткові питання, які можуть спонукати дітей до правильної думки.

5. Організовуючи пошуково-дослідну діяльність, потрібно ґрунтуватися на її основних принципах та правилах:

- від простого до складного, від знайомого до незнайомого, спиратись на наявний досвід та знання дітей;
- враховувати особливості пори року;
- доводити експеримент до кінця;
- повторювати дослід для уточнення, поглиблювати знання про той чи інший об'єкт або явище;

- робити підсумок результатів досліджу;
- виховувати дбайливе ставлення до речей, що оточують дитину, до природи з використанням позитивних прикладів поведінки дорослих і дітей.

Серед найбільш цікавих і доцільних методів та прийомів керівництва дітьми під час використання пошуково-дослідної діяльності: експерименти (досліди), ТРВЗ (теорія розв'язання винахідницьких завдань), метод «Моделювання маленькими чоловічками», спостереження, проектування, праця, поетапна фіксація результатів, дидактичні ігри, трудові доручення, бесіди, читання художньої літератури, показ, пояснення, порівняння, зіставлення, обстеження, створення проблемних ситуацій, активізація знань та досвіду дітей, запитання пошукового характеру. Засобами пошукової діяльності є об'єкти живої та неживої природи і обладнання за змістом роботи.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Завдання 1. Складіть план заняття-експериментування відповідно до запропонованої у лекції структури. Не забудьте вказати тему, мету, завдання, обладнання, зазначити етапи постановки проблеми, гіпотези, висновків.

Завдання 2. Складіть 5 запитань пошукового характеру для повсякденних спостережень.

Лекція 9

ПРОЕКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ

План

1. Педагогічні дослідження сутності проектування в освіті.
2. Суттєві ознаки, мета і завдання проектної діяльності дітей.
3. Класифікації проектів.
4. Проблема вибору тематики проектів.
5. Вимоги і умови до використання проектної діяльності в ЗДО.

6. Структура проекту.

7. Результати проектної діяльності для вихованців.

1. Проектна діяльність, або проектування – одна з найперспективніших складових освітнього процесу, тому що створює основи творчого саморозвитку та самореалізації дітей, формує всі необхідні життєві компетенції, які на Раді Європи були визначені як основні в XXI столітті: полікультурні, мовленнєві, інформаційні, політичні та соціальні.

Навчальне проектування не є принципово новою технологією. Теоретичне обґрунтування проектної технології пропонують відомі науковці І. Єрмакова, В. Зверев, А. Моїсєєв, М. Острошенко, О. Пехота, В. Лазарев, В. Сисоєва та ін. За визначенням Г. Ісаєвої, *проектування* – це особливий тип інтелектуальної діяльності, відмінною особливістю якої є перспективна орієнтація на практично спрямоване дослідження. Л. Забродська, Л. Новіцька, О. Онопрієнко, А. Цимбалару розглядають *проектування* як самостійний вид діяльності, що передбачає наявність таких етапів як прогнозування (спеціально організоване дослідження, спрямоване на отримання інформації про об'єкт), планування (визначенні плану діяльності, в процесі реалізації якого не передбачається отримати суттєвих змін та відкриттів), конструювання (створення реального об'єкта за певною моделлю з певним рівнем деталізації технологічного характеру діяльності в контексті результативного його виконання), моделювання (конструювання майбутнього розвивального середовища, створення моделі – ідеального образу реального об'єкта).

Педагогічна діяльність в рамках проектної діяльності включає в себе низку умовних етапів: пошуковий (визначення теми проекту, пошук і аналіз проблеми, постановка мети проекту); аналітичний (збирання і вивчення інформації, аналіз наявної інформації, пошук оптимального способу досягнення мети проекту, побудова алгоритму діяльності, складання плану реалізації проекту); практичний (виконання запланованих технологічних

операцій, поточний контроль якості, внесення змін у роботу); презентаційний (презентація проекту, підготовка презентаційних матеріалів, вивчення можливостей використання результатів проекту); та контрольний (аналіз результатів виконання проекту, оцінка якості виконання проекту). Ми погоджуємося з думкою науковців (І. Єрмакова, Т. Супрун, М. Кларин, В. Крисаченко, Л. Швайка) про те, що проектна технологія спрямована на особистісно зорієнтоване навчання і виховання дітей, так як в центрі проектної технології, як певної системи завдань і методів взаємодії вихователя і вихованців, знаходиться дитина як рівноправний суб'єкт такої взаємодії.

Отже, **метод проектів** – це система навчання, гнучка модель організації навчального процесу, орієнтована на творчу самореалізацію особистості, розвиток її можливостей під час створення нового продукту під контролем вихователя, шляхом самостійних, колективних, інтерактивних дій дітей й обов'язкових презентацій результатів роботи.

2. Педагогічна проектна діяльність дітей, за визначенням С. Сисоєвої, має свої суттєві ознаки, а саме:

- підвищення мотивації до навчання;
- самостійна робота;
- елементи дослідно-пошукової діяльності;
- інтерактивна взаємодія учасників проекту;
- стабільний рівень навчання;
- активізація пізнавальної діяльності;
- розвиток навичок оцінювальної (самооцінювальної) діяльності;
- активна участь у проектах та творчих пошуках.

Діяльність дітей завжди орієнтована на самостійну роботу, яку вони виконують протягом певного відрізка часу. Вона може відбуватися у таких **формах**:

- індивідуальна (завдання для індивідуальної роботи мають бути спрямовані на розвиток мислення дітей, на зміцнення їхніх пізнавальних можливостей, містити труднощі, подолання яких потребує вольових зусиль. Індивідуальна робота – одна з найскладніших форм навчальної діяльності, тому дітей потрібно до неї готувати. Це можна робити за допомогою чітких інструкцій, вказівок. Цієї роботи дитина повинна навчитися ще в дошкільному закладі.

- парна (робота в парах – технологія, яку можна використовувати для досягнення будь-якої дидактичної мети: засвоєння, закріплення, перевірка знань. Робота в парах дає змогу дітям поміркувати, обмінятися ідеями з партнером і лише потім озвучувати свої думки.

- групова (коли діти навчаються разом з іншими, вони відчують істотну емоційну та інтелектуальну підтримку, яка дає змогу вийти далеко за межі їхнього нинішнього рівня знань і умінь. Невимушеність у спілкуванні членів малої групи сприяє розвитку навичок міжособистісного спілкування.

Виходячи із досліджень, можна реалізувати завдяки проектній діяльності **мету**: освітню, розвивальну, соціалізуючу, виховну.

1) Освітня мета полягає в тому, щоб розкрити значення живої природи для екологічного виховання дошкільників; визначити основні шляхи та методи екологічного виховання засобами природи.

2) Розвивальна мета передбачає: розвиток здібностей ціннісного ставлення до природи, людини; уміння передавати свої почуття від спілкування з природою; розвиток творчих здібностей, пам'яті, уваги, уяви тощо.

3) Соціалізуюча визначає: становлення дитини як суб'єкта життєдіяльності; взаємозв'язок дитини з природою, людиною і природи; збереження дитячої субкультури; створення умов для духовного розвитку особистості.

4) Виховна мета полягає у вихованні емоційно-ціннісного, гуманного відношення дітей до природи; вихованні естетичного смаку, чуйності, людяності, милосердя.

Плануючи цілі проектної діяльності, вихователь має враховувати, чи вони відповідають стандартам освіти, досяжні для дітей певної вікової категорії, конкретні й доступні для виконання дітьми, відповідають вимогам сучасності. На думку педагогів, метод проектів можна застосовувати навіть у роботі з малими дітьми, адже вони здатні до праці як такої, що може приносити задоволення і результат. Такою працею є гра, яка привчатиме дошкільника до здійснення поставленої перед собою мети і набуття певних знань і умінь.

Узагальнюючи велику кількість наукових джерел, ми можемо визначити основні завдання проектної технології:

- не лише передати дітям знання, а й навчити здобувати ці знання самостійно; уміти застосовувати їх для розв'язання пізнавальних і практичних завдань;
- сприяти дитині в здобутті комунікативних навичок, тобто здатності працювати в різноманітних групах, виконуючи всілякі соціальні ролі;
- розширити коло спілкування дітей, знайомство з іншими культурами, різними поглядами на одну і ту ж проблему;
- прищепити дітям уміння використовувати дослідницькі прийоми: збирати потрібну інформацію, уміти її аналізувати з різних поглядів, висувати гіпотези, уміти робити висновки.

3. Із аналізу праць В. Маршицької, Є. Полат, Н. Токаренко, А. Цимбалару можемо визначити такі види проектів:

- 1) за характером домінуючої в проекті діяльності: пошуковий; дослідницький; інформаційний; творчий; ігровий; конструкційний; практико-орієнтований;

- 2) за мірою реалізації міжпредметних зв'язків: монопредметний проект (у рамках однієї області знань); міжпредметний проект (на межі різних областей); позапредметний проект;
- 3) за характером координації проекту: безпосередній (жорсткий чи гнучкий); опосередкований, прихований (схований, неясний);
- 4) за характером контактів: серед учасників однієї групи, відділу, установи, міста, регіону;
- 5) за складом учасників проекту: індивідуальний; колективний: парний, груповий, масовий;
- 6) за характером партнерських відносин між учасниками проектної діяльності: кооперативні, змагальні, конкурсні;
- 7) за тривалістю виконання проекту: довготривалий; середньої тривалості – від тижня до місяця; короткостроковий.

На нашу думку, у дошкільному закладі, коли відбувається пробудження інтересу і любові до природи, пізнання її через конкретні об'єкти та явища, доцільно використовувати експериментально-дослідницькі проекти. Саме вони, впливаючи на емоційно-чуттєву сферу дитини, можуть викликати в неї бажання спілкуватися і взаємодіяти з довкіллям. Як стверджує Г. Беленька, експериментально-дослідницька діяльність дошкільника в природі є основою емпіричного пізнання довкілля, джерелом знань та стимулом до розвитку пізнавального інтересу. Розпочинається вона в ранньому віці і продовжується все життя людини. Найбільшого значення набуває в період інтенсивного освоєння дитиною довкілля та набуття нею життєвої компетентності – у віці від 3 до 10 років. Це можуть бути такі проекти: «Пізнай себе», «Світ води», «Дихання і здоров'я», «Таємниця гілочки».

Для нас є також цікавою класифікація проектів, яка запропонована Є. Полат: практико-орієнтовані, дослідницькі, інформаційні, творчі, ігрові.

Творчі проекти слід використовувати тоді, коли у дошкільників є основа попередніх знань, які потрібно узагальнити, розширити. У діяльності

дитини на даному етапі наявна не лише усвідомлена мета, а й гіпотеза, припущення щодо результату, якого не було раніше. Такі проекти не мають детальної структури спільної діяльності учасників. Вона тільки намічається, а далі розвивається, підкоряючись вимогам кінцевого результату, логіці спільної діяльності та інтересам учасників проекту. Для них головне – кінцевий результат як продукт творчої діяльності (газета, свято, відеофільм). Творчі проекти допомагають дітям зануритись у світ поезії, пізнати красу та особливості казки, усвідомити почуття та переживання героїв.

Для реалізації завдань екологічного виховання через свою програму «Наш дім – природа», Н. Рижова пропонує проектну технологію, яка, на її думку, забезпечить системність та результативність і сприятиме творчому розвитку. Прикладом таких проектів можуть бути: «Мої пернаті друзі», «Гарбузові посиденьки», «Екологічна казка», «Азбука здоров'я».

У закладах дошкільної освіти досить часто використовуються *рольові, або ігрові проекти*. У рольових, ігрових проектах структура також намічається і залишається відкритою до завершення роботи. Учасники приймають на себе певні ролі, обумовлені характером і змістом проекту. Це можуть бути літературні чи вигадані казкові персонажі, які взаємодіють з оточуючим середовищем. Ступінь творчості високий, але перевага надається ігровій діяльності. Приклади таких проектів: «Гра-подорож в підводне царство», «Вулицями рідного міста», «Подорож до казкового лісу», «Поезії осіннього листочка».

На нашу думку, з дошкільниками можна часто застосовувати короткотривалі *практико-орієнтовані* проекти, у яких чітко визначений кінцевий результат, орієнтований на інтереси учасників проекту. Такий проект вимагає ретельно продуманої структури, сценарію діяльності його учасників з визначенням функцій кожного з них, чітких висновків, тобто, оформлення результатів проектної діяльності і участі кожного в оформленні кінцевого продукту.

Досить поширеними у дитячому садку є *ознайомлювально-інформаційні проекти*, які спрямовані на збирання інформації про певний об'єкт чи явище. За допомогою методів порівняння, аналізу, узагальнення інформації діти реалізують проект, орієнтуючись на соціальні потреби. Прикладом таких проектів можуть бути: «Моє родинне дерево», «Бабусині вишиванки», «Червона книга України».

Як ми зазначали, проектна діяльність дошкільників є інтегрованою освітньою діяльністю, завдяки цьому у дітей формується цілісне бачення картини світу. Залежно від типу проекту, його реалізація потребує різних видів діяльності дітей, один із яких визначає здатність до перетворення природної дійсності на якісно новому рівні і домінує над іншими. Проте, навіть об'єктивно цінна суспільству діяльність може не вплинути позитивно на вихованця, якщо вона не має для нього особистісного змісту. Так, у дослідницьких проектах головним є предмет дослідження, над яким діти експериментують, досліджують, спостерігають за змінами.

Великою перевагою методу проектів над іншими методами є не тільки зміна діяльності вихованців, а й зміна позиції вихователя – він перетворюється з носія готових знань в організатора пізнавальної діяльності дітей, помічника-консультанта, який не нав'язує свою думку, а спрямовує роботу дітей у потрібне русло, намагаючись підвести дитину до усвідомлення необхідності певного виду діяльності, навчити не боятися мислити творчо, нестандартно. Для цього треба дуже обережно, знаючи особливості і можливості кожної дитини, здійснювати індивідуальний і диференційований підхід. Особливого значення набуває координування і коригування роботи над проектом, до яких залучаються вихователі, батьки, громадськість.

Змінюються і види самостійної діяльності – перевага надається пошуковій, дослідницькій, творчій – і форми та методи роботи, які спрямовані на розвиток пізнавальної активності дітей.

4. Вибір тематики проектів у різних ситуаціях може бути різним. Вихователям слід прагнути до того, щоб теми проектів відображали необхідність вирішення конкретних практичних проблем, які актуальні для повсякденного життя і разом з тим вимагають від дітей творчого мислення, дослідницьких умінь. Варіанти проектів можуть бути такі: «Рослини нашого краю», «Українські народні обереги», «Золота осінь в дитсадку», «Вода – джерело життя», «Папір – наше багатство», які слугують творчому розвитку та колективній співпраці кожного вихованця. Отже, добираючи тематику і види проектної діяльності, вихователь повинен допомогти дітям:

- розвинути здатність спостерігати, фіксувати спостереження малюнком, образним висловом, художнім твором;
- спираючись на власний досвід дитини у сприйманні навколишнього світу, навчити відчувати його своєрідність, багатство форм, змісту, звуків рідної землі;
- розвинути уяву як основу творчої діяльності;
- допомогти в опануванні процесів мислення (вміння бачити предмет, виділяти найбільш вагомні ознаки, порівнювати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки);
- планувати хід дослідження, висловлювати гіпотези, обґрунтовувати доцільність тих чи інших прийомів і засобів;
- вчити здійснювати рефлексію.

На думку Г. Ващенко, метод проектів забезпечує пристосування форм, змісту та методів роботи до особливостей дитячої природи. Формами роботи в проектах можуть бути: прокладання екологічних стежинок; розробка екскурсій і маршрутів у природу; оформлення календаря природи; організація і проведення оглядів-конкурсів дитячих робіт на екологічну тематику – поробок, малюнків; свята і заняття. Вихователю важливо продумати таку організацію роботи, яка була б цікавою для дітей, при якій діти мали б змогу спостерігати за природою, грати в природі, досліджувати її.

Отже, дослідження різних варіантів розв'язання проблеми, наявність мотивів і адресного характеру продуктів проекту відрізняє проектну діяльність від продуктивної діяльності.

Проект має ряд властивостей, які допомагають методично правильно організувати роботу з його реалізації:

- проект виникає, існує і розвивається у певному оточенні, яке називають зовнішнім середовищем;
- склад проекту не залишається незмінним у процесі його реалізації та розвитку, у ньому можуть з'являтися нові елементи (об'єкти), а з нього деякі видалятися;
- проект, як і будь-яка система, може бути поділений на елементи, що потребують певних зв'язків.

5. **Основні вимоги** до використання методу проектів:

- наявність значущої в дослідницькому, творчому плані проблеми, яка потребує інтегрованого знання, дослідницького пошуку для розв'язання;
- наявність мотивації і очікуваних результатів практичної діяльності дітей (вихователь повинен формулювати очікувані результати не для себе, а для дітей);
- самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність дітей;
- практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачуваних результатів;
- встановлення кінцевих цілей спільних чи індивідуальних проектів;
- визначення базових знань у різних галузях, необхідних для роботи над проектом;
- структурування змістової частини проекту із зазначенням поетапних результатів;

- використання дослідницьких методів: означення проблеми, завдань дослідження, які впливають із висунення гіпотези щодо їх вирішення;
- обговорення методів дослідження, оформлення кінцевих результатів, аналіз отриманих даних, підбиття підсумків, коригування, висновки;
- застосування творчих методів (фантазування, моделювання, створення газети);
- наявність рефлексії, тобто усвідомлення дітьми здобутків від проекту.

Жоден проект не буде успішним, якщо не забезпечені певні **умови** його організації і здійснення. До таких умов належать:

- урахування бажань і досвіду учасників проекту – вихователя і дітей;
- наявність проблеми, інтригуючий початок, виділення протиріччя;
- співробітництво вихователя і дітей, зацікавленість вихователя дитячими проблемами, заняттями;
- свобода дітей у вираженні власної думки, виборі діяльності;
- наявність інформаційної та матеріальної бази;
- знання методики.

Таким чином, екологічне виховання на базі проекту є ефективним за головної умови – коли воно здійснюється з урахуванням специфіки і можливостей дітей дошкільного віку.

6. Чіткість організації проектування визначається дотриманням і продумуванням кожного етапу проекту – від постановки мети до отримання вихідних даних проекту. Аналіз наукових розробок дає можливість виділити певні етапи в підготовці та проведенні проекту. Т. Піроженко виділяє такі **етапи проекту**:

- 1) Підготовка до проекту, постановка проблеми.

2) Обговорення проблеми, визначення мети, завдань, плану роботи, кінцевого продукту.

3) Робота над проектом за планом. Уточнення та корекція плану в ході реалізації задуму.

4) Презентація продуктів діяльності.

5) Аналіз роботи над проектом та постановка нової проблеми.

Щоб підготуватись до реалізації проекту вихователю потрібно:

1) Визначити тему проекту на основі вивчення інтересів дітей.

2) Розробити орієнтовний хід проекту, визначивши роль усіх учасників освітнього процесу в його реалізації.

3) Ознайомити батьків із темою проекту.

4) Створити умови для вирішення проблеми, необхідної для реалізації проектної діяльності.

5) Організувати збір інформаційного матеріалу з теми проекту.

6) За необхідності залучити фахівців (музичного керівника, лікаря, психолога).

7) Визначити кінцевий продукт проекту та форму його презентації.

7. Виходячи з досліджень М. Барабаш, В. Баштаник, О. Білан, А. Богуш, Е. Гірусова, Н. Горопахи, А. Потіна та ін., ми можемо виділити результати цієї діяльності для дитини:

- сприяння підвищенню особистої впевненості кожного учасника проекту;
- розвиток комунікативних компетентностей;
- забезпечення умов для розвитку критичного мислення дітей;
- формування й розвиток уміння пошуку способів вирішення проблеми;
- розвиток у дитини дослідницьких умінь, спостережливості, уміння висувати гіпотези, умінь узагальнювати.

У кінці проекту, на думку М. Вераски, корисно провести самоаналіз. Питання для самоаналізу можуть бути такі:

- З чого все починалося? Як виникла ідея? Як інші поставились до неї?
- Що вдалося, а що ні?
- Які відчували проблеми? Завдяки чому вдалося їх розв'язати?
- Що більше здивувало? Вразило? Тішило?
- Що далось легко? Важко? Чому?
- Які зміни відбулися у житті вашої групи після проекту?
- Скільки дітей проявили себе активними і творчими?
- Чи вільно висловлювали діти свої бажання? Що спонукало чи заважало?
- Які прийоми і методи були більш вдалим в реалізації проекту?

Схему здійснення проекту ви бачите на рисунку.

Рис. 3. Схема етапів виконання проекту

Таким чином, аналізуючи проектування у ЗДО, можна дійти висновку, що такий підхід до організації діяльності дітей сприяє гармонійному розвитку особистості дитини через власний інтерес та співробітництво з вихователем, а також підвищує фахову майстерність самого вихователя. Із аналізу досліджень з питання організації проектування в галузі екологічного виховання ми можемо відмітити позитивні моменти проектної діяльності для дітей:

- знання, набуті в ході реалізації проекту, стають надбанням особистого дитячого досвіду, тобто, знання потрібні дітям і тому цікаві;
- діти набувають вміння міркувати: вчаться ставити мету, добирати засоби для її досягнення, оцінювати наслідки;
- діти набувають комунікативних навичок: уміння домовлятися, приймати чужу точку зору, співпрацювати, радитись, яку позицію обрати, щоб вона принесла результат.

Проектування дає змогу широко охопити всі види діяльності дитини, оскільки акумулює в собі пізнавальну, ігрову та творчу діяльність, охоплює всі аспекти життєдіяльності дітей у дошкільному закладі і вдома. За допомогою проектів вихователь може досягти успіху у розв'язанні багатьох проблем екологічного виховання дошкільників. Проте, слід пам'ятати, що проект тільки тоді буде проектом, якщо діти усвідомлять сенс власної діяльності, а вихователь зберігатиме позицію консультанта, помічника, а не нав'язуватиме свою думку у вирішенні проблеми. Вважаємо, що активне впровадження проектної діяльності у сучасних дошкільних закладах освіти буде перспективним найближчим часом, що є потребою суспільства, вимогою часу, яка спрямована на забезпечення адекватності освітнього процесу та його результатів до сучасних вимог суспільства.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Завдання 1. Складіть список тем для проектів, які сприяють формуванню дослідницької діяльності дітей різних вікових груп.

Завдання 2. Розробіть план реалізації проекту на одну із запропонованих тем:

«Прилітайте, пташки милі, не лякайтесь заметілі»;

«Врятуємо первоцвіти!»;

«Осінь – щедра господиня»;

«Ліс – наш зелений дім».

Лекція 10

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОШКІЛЬНИКІВ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕНЬ У ДОВКІЛЛІ

План

1. Психологічні передумови поведінки дошкільника у довкіллі.
2. Моральні якості особистості як основа поведінки.
3. Кодекси поведінки у природі.

1. Виховання на сучасному етапі має чітку емоційно-ціннісну спрямованість. Його мета – навчити дітей радіти спілкуванню з природою, орієнтуватися в основних факторах її забруднення, прихильно ставитися до тих, хто опікується природою. У малят слід формувати потребу співчувати живим істотам, що страждають, та щире прагнення допомогти їм. Екологічне виховання сприятиме тому, що неповторна природа довкілля викликатиме у малюків стійкий пізнавальний інтерес, здивування та захоплення красою, розмаїттям навколишнього світу.

На жаль, педагоги не завжди приділяють належної уваги поведінковому компонентові діяльності дошкільників у природі. На нашу думку, це засвідчує принаймні два моменти: недооцінку вікових можливостей дітей та складність формування екологічно мотивованої поведінки у природному середовищі. Саме поведінковий компонент характеризує рівень активності особистості, спрямований на зміну її середовища, що відповідає власному, суб'єктивному, ставленню до природи.

Основною складовою поведінки є вчинок, який об'єктивує це ставлення і є актом морального самовизначення. Кожний вчинок є практичною дією, але не кожна практична дія є вчинком. Поведінковий компонент, отже, концентрує в собі суб'єктивне ставлення до природного довкілля.

Щоб зрозуміти психологічні аспекти поведінки особистості в природі, слід визначитися з поняттям «вчинок». Людина здатна керувати своїм життям притаманним лише їй способом – вчинком. Ним вона виставляє себе суб'єктом власного життя, і водночас сама є моментом вчинку. Вчинок зумовлений життєвим досвідом особистості, що й визначає її активність у ставленні до навколишнього світу. Під активністю розуміють властиву суб'єктові самостійну форму руху, яка відтворює його здатність діяти у довкіллі.

Якісні особистісні зміни починаються з формування суб'єктивного ставлення до об'єктів і явищ дійсності. Вони є підґрунтям ціннісних орієнтацій, сфери мотивації та потреб і реалізуються у вчинках, що складають поведінку особистості. Організація взаємодії дошкільнят з об'єктами природи у довкіллі потребує аналізу й урахування основних закономірностей їхньої діяльності. Дитині змалечку притаманна активність, яка проявляється у рухових діях. Усі вони виникають під впливом конкретних подразників, що перебувають на близькій відстані й здійснюються без попереднього плану чи наміру. У перші роки життя малюка не мета спрямовує його дії, а самі дії підказують мету. Дитиною керують неусвідомлений потяг до чогось, прагнення зазнати приємного відчуття й уникнути неприємного, її рухові дії передують мисленню. Тобто вона спочатку діє, а вже потім намагається, збагнути те, що робить.

У три-чотирирічного дошкільника ще недостатньо розвинута здатність контролювати себе. А нервові збудження гальмуються дуже повільно, йому важко спрямовувати свої почуття та дії певним чином і утримувати їх до отримання потрібного результату. На думку фахівців, за умови відповідного

виховання лише 6-7-річна дитина може ставити перед собою певну мету й досягати її.

Здатність діяти послідовно й цілеспрямовано формується поступово й поетапно. Спочатку наслідуються дії та поведінка дорослих. Ця риса, яка ґрунтується на притаманній дошкільному віку навіюваності, є для педагога потужним виховним засобом. На наступному етапі діти вчаться виконувати нескладні й зрозумілі їм дії та доручення. У такий спосіб виявляється їхня природна активність, нагромаджується життєвий досвід, розвиваються вольові якості.

Після виконання окремих, не пов'язаних між собою дій, дитина має набути досвіду цілеспрямованої діяльності, коли ставиться певна мета, планується послідовність дій і досягається конкретний результат. Оскільки ж її рухи та вчинки ще слабо узгоджуються, дії непослідовні, обсяг знань та вмінь недостатній, то будь-яка її діяльність потребує цілеспрямованого впливу дорослого. Тут чимало важать схвалення проявів самостійності, наполегливості, прищеплення віри в себе, самоповаги, навчання самоконтролю та самооцінки.

Етичні уявлення в поведінці дітей реалізовуватимуться лише в тому випадку, коли моральними нормами в своїй діяльності, побуті керуються дорослі, передусім – батьки, вихователі. Звички, перейняті від дорослих у цьому віці, дуже важко викоренити. Однак буває, що у свідомості дитини можуть існувати два паралельних ставлення до одного і того ж поняття, які по-різному виявляються у відповідях на запитання, у діях під орудою вихователя та у поведінці поза заняттями й поза дитсадком. Так, наприклад, вихователі навчають дітей оберігати перші весняні квіти, занесені до Червоної книги, але після відвідин лісу з батьками діти повертаються додому з букетами. Якщо поведінка старших суперечить етичним уявленням дитини, її свідомість роздвоюється: так треба, але робити так необов'язково. Подібні суперечності негативно позначаються на почуттях і поведінці дитини, гальмують процес формування екологічної свідомості. Тому паралельно

проводиться виховний вплив на дорослих. Єдність сім'ї та дошкільного закладу важлива саме для емоційного та поведінкового зростання дитини.

За умови цілеспрямованого виховного впливу старші дошкільники здатні контролювати свої емоційні прояви, дотримуватися моральних норм поведінки. У них переважає пізнавальне ставлення до природи, що реалізується у пізнавальних видах діяльності – у спостереженні, експериментуванні, моделюванні, грі та праці. Естетична діяльність – милування, художня та музична діяльність – сприяє формуванню естетичного ставлення дитини до природи. Організуючі працю дошкільнят у природі, слід спиратися на усвідомлення ними її значущості, забезпечувати добровільність у виборі її видів, а також урахувати статеві та індивідуальні особливості дітей. Працю у природі слід розглядати і як спільну діяльність дитини та дорослого.

У дошкільному віці екологічно мотивована поведінка у природному середовищі означає здатність до дії (вчинку) та самообмеження власних імпульсивних бажань задля нормального існування іншої живої істоти. Адже за своєю сутністю екологічна культура є своєрідним кодексом поведінки людини у довкіллі.

2. Психологічним механізмом поведінки є мотиви, які спонукають до дій. Важливе новоутворення особистості дошкільника – супідрядність мотивів. У молодшому дошкільному віці дитина діє під впливом ситуативних почуттів і бажань, не усвідомлюючи їх. Старші дошкільники здатні пояснити свої дії. Серед мотивів екологічно доцільної поведінки слід виділити прагнення діяти, як дорослий, що пов'язано з інтересом дітей до світу авторитетних дорослих. Потреба в психологічному захисті, бажання заслужити їхню прихильність, схвалення, спонукають малого до дотримання встановлених правил поведінки. З ускладненням діяльності дітей, накопиченням індивідуального досвіду активізуються пізнавальні мотиви, які

спочатку пов'язані з труднощами практичної діяльності дітей, а згодом спрямовують їхню поведінку в природному довкіллі.

Ядром особистісного ставлення є свідомість та самосвідомість. Поступове усвідомлення моральних правил поведінки в навколишньому світі, розуміння значення своїх дій для інших разом зі здатністю оцінювати власні особистісні якості спонукають дошкільника до позитивного вчинку заради іншої живої істоти з власної ініціативи. За цілеспрямованого виховного впливу старший дошкільник здатен контролювати свої імпульсивні прояви, дотримуватися моральних норм поведінки.

Обмеженість знань у молодших дошкільників про об'єкти та явища, потреби живої істоти в певних умовах існування зумовлює суперечність між декларованою та реальною поведінкою дитини в природному довкіллі. У дошкільнят ще мало розвинено здатність до самообмеження задля іншої живої істоти. Ці особливості психологічного розвитку й зумовлюють недостатню розвиненість поведінкового компонента. Поведінка дітей у природному довкіллі здебільшого регулюється системою заборон, дієвість яких незначна. Загальні настанови дорослих містять модель можливої поведінки, а подекуди провокують дитину чинити навпаки.

Психолого-педагогічні дослідження вказують, що моральна якість особистості складається з трьох основних компонентів: моральних почуттів, моральних уявлень та звички моральної поведінки.

Моральними почуттями є співчуття, співпереживання, жаль, страх за іншого. З огляду на емоційну чутливість дітей цього віку, слід акцентувати їхню увагу на проявах доброзичливого ставлення до природних об'єктів з боку дорослих, емоційності їхнього мовлення, міміці під час взаємодії з рослинами і тваринами. Дитина 3-4 років легко відрізняє щирість від нещирості, наслідує їх у власній взаємодії з об'єктами довкілля.

Екологічно-доцільна поведінка дошкільника передбачає також уміння відчувати красу природи рідного краю, захоплюватися нею, вболівати за її долю. Дитина змалечку повинна усвідомлювати: у прекрасному та

розмаїтому довкіллі кожна рослина, тварина мають право на життя, отже, взаємодіяти з природою слід так, щоб не зашкодити ані їй, ані собі. Разом з тим, малятам потрібно прищеплювати не тільки розуміння належного ставлення до природи, але і прагнення надавати посильну допомогу дорослим в опікуванні природним середовищем та засуджувати негативні вчинки осіб, які завдають шкоди довкіллю. Особливої уваги потребує розвиток у дітей емоційної чутливості, пов'язаної з потребою у благополуччі іншої живої істоти. Для виникнення співчуття треба збагачувати досвід взаємодії малюків з об'єктами природи, вчити їх ставати на місце іншого (екологічна рефлексія), розуміти його стан, ставитися до нього як до значущого суб'єкта. Ефективним прийомом стимулювання моральних почуттів є доведення до свідомості дітей позиції людини порівняно з об'єктами природи: людина (навіть маленька) розумніша та сильніша за будь-яку рослину чи тварину, тому має дбати про них. Це можна продемонструвати на прикладі зламаної рослини, яка не може рости і розвиватися як здорова. Варто спрямувати увагу дітей на зміни, які відбуваються з тією чи іншою рослиною, з'ясувати причини цього, викликати в дітей співчуття, готовність надати посильну допомогу рослині.

Як зазначив В. Сухомлинський, дитину треба вчити способів моральної поведінки, уникаючи прямолінійних вказівок. Вона має усвідомлювати, як треба поводитися, а як не можна і чому. Під час спостережень та дотикового обстеження треба вчити дітей поводження з рослинами та тваринами. Доторкатися до живих істот слід так, щоб не зашкодити їм. У рослин не можна рвати без потреби листя, квітки, плоди. До маленьких тваринок краще торкатися пальчиком. Нічого не можна робити проти бажання тварин.

Розповідаючи, дорослий показує зразки поведінки, вправляє у них дитину. Поводження вихованців має повсякчас перебувати в полі зору дорослих. З огляду на психологічні особливості малят слід систематично і обґрунтовано оцінювати їхню поведінку. Схвалення є кращим стимулом, аніж покарання. Важливо помічати найменші успіхи кожної дитини, адже

лише успіх породжує успіх. На прогулянках у природу малята вчаться моральної поведінки.

Дієва любов до природи має на увазі участь в її перетворенні. У парку, сквері, саду діти збирають зрізані гілки, сухе листя, підгортають саджанці, допомагають висаджувати розсаду. У виховному відношенні спільна робота з дорослими дуже цінна. У її процесі складаються сприятливі умови для правильного відношення до праці, природи, для формування працьовитості, трудових навиків. Діти привчаються добиватися результатів, відчують себе учасниками сьогоденної справи. Щодо практичної частини, то варто запропонувати батькам, щоб вони разом з дітьми в будку до собачки настелили соломи, під час прогулянки з батьками до лісу чи до парку покладіть під кущик кілька морквинок, листочок капусти, зробіть годівничку для пташок. Після закінчення заняття можна з дітьми виконати творчоемоційну вправу. Розглядаючи таблицю «Зимова прогулянка лісовими стежками». Запропонувати дітям, щоб вони перетворилися на тваринку, яка живе у зимовому лісі. Розкажіть, як проводите свій час, який сон вам сниться, з яким проханням ви звернулися б до людей.

Структура процесу формування екологічно мотивованої діяльності включає практичний і поведінковий компоненти. У молодших дошкільників недостатньо сформований практичний компонент у ставленні до природи. До 2-3 років у дитини немає бажання вчитися прийомам роботи. Тому формувати трудові навички в малюків треба поетапно, виходячи з їхніх вікових можливостей, дотримуючись певної послідовності.

1) У перші три роки життя провідним методом формування трудових дій є закарбовування в пам'яті діяльності дорослих. Такий спосіб називають «розумовим фотографуванням», без осмислення і аналізу. Саме тому у цей час так важливо демонструвати доцільні дії щодо об'єктів навколишнього природного оточення.

2) Наступний етап – дії разом з дорослими – розпочинається з прагнення дитини до дій, які вона ще не може виконати самостійно.

Необхідно стимулювати ці перші спроби, задіюючи руки самої дитини. Найперше варто залучити його до поливання рослин. Робота дітей продовжується і в інші періоди з ускладненням трудових дій. За наявності такого досвіду разом з дорослим можна переходити до етапу допомоги дорослому. Дорослий стежить за дитиною, допомагає їй, хвалить за правильні дії, пояснює помилки, оцінює старанність малюка, акцентує на значення цих дій для живої істоти. Варто просити дітей виконати деякі дії самостійно.

3) Важливий етап – робота поряд з дорослими. На попередніх етапах дитина набула певних навичок, але самостійно ще не може працювати.

Дотримання правильної послідовності етапів формування трудових дій робить можливим поступовий перехід до самостійних дій, які дитина виконує під контролем дорослого. Ця умова обов'язкова, бо дитина працює з живими істотами і може їм зашкодити неправильними діями. Робота під безпосереднім контролем дорослих починається приблизно з 4 років. Після 5-6 років контроль може послаблюватися, але на етапі дошкільного дитинства він є домінуючим. Доречно показувати дітям час від часу нові сприйоми, способи, операції. Спілкуючись з дорослими, діти дізнаються, що рослинам потрібне світло, тому листя треба очищувати, кореням, крім води, потрібне повітря, тому землю треба розпушувати, рослини треба підживлювати. Щоб доручення не набридали, необхідно їх урізноманітнювати за змістом та формою, надаючи перевагу тому, до чого малюк тягнеться сам.

Таким чином, можна дійти висновку, що розкриття конкретних екологічних зв'язків, зокрема під час екскурсій в природу, забезпечить засвоєння дітьми норм і правил поведінки у природі, сприятиме формуванню їх екологічного стилю мислення, забезпечить становлення відповідального ставлення до навколишнього середовища.

Для досягнення результату необхідно приділяти увагу моральним аспектам спілкування людини з довкіллям, вирішувати таке важливе завдання – навчити дітей норм поведінки в природі. Особливого значення

при цьому набуває показ взаємозалежних зв'язків між людиною і довкіллям. Людину слід розглядати як частину природи, яка існує усередині природи і невіддільна від неї. При цьому важливо показати природоперетворюючий вплив людини на природу, який може бути позитивним (охорона природи) і негативним (забруднення повітря, води, знищення рослин, тварин тощо). На прикладах негативного впливу людини на природу у дітей формується своє відношення до цих дій та їх правомірності. Розкриваючи зв'язки людинаприрода, забезпечуємо засвоєння норм і правил екологічної поведінки в довкіллі, а через екологічне сприйняття оточуючого середовища формується відповідальне відношення до природи.

3. Поведінка дітей у природі повинна бути регульованою своєрідними кодексами під час подорожей. Високий результат дало використання «Кодексу грибника», «Як і для чого оберегати мурашок та мурашники» та інші.

КОДЕКС ГРИБНИКА. Пам'ятайте, що гриби грають важливу роль в природних екосистемах. Гриби утворюють симбіоз з рослинами, допомагаючи їм засвоювати мінеральні речовини, гриби є редуцентами – розкладають органічні сполуки на прості речовини, які знову можуть використовуватися рослинами. Тому:

- Збирати слід зрілі, здорові і не старі гриби;
- Гриб обережно викручується, піддажується ножом і відривається від грибниці;
- Гриб не зрізається ножом, щоб залишки ніжки не загнивали;
- Грибницю слід прикрити мохом, щоб вона не висохла;
- Гриби читяться в лісі;
- Після збирання і чистки грибів слід вимити руки і ножі
- Не можна збирати молоді гриби, оскільки їх важко розпізнати, вони міцно тримаються і не залишили спори для розмноження;

- Не збирати старі гриби, бо вони не смачні, а часто бувають і шкідливі, зате розсіюють спори нових грибів;
- Не знищувати гриби, які не збираємо, оскільки вони розкладають відмерлі залишки рослин, є кормом для тварин, живлять ґрунт і прикрашають довкілля;
- Не збирати грибів, котрих не знаєш.

НЕ СМІТИ

Гуляючи на природі, не слід засмічувати місця свого перебування. Не можна залишати «на згадку» про себе пляшки, бляшанки, клапти паперу, поліетиленові торбинки тощо. Об бляшанку можуть поранитись і тварина, і людина; а різні побутові рештки забруднюють землю, заважають рости рослинам.

НЕ РВИ КВІТИ

Коли зірвати квітку, вона перестає пахнути, швидко в'яне й помирає. Раніше люди не знали цього правила, а багато хто не зважає на нього й сьогодні. Це призвело до того, що чимало квітів зникли взагалі, й зараз ми не можемо милуватися їхньою красою.

НЕ РУЙНУЙ

У мурашниках живуть мурашки, а вони корисні для природи. Мурашки розпушують землю, щоб туди краще проходили повітря та вода; вони збирають рештки із землі, щоб вона була чистою, родючою; знищують шкідників рослин.

НЕ ЛОВИ МЕТЕЛИКІВ

Від дотику пальців людини з крилець метеликів осипається пилок, ушкоджуються тендітні крильця, й комахи гинуть.

НЕ ГАЛАСУЙ

Ліс, поле, лука — це домівки звірів, пташок, комах. Вони там живуть — хто працює, хто відпочиває. І заважати їм голосною музикою, криком не можна, бо це їх лякає.

ЯК І ДЛЯ ЧОГО ТРЕБА ОБЕРІГАТИ МУРАШНИКИ ТА МУРАШОК?

Мурашки виконують багато функцій у лісі. Вони знищують багатьох комах, чистять територію від яєць і личинок. Один мурашник знищує за рік близько 4 мільонів шкідливих комах. Мурашки переробляють на будівельний матеріал шерсть тварин і залишки рослин, допомагають розпадові органічних речовин, які удобрюють ґрунт. Мурашки збирають насіння і плоди багатьох рослин, допомагаючи їм поширюватися і проростати. Мурашині ходи сприяють провітрюванню ґрунту, доступу повітря до коренів. На 1 га лісу повинно бути не менше 4 мурашників. Дітям слід пояснити, що мурашники треба оберігати, оскільки ці комахи дуже важливі для лісу. Не можна рокопувати, підпалювати, засипати їх, обробляти ділянки лісу хімічними речовинами; використовувати мурашині яйця як корм для рибок, використовувати мурашок для приготування протиревматичних ліків.

КОДЕКС ПРОТИ УПЕРЕДЖЕНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДЕЯКИХ ТВАРИН.

Здавна у людей склалося упереджене ставлення до деяких тварин. Воно засновується на непідтверджених спостереженнями легендах, які передаються століттями в казках та повір'ях. Це стало причиною безпідставного винищення цілком невинних тварин. Дітям варто пояснити несправедливість таких вчинків на прикладах жаби та ропухи. Ці земноводні знищують комах (комарів) і слимаків, що поїдають капусту та інші овочі. Жаб і ропух знищують через їхній зовнішній вигляд. Також кротів знищують через те, що вони риють нори в саду і городі, але кроти знищують личинки комах. Для відлякування кротів варто використовувати ганчірки з нафтою або вітряки з пляшок, які торохтять на вітрі.

Кажанів також не люблять через легенди, до яких він не має відношення. Ці рукокрилі виловлюють також багато комах і не наносять ніякої шкоди людині.

Сова є мисливицею на мишей, і рятує велику частину врожаю. Але сов також знищують через марновірство.

Отже, вихователь повинен пояснити дітям недопустимість такого ставлення до тварин. В екологічному вихованні дошкільників необхідно відмовитися від багатьох стереотипів, які були сформовані в попередні роки. Природа не повинна розглядатися лише з утилітарної точки зору. Необхідно показати дітям її унікальність, красу і універсальність (природа – середовище життя всіх істот, включаючи людину; об’єкт пізнання, задоволення її етичних і естетичних потреб; і лише потім – об’єкт людського споживання). Ми повинні охороняти природу не лише тому, що вона нам щось дає, а й тому, що вона самоцінна. Тобто девізом в роботі з дітьми повинно стати: «Не зламай – якщо можна, не рубай – якщо можна, пожалій – ти це можеш».

Отже, виховання екологічної культури людини – складний і довготривалий процес, який вимагає посиленої уваги до пошуку найбільш ефективних засобів, форм, методів екологічного виховання починаючи з дошкільного віку – періоду закладення основ майбутньої особистості.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Завдання 1. Складіть план послідовного формування «дієвої» любові до природи у дітей дошкільного віку (виконання умови залучення дітей до природоохоронної діяльності у повсякденні й в спеціально організованих акціях).

Завдання 2. Створіть свої «заповіді поведінки дітей стосовно різних живих організмів».

Лекція 11

НАРОДНІ ТРАДИЦІЇ У ФОРМУВАННІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

План

1. Принципи та методи використання народних традицій у вихованні.
2. Народний календар та його використання у вихованні.

1. Народ і виховання – ці два поняття взаємопов'язані, вони не існують одне без одного. Адже так повелося в історії людства, що кожен народ від покоління до покоління передає свій суспільний та соціальний досвід, духовне багатство як спадок старшого покоління молодшому. Саме так створюється історія матеріальної і духовної культури нації, народу, формується його самосвідомість.

Концепція національного виховання розглядає такі його принципи: народність – єдність загальнолюдського і національного; національна спрямованість виховання; оволодіння рідною мовою; формування національної свідомості, любові до рідної землі та свого народу, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, народних традицій і звичаїв, національно-етнічної обрядовості всіх народів, що населяють Україну; природовідповідність – урахування багатогранної й цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних та регіональних особливостей; культуровідповідність – органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, з народним мистецтвом, ремеслами і промислами, забезпечення духовної єдності поколінь; гуманізація – створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил, гуманізація взаємин вихователя і вихованців, виховання – центр освітнього процесу, повага до особистості, розуміння її запитів інтересів, гідності, довіри до неї, виховання гуманної особистості; демократизація – усунення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання її права на свободу, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності. Народні традиції ставлення до природи широко використовуються як засіб екологічного виховання.

Методи виховання дошкільників засобами народних традицій дають елементарні екологічні знання; дохідливо пояснюють взаємозв'язки компонентів системи «людина – суспільство – природа»; можливість

усвідомленого розуміння дітьми естетичної цінності природи; можливість досить легко і усвідомлено використовувати знання про народні традиції у власному ставленні до природи. Розрізнення окремих методів виховання засобами народних традицій має важливе значення для розуміння і організації різних видів діяльності дітей. Проте це не означає, що в реальному навчальному процесі ці методи необхідно відокремлювати один від одного. Навпаки, їх доцільно реалізовувати в поєднанні, паралельно один одному.

Основними методами виховання засобами народних традицій є наступні: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький методи. Так, у рамках пояснювально-ілюстративного методу можна давати дітям інформацію про навколишнє середовище і народні традиції ставлення до природи за допомогою усного слова (розповідь, пояснення), друкованого слова (художня література), наочних посібників (картин, схем, натуральних природних об'єктів), практичного показу способів діяльності у природі (догляд за рослинами на ділянці, догляд за тваринами у куточку природи тощо). При цьому діти слухають, дивляться, спостерігають, співвідносять нову інформацію про природні об'єкти з раніше засвоєною і запам'ятовують. Користуючись цим методом, доводимо до свідомості дітей зміст, сутність і значення народних традицій ставлення до природи.

Необхідно спрямувати діяльність дошкільнят на неодноразове відтворення здобутих раніше знань про народні традиції ставлення до природи (репродуктивний метод).

У рамках методу проблемного викладу, вихователь може ставити перед старшими дошкільниками проблему, сам її вирішувати, але при цьому показувати шлях вирішення, розкривати хід думки. Цей метод дає можливість показати зразки наукового вирішення проблем в взаємозв'язку між неживою і живою природою. Безпосереднім результатом проблемного

викладу буде засвоєння способу і логіки вирішення даної проблеми або даного типу проблем, але ще без уміння застосувати їх самостійно.

Приміром, за допомогою цього методу вихователь може пояснити зв'язки між неживою і живою природою на прикладі таких народних прикмет: «ластівки літають низько перед дощем», «риби вискакують з води і ловлять комах – на дощ»: чому птахи перед дощем спускаються нижче до землі, а риби вискакують із води? Проблемний виклад доцільно будувати на науковому матеріалі: перед дощем у повітрі багато крапельок води (значно підвищується вологість повітря), крила комах намокають, стають важкими, і вони спускаються нижче до землі. Комах їдять птахи і риби, тому перед дощем птахи літають низько над землею, а риби вискакують із води, щоб зловити комах. Таким чином ви переконаєте дітей у цілісності природи.

У рамках частково-пошуковою методу можна спрямувати діяльність дошкільників на самостійне виконання окремих кроків до пошуку знань про природні об'єкти. Наприклад, за допомогою цього методу можна розібрати з дітьми прислів'я: «Квітень з водою – травень з травою». Перед усім слід звертатися до спостережень самих дошкільнят, до вже набутих знань, життєвого досвіду. Діти мають висловлювати свої судження: чому ж, коли у квітні багато вологи, то у травні розкішні трави. Усі відповіді необхідно узагальнити і зробити висновок про взаємозв'язки у природі, про залежність росту і розвитку рослин від опадів.

Застосовуючи дослідницький метод, необхідно враховувати його основну мету – навчити дітей самостійно пізнавати природу. Доцільно пропонувати такі завдання, які забезпечували б творче застосування основних знань про природу, оволодіння рисами творчої діяльності, поступове зростання складності природознавчих проблем. Крім того, вихователь має контролювати хід роботи дітей, перевіряти підсумки роботи і організовувати їх обговорення. Приміром, використовуючи цей метод, шляхом спостережень можна звіритись з народними прикметами.

У житті бувають нестандартні, а то й екстремальні ситуації (у лісі, на воді, вночі тощо), тому глибоке пізнання народного прогнозування, методів і прийомів орієнтації в будь-яких драматичних обставинах сприяє зміцненню здоров'я, попередженню трагічних випадків.

Продовжуючи традиції народного передбачення, дошкільники переконуються в тому, що люди праці проводили постійні спостереження за сонцем, місяцем, небом, хмарами, вітром, рослинами і тваринами, відкриваючи певні закономірності і фіксували їх у прислів'ях, приказках, прикметах.

Для кожної людини життєво необхідним є вивчення прогнозуючого потенціалу народного календаря, який стосується змін погоди, уміння знати народні прикмети: «Вінця навколо сонця на дощ», «Небо над лісом посиніло – буде тепло», «Зірки стрибають на мороз», «Не до Різдва йде, а до Великодня: вночі тріщить, а вдень плющить» тощо. Народні передбачення сприяють правильному веденню господарства, готують до самостійної трудової, виробничої діяльності. Наприклад: «Дощ на зелені святки – будуть великі достатки», «Сонце в кругах до урожаю», «На стрітення обертається птиця до гнізда, а хлібороб – до плуга», «На Благовіщення виносять вулики з бджолами» тощо. Народний календар як прогностик визначає також строки, в які найдоцільніше і дорослим, і молоді займатися побутовими справами, проводити дозвілля, реалізовувати певні норми, стиль і спосіб поведінки. Наприклад: «З Юрія хороводи, з Дмитра – вечорниці», «Великий піст усім прижме хвіст», «Прийде Влас – з печі злазь» та подібне.

Можна використовувати різноманітні малі форми усної народної творчості. Ось приклад.

Тема: Пори року. Зима. Прихід зими. Зимуючі птахи. Як ми допомагаємо взимку птахам. Народні загадки, прислів'я та приказки, прикмети при вивченні теми:

Біле, а не цукор, м'яке, а не вата, без ніг, а йде (Сніг).

Сніг на полях, лід на річках, хуга гуляє, коли це буває? (Взимку)

Багато снігу – багато хліба.

Взимку земля відпочиває, аби влітку розцвісти.

Світлі стовпи біля сонця – на мороз.

Кішка в клубок – мороз на поріг.

Сніг падає великими сніжками – на потепління.

2. Народний календар – це система історично обумовлених дат, подій, свят, традицій, звичаїв і обрядів, які в певній послідовності відзначаються всім народом протягом року. Народний календар – енциклопедія життя, трудової діяльності, культури, побуту і дозвілля народу, могутній і гармонійний комплекс ідейно-моральних, емоційно-естетичних засобів виховання підростаючих поколінь. Народний календар виконує функцію прогностика погоди, інших явищ природи, трудової діяльності людини, її поведінки у різні періоди життя суспільства й сім'ї. Календар вбирає в себе відомості про походження українських, у тому числі регіональних, назв місяців, а також пов'язані з ними крилаті вирази, жанри фольклору.

Кожна дата, свято, урочистість народного календаря рясніють традиціями і звичаями, які пов'язані з природою рідного краю, а також з природою самої людини. Великий виховний зміст дат, подій, урочистостей народного календаря полягає в тому, що в основі — трудова діяльність людей, її різноманітні види в залежності від пори року. Педагогіку народного календаря можна назвати педагогікою життя і праці, добра і краси. Зміст народного календаря, його ідейно-моральна наснаженість мудро спрямовані на виховання в молоді добропорядності, добродійності, милосердя, багатьох інших чеснот. Народ визначав день якогось святого для організації трудових справ чи способу життя. Існували звичаї, які притаманні кожній порі року. Зокрема, весна веснянки, зустрічі птахів, прокладання першої борозни. Ці звичаї, фольклорна обрядованість готують людей до сільськогосподарських робіт, утверджуються у свідомій і практичній діяльності, зокрема хліборобські традиції.

Так, важливі виховні функції мають весняні дати і свята календаря: день зустрічі весни, день птахів, свято початку оранки (день першої борозни) і сівби, пасхальне свято, свято перших сходів, день чищення джерел і криниць тощо. У процесі підготовки і відзначення цих свят у дітей виховуються почуття господаря рідної землі, працьовитість, дбайливість, ініціативність і підприємливість, якості турботливого сім'янина, охоронця природи.

Літо: Зелена неділя, проводи русалок, зажинки, обжинки. Наголошувалось, що ці традиції поетизують розквіт і красу нашого зеленого дому догляд за врожаєм.

Осінь – це пора завершення сільськогосподарських робіт, турбота про збереження вирощуваного врожаю, що відображено у таких традиціях свято врожаю, свято першої паляниці та інші.

Зимові звичаї спрямовані на прославлення життя, його вічне оновлення, утвердження. Це відзначення свята Миколая, Нового і старого Року і Різдва Христового.

Завдяки етнічним символам (берегиня, обереги пам'яті, калина, верба тощо) в свідомості кожного українця виникають дорогі серцю образи дитинства, рідного краю, батьківської хати, родинного вогнища. Народна символіка має велике значення в етнізації дітей, формуванні в них історичної пам'яті, свідомості.

Народні прикмети, вірування. В них відображені зміст і особливості народного світосприймання, знання, які виконують у житті орієнтуючу, регулюючу і прогнозуючу функції. Такі згустки народних спостережень, передбачень часто зафіксовані в крилатих виразах, усталених висловлюваннях. У прикметах та віруваннях сконцентровані результати багаторічних спостережень дідів і прадідів над явищами природи, порами року, флорою і фауною рідного краю. Наприклад: «Багато хрущів весною – на жарке літо», «Не руйнуй гнізда ластівки, бо будеш з ластовинням», «Соловейко вдавився ячмінним колосом, а зозуля – мандибуркою» та ін.

Народні прикмети та вірування одухотворюють природу, вчать дітей берегти, примножувати та пізнавати її особливості, закони розвитку. Вони є складовою частиною багатьох галузей народних знань — народної біології, астрономії, медицини, метеорології, хліборобської справи тощо. Народні прикмети у цікавій, нерідко дотепній і кмітливій формі розкривають важливі грані життя природи, людей.

Календарна обрядовість українців – важливий змістовний фактор національного виховання дошкільників. Традиційними видами господарської діяльності українського народу з давніх-давен були скотарство, рибальство, мисливство, бджільництво. Однак найголовнішим завжди залишалося землеробство.

Призначення народних літніх урочистостей, фольклорно-календарної обрядовості – ушавлення, поетизація розквіту і краси природи, збирання врожаю, турбота про його збереження, побажання і оспівування добробуту людини, її вільної праці. Велике духовне значення мають звичаї та обряди, пов'язані з «зеленими святами» (інші назви – клечальна неділя, Трійця), а також із святом Івана Купала. Скільки дотепності і кмітливості, винахідливості, творчості проявляється в процесі виконання обрядів на честь цих свят! На «зелене свято» завітчують свою домівку (хату, кімнату) квітами, підлогу встеляють рутою-м'ятою, духмяним чебрецем, іншим зіллям. Кличальна неділя – це вшанування царства рослин, «зеленого дому», в якому живе людина. Завдяки цьому святу діти глибше усвідомлюють і відчують свою єдність із природою, красою рідного краю. Необхідно залучати вихованців до вирощування рослин, які застосовуються у процесі святкування цієї дати, щоб не збіднювати флору рідної місцевості. Активна участь дітей у святі виховує у них дбайливе ставлення до природи, бажання зберегти красу. На власному досвіді вони глибше відчують, що затишок, зручність, краса і гармонійність життя залежать від того, якою мірою зберігається природа – наша домівка.

Високої естетики і моралі, глибокого ліризму і життєвого оптимізму сповнене свято Івана Купала. Готуючись до нього, діти дізнаються, що наші далекі предки відзначали це свято в день літнього сонцестояння, коли природа у своєму розвитку сягала апогею. Співаючи, дівчата збирають квіти і плетуть вінки (з нагідок, ромашок, сокирок, м'яти та ін..). У цей час хлопці приносять велику і красиву гілку верби, встановлюють її. Дівчата прикрашають гілку квітами, різнокольоровими стрічками, цукерками. Усі танцюють навколо Купала, водять хороводи, співають. Хлопці готують хмиз, дрова, розпалюють багаття. Лунають жарти, сміх. Міцно взявшись за руки, з жартами і примовками хлопці та дівчата парами стрибають через купальське вогнище. Під час стрибка руки не можна розмикати: за народними у такому разі дівчина восени не вийде заміж, а хлопець не жениться. Потім з піснями дівчата ідуть до річки. Кожна з них запалює свічку, закріплює її на своєму віночку. Настає один із найбільш утаємничених і «доленосних» моментів: кожна дівчина обережно, з внутрішнім тремтінням опускає свій віночок на воду і, затамувавши подих, стежить, що буде далі. З цією миттю пов'язано багато народних повір'їв. Так, якщо хлопець, який любить дівчину, попливе і серед інших зуміє вибрати вінок саме своєї обраниці, він може надіятися, що вона вийде за нього заміж. Якщо ж свічка погасне чи вінок попаде у вир і потоне, дівчина впадає в зажуру, адже це погана прикмета.

Цього дня, увечері і вночі розповідають один одному і в гурті різні прикмети, повір'я, перекази, легенди, бувальщини, пригоди, так чи інакше пов'язані з святом Івана Купала. Діти дізнаються, що в минулому дівчата і жінки збирали в ніч на Купала цілющі трави, а найбільш заповзятливі і відважні, не боячись ніяких страхів, темної ночі йшли в ліс шукати опоетизований народом цвіт папороті. За повір'ям, папороть цвіте лише в ніч на Івана Купала, і хто знайде цей чарівний цвіт, той буде щасливий в коханні і житті.

У процесі підготовки та проведення цього свята дошкільники глибше пізнають духовність попередніх поколінь, дізнаються про їхні надії й

сподівання, побут і дозвілля, глибше розуміють творчі основи народного життя. Діти переконуються в тому, що наші предки любили красиве в житті, множили добро, утверджували високу мораль.

Одними з найважливіших віх народного календаря є трудові свята, пов'язані зі жнивами. Жнива – найвідповідальніший період у житті рідного народу, який здавна в усьому світі називають Народ-хлібороб. Найефективнішим заходом з виховної точки зору є активна участь у цьому святі дітей разом з батьками і вихователями. Свята зажинок і обжинок естетично обрамляють жнива як головну подію народного календаря. Тому має широко реалізовуватися програма зажинкових і обжинкових пісень, хороводів та інших компонентів цих традиційних обрядів. У таких звичаях кінця літа – гідність господаря землі, гордість за високі врожаї. Народ освячує, поетизує нелегку хліборобську працю і, як дорогоцінну естафету, передає свою працелюбність, хазяйновитість, творчу підприємливість у спадок підростаючим поколінням.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Завдання 1. Доберіть приклади з різних жанрів усної народної творчості (не менше 5), які можна застосовувати під час занять і екскурсій у рамках проблемних методів (у проблемних і практичних завдань, екологічних ситуацій).

Завдання 2. Розробіть конспект фрагменту заняття з використанням збірників усної народної творчості. Застосуйте при цьому метод проблемного викладу. Доведіть, що народні прикмети акумулюють мудрість поколінь.

Завдання 3. Складіть календар народних прогнозів на кожен місяць року.

Лекція 12

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ПІД ЧАС РОБОТИ НА МЕТЕОМАЙДАНЧИКУ

План

- 1.Правила організації метеомайданчика.
- 2.Приклад проекту роботи дітей дошкільного віку на метеомайданчику.

1.Облаштування у дошкільному закладі *метеомайданчика* не лише сприятиме розширенню знань про такі професії, як метеоролог, синоптик, а й спонукатиме дітей до самостійних спостережень та визначення стану погоди, аналізу природних явищ і виявленню взаємозв'язків між станом погоди та об'єктами природи.

На ньому розташовують прилади для вимірювання сили вітру. На такому майданчику доцільно встановити *вітрячок-флюгер* з позначеними сторонами для виявлення напрямку вітру, який можна зробити разом з дітьми, зокрема з побутових та непотрібних речей, стовпчик з прикріпленою *стрічкою* для з'ясування сили вітру. Визначити силу вітру допоможе ще один прилад, його можна сконструювати таким чином: прикріпити до досить товстого мотузка паперові прямокутники різної щільності – від товстого картону до тонкої серветки. Якщо вітер розгойдує серветки, значить він легкий, якщо від його поривів гойдається навіть картонний прапорець, значить, на вулиці сильний вітер. *Термометри* для вимірювання температури повітря на сонці та у затінку повинні знаходитися у «будиночках», зроблених з дощок, між якими вільно проходить повітря, однак сонячні промені безпосередньо не нагрівають термометр.

Також повинна бути розмічена *стійка* для вимірювання кількості опадів (снігу, дощу). *Дощомір* – це пластмасова пляшка, розрізана навпіл, верхня частина якої перевернута і вставлена в нижню. Для безпеки краї дощоміра покривають ізоляційною стрічкою або іншим клейким матеріалом.

На стінки пляшки можна навести кольорові поділki, для старших дітей – з цифрами, для малюків – у вигляді смужок різного кольору.

Своєрідний *гігрометр*, тобто прилад для визначення вологості повітря, можна зробити з шишок хвойних порід. У суху погоду луски шишок відкриті, у вологу – закриваються. Таким чином рослини зберігають своє насіння, захищаючи їх від намокання.

2. Проект дослідної діяльності дітей дошкільного віку «Юний метеоролог»

Тривалість проекту: довгостроковий.

Мета проекту. Освітня мета:

- поглибити уявлення й знання дітей про температуру і тиск повітря, напрям вітру;
- сприяти формуванню елементарних уявлень про явища природи рідного краю і їх значення в житті людини, про професію метеоролога;
- формувати навички користування приладами: термометр, флюгер, вітрячок, сонячний годинник;
- навчити визначати характерні зміни, що відбуваються з погодою, рослинами, тваринами кожної пори року;
- формувати вміння передбачати погоду за народними прикметами і метеоприборами.

Розвивальна мета:

- підтримувати бажання дітей проводити довготривалі спостереження, навчити аналізувати й робити висновки, сприяти розвитку інтересу дітей до щоденних спостережень за погодою;
- розвивати вміння визначати певну власну позицію, сприяти формуванню власного бачення даної проблеми;
- розвивати вміння спостерігати за явищами природи,

- розвивати самостійність і ініціативу, комунікативно-мовленнєву компетентність.

Соціалізуюча мета:

- сформувати в дітей власний погляд на події, позитивні емоції;
- застосовувати особистий досвід у вирішенні певних ігрових ситуацій, проблемних завдань: «Юні метеорологи»;
- створити умови для реалізації пізнавальної та соціальної активності дітей.

Виховна мета:

- виховувати ціннісне ставлення до навколишнього середовища, дбайливе ставлення до всього живого, любов до рідного краю;
- виховувати інтерес до навколишнього середовища, вміння бачити і розуміти процес змін в природі;
- виховувати відповідальність, самооцінку, бажання прийти на допомогу один одному.

Характеристика проекту:

за тривалістю: довгостроковий;

за кількістю учасників: колективний;

за характером контактів: в межах ЗДО

Учасники та співучасники проекту: вихованці, вихователі, батьки.

Тип проекту: за характером діяльності інформаційно-дослідницький;

за змістом: природний;

проблема: що таке «погода» і від чого вона залежить.

об'єкт пізнання: явища природи, погода.

Гіпотеза: процес спостереження за погодою буде цікавим для дошкільнят, якщо на території закладу, в плані маршруту екологічної стежки, обладнати елементарний метеорологічний майданчик; організація ігрової діяльності «Юні метеорологи» з метою ознайомлення дітей із метеорологічними приладами й способами їх застосування на практиці.

Етапи реалізації проекту: підготовчий; практичний; аналітичний.

Очікуваний результат: діти мають знання про температуру, напрямлення вітру; визначають час за сонячним годинником; мають елементарні уявлення про явища природи, їх значення в житті людини, про професії метеоролога; сформовані навички користування приладами для спостережень за погодою.

Хід роботи

I етап. Робота розпочата зі знайомства з погодними символами. У дітей виникають питання: «Для чого це? Як працює? Що означають позначки?» Вихователь спонукає дошкільників самостійно шукати відповідь, виконуючи завдання, через допуск помилок підводити до висновку, проводячи логічні зв'язки. Дані питання педагога дають дошкільнику розуміння суті предметів.

II етап. На наступному етапі дітям демонструють термометр і ставиться питання: «Для чого тут термометр? Що ним можна виміряти, крім температури повітря?». Даний метод допоможе дітям зрозуміти, що термометром можна виміряти температуру води (ємність з водою стоїть на вулиці). Після чого, вихователь дошкільнятам дає ще термометр і ставить завдання: зрозуміти для чого другий термометр. При розборі різних версій, вихователь зупиняється на правильному варіанті – для землі (грунту), для чого заздалегідь у землі робиться лунка відповідно до розміру термометра і прив'язується до приладу тасьма для зручності занурення в лунку.

Таким чином, діти опановують навичками зняття показань з трьох термометрів (повітряного, водного і ґрунтового). Ці дані порівнюються: що тепліше, а що холодніше. Проведення такого порівняльного аналізу в різні пори року дає дітям ключ до розгадки багатьох незрозумілих та невідомих раніше понять.

Надалі діти знайомляться з новими приладами. Таким чином, ми постійно підтримуємо інтерес дітей до нових знань, закріплюючи вже наявні навички у визначенні погодних показань.

Всі спостереження і вимірювання проходять при постійному фіксуванні отриманих результатів в схемах, поміщених в куточку природи і погоди в групі. Робота зі схемами включає в себе і підведення результатів за місяць, за сезон (зима, весна, літо, осінь).

Зміст підсумкових завдань відповідає темі відповідного сезону: підрахувати, яких днів взимку було більше: ясних, з опадами або вітряних; з якого числа за погодним календарем прийшла зима зі стійкими низькими температурами? Коли була перша відлига? Тощо.

Календарі, використовувані в роботі з дошкільнятами, можуть бути різні (в залежності від віку дітей). У середніх групах – більш прості з зображенням опадів. У старших групах в календарях погоди можна позначати дані температури, силу вітру, кількість опадів, тобто побачити фіксацію всіх знятих на метеомайданчику даних.

Ознайомлюючи з приладами для визначення погоди, вихователь, додатково дає дітям знання про народні прикмети, показує, і, перевіряє їх у дії. Так, проходячи тему «Комахи», спостерігаючи за мурахами, дізнавшись про прикмету, що мурахи ховаються в мурашник перед дощем, діти переконалися в правильності тлумачення прислів'я на практиці. При з'ясуванні серед дошкільнят, яка буде погода, виникають суперечки, що актуалізують прагнення дітей складати свої метеопрогнози. Ці прогнози спочатку засновані на показаннях приладів, а потім по хмарах і, звичайно ж, з використанням народної мудрості.

Таким чином, спланована на тривалий час робота на метеомайданчику є самостійним напрямком розвитку дослідницької діяльності дітей старшого дошкільного віку. Варто відзначити, що завдяки роботі на метеомайданчику у дітей формуються як загальні поняття про погоду, так і уявлення про роль людини в природі. Метеомайданчик допомагає сформувати розуміння взаємозв'язку між температурою повітря й одягом, що потрібно одягнути на сьогодні, звернути увагу й дослідним шляхом перевірити народну мудрість, спробувати передбачити погоду на завтрашній день.

Отже, проект «Юний метеоролог» є ефективним методом формування дослідницьких умінь вихованців, розвитку пізнавального інтересу, мислення і практичних навичок маніпулювання з приладами.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Завдання 1. Складіть план роботи на метеомайданчику для старшої групи на навчальний рік, враховуючи завдання ознайомлення з різними природними явищами.

Завдання 2. Розробіть конспект заняття з ознайомлення з будь-яким кліматичним фактором (вітром, дощем, снігом, зміною температур, висотою сонця) на метеомайданчику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беленька Г. В. Зростання дошкільника в праці. К. : Шкільний світ, 2010. 112 с.
2. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : навч. посібник. К. : Слово, 2008. 404 с.
3. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посібник. 2-ге вид., переробл. і допов. К. : Вища шк., 2002. 407 с.
4. Борейко В. Краткий курс экологической этики. К., 2004. 72 с.
5. Грановська Т. Роль вихователя у формуванні екологічної свідомості дітей дошкільного віку. *Наукові записки НДУ ім. М.Г. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 2013. № 5. С. 129-133.
6. Деда В. М. Основні аспекти підготовки фахівців дошкільного профілю до формування екологічної компетенції у дітей дошкільного віку. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 1. С. 144-149.
7. Експериментальна діяльність у ДНЗ / укладачі Л. А. Швайка, І. В. Молодушкіна. Х. : Вид. група «Основа», 2010. 192 с. : іл. (Серія «ДНЗ. Керівнику»).
8. Кот Н. Про сучасні підходи до екологічного виховання дошкільників. URL:
<http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Socgum/VIrd/201011/12.pdf>.
9. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти: педагог-дошкільник. К. : Слово, 2009. 400 с.
10. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника : навч.-метод. посіб. до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». К. : Світич, 2010. 136 с.
11. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників : метод. посібник. К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2002. 26 с.
12. Система реалізації завдань екологічної освіти та виховання дітей старшого дошкільного віку / укл. О.Г. Фоміна, Л.Й. Марчук, Н.Й. Тимощук. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2012. 236 с. (Бібліотека вихователя дошкільного навчального закладу).